

MANJAČA

provodili intervjuje za američku vladu, vjeruju da je u njoj pobijeno oko 5.000 muškaraca. Omarska je zatvorena početkom avgusta, pa je on prebačen na Manjaču. Kaže da je ondje sjedio u autobusima s drugim zatvorenima i gledao kako pred ulaznim vratima logora stražari kolju osmoricu muškaraca. "Svi su bili vrlo bogati i stražari su željeli znati gdje im je novac."

Jakupović je na Manjači proslavio svoj devetnaesti rođendan i ovamo je prebačen 13. decembra. Kad mu je postavljeno pitanje zna li išta o svojoj porodici, oči su mu se napunile suzama. "Ne znam je li iko od njih živ. Nisam primio nikakvo pismo", odgovorio je. Srpska vojska je u junu Kozarac sravnila sa zemljom, a 30.000 stanovnika bilo je poklano, deportirano ili poslano u koncentracione logore.

Jozicu Cendrića, 31-godišnjeg automehaničara iz hrvatskoga grada Slunja, srpska vojska je uhitila 18. novembra 1991. zajedno s još dva Hrvata dok su se autobusom vozili iz Cazina u Zagreb. Odvedeni su u srpski zatvor u Staroj Gradiški, da bi početkom prošlog juna bili prebačeni na Manjaču. "Mi nismo bili vojnici. Nikad protiv nas nije podignuta optužnica", kaže on.

Preko puta Cendrića, na drugom kraju hangara, pod hrpom pokrivača leži Alija Drljačić, 62. Srpske su ga vlasti s još 700 muškaraca držale zatvorene u Bosanskom Šamcu od početka prošlog ljeta pa sve do zatvaranja logora 27. decembra, kad su ga prebacili u Batković. Poput ostalih, on se zaklinje da nikad nije imao oružje te da se nije borio protiv agresorske srpske vojske.

Zatočnici iz Šamca kažu da još nisu spremni govoriti o zločinima koje su ondje vidjeli. "O tome ćemo govoriti kad izađemo odavde", rekao je Amir Bihić, 19.

Dmitrović je priznao da su svi zatočnici u ovom logoru civili. "Mi nemamo ratnih zarobljenika", rekao je. Ako je tako, zašto su onda dovedeni ovamo te ih se drži zatvorene usprkos ženevskim ratnim konvencijama koje zabranjuju svojevóljno zatvaranje civila? Prema Dmitrovićevim riječima, njihovi su se gradovi i sela našli u ratnom koridoru. "Mnogi od njih su se borili kao civili", tvrdi on, "pa su bili

uhićeni." U međuvremenu su njihove kuće "bile uništene u borbama, pa sada nemaju kuda otići".

Pet mjeseci nakon objavljivanja ovog članka većina zatočenika još se nalazila u Batkoviću. Podaci Međunarodnog Crvenog križa iz sredine juna pokazali su da Srbi još drže u zatočeništvu 1.023 civila, njih 809 u Batkoviću, da bosanska vlada drži 993 zatvorenika, a bosanski Hrvati 400. Premda je američka vlada početkom 1993. procijenila da je u Bosni oko 70.000 zatvorenika, izvori u Crvenom križu kažu da ne mogu potvrditi tu brojku. Istodobno, Crveni križ nije dobio pristup u nekoliko poznatih zatočeničkih logora u gradovima na rijeci Drini koje su okupirali Srbi, pa se tako ne zna za hiljade ljudi koji su u njima zatočeni.

SELJACI OLAKŠAVAJU PATNJE U LOGORIMA

Břatković, Bosna i Hercegovina, 24. januara 1993.

Čitavo prošlo ljeto po uskom su se putu pokraj poljoprivrednog imanja Ilije Gajića kotrljali autobusi i kamioni natrpani muslimanskim i hrvatskim zatvorenima. Vojska nije pitala za mišljenje stanovnike okolnih sela kad je državne hangare za čuvanje žita pretvorila u logor. Gajić se bojao da se najgori dio povijesti Balkana opet ponavlja.

"Koncentracioni logori nikad nikome ne koriste", rekao je ovaj 62-godišnji Srbin, predsjednik odbora u tom selu od 4.000 stanovnika. "Loše sam se osjećao gledajući što se događa".

Kad su se pojavili izvještaji o premlaćivanjima i ubijanjima, on i drugi domaćini odlučili su protestovati. Njegova je priča jedna od onih koje ostaju neispričane u ovom ratu stalnih okrutnosti - priča o Srbima koji su se izložili opasnosti kako bi poboljšali uvjete života svojih sugrađana.

"Htjeli smo pokazati dobru volju. Željeli smo da se prema njima postupa na način na koji bismo htjeli da se druga strana odnosi prema našim zatvorenima", rekao je Gajić.

Početkom septembra Gajić je predvodio delegaciju koja je otišla u obližnji vojni štab u Bijeljini i zahtijevao da stražari koji tuku zatvorenike budu smijenjeni. "Oni nisu bili iz ovog kraja. Oni su izgubili članove svojih porodica i željeli su se svetiti", kaže Gajić. "Zato smo od odgovornih zatražili da na njihovo mjesto postave domaće ljude."

Sjeća se da je vojna komanda u prvom trenutku čak odbila reći ko je odgovoran za logor. Ton rasprave se zaoštrio. Jedan od članova delegacije rekao im je: "Mi ne želimo ovdje Jasenovac", misleći pritom na koncentracioni logor kojim su upravljali hrvatski fašisti za

vrijeme drugog svjetskog rata i u kojem su ubijene desetine hiljada Srba, Jevreja i Roma.

"Svaki dobar čovjek bi to rekao", kazao je Gajić. "Nismo htjeli dopustiti da naše selo bude optuženo za bilo šta. Željeli smo spasiti ugled našega sela".

Zatvorenici još uvijek ne žele pred stražarima razgovarati o okrutnostima koje su podnosili u prvo vrijeme. Ali potvrdili su priče oslobođenih zatočenika o premlaćivanju palicama, raširenoj dizenteriji kojoj pogoduju užasni sanitarni uvjeti, te razrađenim lukavstvima smišljenim da se zavaraju delegacije koje dolaze da posjete logor, i uvjere ih kako u logoru nema nikog mlađeg od 18 ili starijeg od 60 godina.

Prema navodima zatvorenika, do septembra je batinanjem ili mučenjem ubijeno najmanje 20 ljudi, međutim, uvjeti su se uveliko promijenili nakon intervencije seljaka.

Uvjeti su i nadalje ostali primitivni, ali nekoliko stotina zatočenika sada šest dana u sedmici odlazi raditi u obližnju tvornicu gdje, iako nisu plaćeni za svoj rad, imaju bolju hranu. Zatvorenici hvale stražare, a oni to cijene. "Mi ne mislimo da moramo tući zatvorenike", kaže Dragolić, jedan od novih stražara. "Mi s njima razgovaramo." Sada je u svaki hangar postavljen i jedan tv-prijemnik, a za Novu godinu su stražari zatočenicima donijeli boce šljivovice.

"Mislim da Srbi nisu tako loši kako svi žele da izgledaju", kaže Gajić. "Vjerovatno ima i drugdje ovakvih primjera, ne samo u Batkoviću."

JEDNA PO JEDNA

Muke žena batinanih i silovanih u logorima Bosne

Zagreb, Hrvatska, 21. februara 1993.

U gulagu srpskih zatočeničkih logora u Bosni Omarska je sinonim za masovne zločine. Svjedoci kažu da je ondje batinanjem, mučenjem ili bolešću ubijeno oko 4.000 Muslimana i Hrvata. Nekoliko ih je bilo kastrirano pred ostalim zatočenicima, dok su drugi bili natjerani na oralni seks.

U Omarskoj su bile zatvorene i žene. Trideset i tri žene zatočenice u Omarskoj pretrpjele su strašne muke - silovanja, batinanja, a možda i nešto gore, ako je suditi po svjedočanstvima do kojih je došao Newsday. Kad je u avgustu, nakon što je Newsday objavio iskaze očevidaca o zlostavljanjima u srpskim logorima, zatvoren nekadašnji rudnik željeza pretvoren u koncentracioni logor, iz njega je, prema navodima bivšeg zatočenika, oslobođeno 29 žena.

U istim sobama u kojima su muškarci bili ispitivani i mučeni tokom dana, noću su navodno bile zlostavljane žene. "Prvo što smo morale uraditi svaku večer bilo je da operemo krv i sredimo nered koji je ostao za onima koji su tu bili mučeni tokom dana", sjeća se Jadranka Cigelj, 45, Hrvatica iz sjevernobosanskoga grada Prijedora. Cigelj, pravnica i politički aktivista, izjavila je da je u Omarskoj bila zatočena sedam tjedana, od 14. juna do 3. avgusta.

"Žene su izvodili jednu po jednu", priča Jadranka, opisujući noćna batinanja i silovanja. "Nisu svaki dan izvodili iste. Imali su rasproed. Mene su izveli četiri noći. Svake noći izveli bi drugu ženu." Ona tvrdi da je jedan od muškaraca koji su je silovali bio Željko Mejačić, zapovjednik logorskih stražara.

Iskaz Jadranke Cigelj poklapa se sa saznanjima zapadnih diplomata koji su imali pristup iskazima drugih žena koje su bile

zatvorene u Omarskoj. Cigelj, koja je postala prva među onima koji svim snagama nastoje da se dokumentiraju nepotvrđeni ratni zločini u Bosni, izjavila je za Newsday da je od žena koje su bile zatočene u Omarskoj njih 11 danas u Zagrebu te kako su voljne posvjedočiti da su bile silovane.

"Izvan je svake sumnje" da su žene u Omarskoj bile silovane, izjavio je zapadni diplomata, koji je molio da ne otkrijemo njegovo ime ni zemlju iz koje dolazi. On je procijenio, na temelju iskaza svjedoka, da je u Omarskoj ubijeno oko 4.000 ljudi.

Mejačić je odbio da je u logoru bilo ikakvih silovanja, opisujući logor kao "istražni centar". Dao je pismenu izjavu u kojoj stoji da je u Omarskoj osim Jadranke Cigelj bilo još osam žena te da nisu bile zadržane duže od dan ili dva. On je prezrivo odbacio Cigeljinu optužbu da ju je silovao, izjavivši "da na nju ne bi naslonio ni bicikl", a kamoli je silovao.

"Sa ženama se postupalo korektno i svi su policajci imali upute da se drže podalje od njih" - navodi Mejačić u izjavi koju je Newsdayu prenio pukovnik Milovan Milutinović, glasnogovornik vojske bosanskih Srba u Banjoj Luci.

"S punom odgovornošću mogu izjaviti da nije bilo pokušaja silovanja, a još manje da sam ja silovao Jadranku Cigelj. Ne znam zašto bih to učinio kad je ona stara 45 godina, dok je meni 26. Nije mi potrebna tako stara žena, pogotovo jer je ona zla i ružna žena. S obzirom na to kako je izgledala, ne bih na nju naslonio ni bicikl, a kamoli je silovao. To su sve same laži," tvrdi Mejačić.

Cigelj je Mejačića opisala kao ubicu, tvrdnja za koju su službenici američke vlade, koji su intervjuirali bivše zatvorenike, rekli da su je u razgovorima često čuli. "On je naredivao ubistva. On je osobno ubijao zatvorenike", kaže Jadranka Cigelj.

Mejačić je u intervjuu, koji je u septembru dao Newsdayu rekao da je samo dvoje ljudi umrlo u Omarskoj, i to oboje prirodnom smrću.

Izveštaji u Newsdayu i drugim listovima o tome da agresorske srpske snage provode sistemska silovanja muslimanskih i hrvatskih

žena i mladih djevojaka izazvala su uzbunu i niz istraga međunarodne zajednice. Na osnovu istrage koju je provela Evropska zajednica došlo se do zaključka da je najmanje 20.000 Muslimanski silovano u vremenu srpskog osvajanja. Neka od silovanja događala su se u posebnim zatvoreničkim centrima, otvorenima za držanje žena i djece.

Omarska, logor smrti u kojem su muškarci bili mučeni, izgladnjivani i ubijani, stavljena je u druga kategoriju, jer se čini da su žene u njemu bile zatvorene kako bi prale sude i čistile restoran sa samoposluživanjem.

Cigelj je rekla da je brojeći tanjure od ručka, jedinog obroka za jedan dan, koji su muškarci morali za minutu-dvije ubaciti u sebe, zaključila da su Srbi u prosjeku u Omarskoj držali zatočeno više od 2.700 muškaraca, dakle, deset puta više nego što je to Mejačić priznao u intervjuu koji je u septembru dao Newsdayevom novinaru u nekadašnjem logoru.

Jadranka Cigelj je uhićena i odvedena u Omarsku 14. juna, zajedno s još osam žena koje su bile aktivne u politici ili lokalnim političkim strukturama Prijedora. "Pospremala sam svoj stan kad su po mene došla dva policajca naoružana mitraljezima, granatama i bajonetama", Cigelj je ispričala za Newsday.

U intervjuu i potpisanoj izjavi, pohranjenoj u Hrvatskom informativnom centru gdje sada radi, opisala je batine koje je podnijela te je dala vjeran opis Silvija Sarića, predsjednika prijedorskog gradskog odbora Hrvatske demokratske zajednice, koji je pred njezinim očima prebijen nasmrtno.

Newsday je već izvještavao o nestanku i smrti Muhameda Čehajića, slavenskog Muslimana, gradonačelnika obližnjeg Prijedora, te drugih vodećih prijedorskih političara, stručnjaka i poslovnih ljudi. Jadranka Cigelj bila je potpredsjednica HDZ-a.

Ispričala je kako je u prijedorskoj policijskoj stanici čitav dan provela u maloj sobi, "poprskanoj krvlju onih ... koji su vjerovatno bili ili tučeni ili ubijeni". Zajedno s dvjema drugim ženama koje su bile

politički aktivne, Edinom Dautović, Muslimankom, i Jadrankom Pateš, Hrvaticom, policijskim autom je prebačena u Omarsku.

U upravnoj zgradi u Omarskoj pridružilo im se još šest žena, među njima su bili vodeći pravni Prijedora: Mirseta Tivac, sudija okružnog suda, Jasminka Hadžibegović, zamjenica okružnog pravobranioca, i Edina Dautović, takođe sudija okružnog suda. To su bile najuglednije žene - političari i stručnjaci. Četiri su bile profesori, tri pravni uz Jadranku Cigelj, dvije ekonomiste, dvije s diplomama više ekonomske škole, dvije liječnice, jedna stomatolog, jedna inženjer elektrotehnike, jedna metalurški inženjer, jedna medicinska sestra, te još žena sa završenom srednjom školom. Osim tri Hrvaticice, sve ostale su bile Muslimanke, kaže Cigelj.

Sljedeći dan su provele u restoranu sa samoposluživanjem, koji se nalazio u okviru rudnika, a potom su se vratile u sobu gdje su trebale spavati. "Soba nije izgledala onako kako smo je ostavili. Sve je bila zamazana krvlju. Čak su i zidovi bili poprskani krvlju, a potrgane palice ležale su na stolu. To su bile posebne palice, napravljene od prokuhane bukovine, i njima bi tukli ljude dok od njih (palica) ne bi ostalo samo iverje", ispričala je Cigelj.

Te su je noći stražari tukli "palicom po čitavim leđima". Naizmjenično su tukli nju i Sarića čitavu noć. "Tukli su me po leđima kundacima pušaka. Još osjećam posljedice - slomljena rebra i deformiran prsni koš." Cigelj kaže da se onesvijestila, te da su je, kad je došla svijesti, opet tukli.

Peti dan je odzvala za što je "optužena": njezino je ime s ciljem nadeno na listi uglednih Nsrba koji su trebali biti u prelaznoj vladi koja je trebalo da zamijeni miješanu vladu Muslimana, Srba i Hrvata u prijedorskom okrugu. Ona kaže da nikad nije čula za taj popis prije nego što joj je pokazan.

Silovanja su počela 18. juna. Žene su spavale u dvije sobe: u 1 sat i 15 minuta ujutro uniformirani muškarac je u hodniku prozvao njezino ime. "Čovjek je imao čin kapetana. Nosio je vojničku uniformu i civilne cipele. Poslije sam otkrila da je bio domaći čovjek,

iz Omarske, rezervni oficir po imenu Nedeljko Grabovac", rekla je ona.

"Iznenada je nestalo struje. Zgrabio me za ruku i odvuкао u hodnik. Ugurao me u kupaonicu. Udario me po glavi drškom svog pištolja rasjekavši mi kožu, a zatim je skinuo pušku s ramena i počeo me tući. Počeo me silovati".

Tri noći zaredom, svjedoči ona, dobivala je batine i bila silovana od Željka Mejašića i stražara Mladena Radića i Milojice Kosa. S tim je prestalo. Osim psihičkih ožiljaka, Cigelj kaže da ima i fizičke ožiljke. Nekoliko slomljenih rebara zaraslo je bez liječničke pomoći dok je bila u logoru, a kaže da ima još poteškoća s hodanjem zbog ozljede kuka. "Kada se zakašljem, ponekad izbacujem krv jer mi rebra pritišću pluća", rekla je Cigelj.

Noću su ih tukli, a danju su gledale i slušale kako stražari muče muškarce. "Mogle smo čuti krikove. Mučili bi čovjeka koliko god je on to mogao izdržati. Ako je imao sreće, preživio je", rekla je. "Ako je bio dovoljno glup da nakon nekoliko dana pokaže da se osjeća bolje, opet bi ga izveli. Svako jutro ste mogli vidjeti tijela porazbacana po travi. Na taj smo način saznavale ko nedostaje".

Sve do posljednjih dana logora žene su imale dužnosti u kuhinji. "Mi smo intelektualke, a njima su bile potrebne žene za rad u kuhinji. Mislili su da će nas time poniziti".

A onda je, 3. avgusta, logor zatvoren. "Naređeno nam je da operemo prozore. Naglasili su da ne žele vidjeti ni jednu mrlju." Vani su muškarci prali zidove zgrade. "Bili su puni mrlja od ljudske krvi i mozga. Grozničavo su ribali". "Konačno psihičko mučenje je nastupilo kad su logorski stražari pročitali popis s imenima 29 žena koje su trebale biti puštene. Njezino je ime bilo u toj grupi. Imena četiri žene nisu pročitana. "Nikad ih više niko nije vidio", kaže Jadranka Cigelj.

BEZ POMAKA: KOMISIJA UN-a ZA RATNE ZLOČINE ZAPELA U ISTRAZI O BOSANSKIM LOGORIMA SMRTI

Ženeva, Švajcarska, 4. marta 1994.

Pet mjeseci nakon što je Vijeće sigurnosti UN-a oklijevajući objavilo službenu istragu o izvještajima koji govore o logorima smrti, masovnim silovanjima i deportacijama u Bosni, komisija koja je trebala pripremiti put za suđenje ratnim zločincima zapela je u općoj zbrci. Američki diplomati su ljuti jer takozvana stručna komisija, po njihovom mišljenju, nije postigla gotovo ništa od svog imenovanja u oktobru. Nije organizovala saslušanja ni poslala delegaciju u Bosnu, ili bar zatražila od novinara da im dostave kopije svojih izvještaja ili snimke.

Morris Abram (Moris Abram), američki ambasador u Ujedinjenim narodima u Ženevi pred odlazak, izjavio je da komisija nije ozbiljno pokušala pripremiti suđenje ratnim zločincima. "Oni se često sastaju", rekao je Abram, koji je bio u timu tužilaca na suđenju nacističkim ratnim zločincima u Nürnbergu. "Oni nemaju kadar koji bi mogao bilo što postići, nemaju sredstva, nemaju ljude koji u ovom trenutku intervjuiraju svjedoke koji mogu ispričati ko su bili logorski stražari... Ako želite raditi ozbiljno, onda u to mora biti uključeno mnogo ljudi. Štaviše, treba se pozabaviti problemom prije nego što tragovi nestanu".

Predsjedavajući komisije UN-a, umirovljeni nizozemski akademik Frits Kalshoven (Fric Kalsoven), kaže da je dobio upute "osoba od autoriteta" u UN-u, da ne progone političare poput Slobodana Miloševića, srpskog predsjednika, i Radovana Karadžića, vođe bosanskih Srba. Njih je obojicu bivši državni sekretar SAD Lawrence Eagleburger imenovao potencijalnim ratnim zločincima.

Kalshoven iskazuje ozbiljne sumnje u pogledu održavanja suđenja ratnim zločincima te govori da ne zna zašto je dobio taj posao. On kaže da je iz Ureda za pravne poslove UN-a u New Yorku, koji podnosi izvještaje glavnom sekretaru UN-a Boutrosu Boutrosu Ghaliju (Butros Butros Gali), dobio upute da ograniči svoja istraživanja. Međutim, zamjenik pravnog savjetnika UN-a kaže da on nikad nije tako što izjavio te je u jednom intervjuu sugerisao da bi izvor Kalshovenovih uputa mogli biti Cyrus Vance i David Owen, posrednici UN-a u bosanskoj krizi.

Ambasador Abram dao je isti prijedlog.

"Porazgovarajte s Vanceom i Owenom", rekao je. Vance je priznao da se u dva navrata sreo s Kalshovenom, ali je kategorično negirao bilo kakvo nastojanje da na njega utječe kako on ne bi istraživao političare na vrhu.

Međutim, ono što je bitno jest da nakon pet mjeseci komisija koja je bila postavljena kako bi pripremila put za prvo suđenje ratnim zločincima nakon Nürnberga (Nirnberg), prema navodima brojnih izvora, nije postigla gotovo ništa. Njezin jedini izvještaj, koji je objavljen 26. januara, navodi da su počinjeni "teški prekršaji" međunarodnog humanitarnog prava, ali ne kaže gdje su počinjeni ili ko je za njih odgovoran.

Kalshoven je doveo u pitanje treba li se uopće suđenje ratnim zločincima održati u idućoj deceniji. "Nema načina na koji bi suđenje moglo funkcionirati u sadašnjoj atmosferi antisrpske propagande, koja je uzela maha po čitavom svijetu", rekao je Kalshoven jednom zapadnoevropskom diplomati krajem prošle godine. Diplomata, koji je s nama razgovarao pod uvjetom da ostane anonimn, o tom razgovoru izvijestio je svoju vladu. Prema njegovoj priči, Kalshoven je rekao: "Nikad neće biti moguće osigurati objektivan postupak... I, usput, do suđenja može doći tek nakon što se sukob završi". On se saglasio s ocjenom da će dotad možda proći deset ili više godina. Suđenje u Nürnbergu je započelo u novembru 1945. godine, nekoliko mjeseci nakon završetka drugog svjetskog rata.

I premda je Vijeće sigurnosti u međuvremenu načelno odobrilo suđenje, Kalshoven je prošle sedmice izjavio za *Newsday* da će "sve to još potrajati", dodavši da on nije "previše optimista" da će se suđenje uopće ikad održati.

Richard Schifter (Richard Šifter), američki ambasador u Komisiji UN-a za prava čovjeka, 9. februara izjavljuje da "bosanski užasi sigurno spadaju među najveće tragedije čovječanstva u drugoj polovici dvadesetog stoljeća."

Međutim, mnogo je onih koji vjeruju da su slabi rezultati Kalshovenove komisije ono što su države članice Vijeća sigurnosti i željele. Članovi Vijeća često su bili dvosmisleni u pogledu kršenja prava čovjeka u bosanskoj krizi. Predvođeno Velikom Britanijom, Vijeće je potpisivanju ugovora dalo prednost pred gonjenjem krivaca, kažu mnoge diplomate. Postavljanje Kalshovenove komisije, oklijevajući prvi korak prema procedurama protiv ratnih zločinaca, bilo je potaknuto izvještajima javnih glasila o zločinima objavljenim prošlog ljeta.

"To nije ništa drugo nego pokušaj uljepšavanja situacije", rekao je George Kenney (Džordž Keni) za planove UN-a o suđenju. Kenney je prošlog avgusta dao ostavku na mjesto službenika u jugoslavenskom odjelu američkog ministarstva vanjskih poslova, protestujući na taj način protiv pasivnosti Bushove administracije u pogledu sukoba u Bosni. "Izmjerite to empirijski", rekao je. "Kolika su sredstva u sve to uložena?"

Uistinu, cjelokupan budžet za Kalshovenovu komisiju, prema riječima Ralpa Zacklina (Ralfa Zaklina), saradnika UN-a sa sjedištem u New Yorku, koji je zadužen za njegovo nadgledanje, iznosi 690.000 američkih dolara za period od devet mjeseci. Time su pokrivena plaće i putni troškovi. Američke diplomate su vrlo skeptične prema metodama djelovanja Kalshovenove komisije.

"Ova komisija je besmislena", izjavio je američki diplomatski izvor, uvjetujući razgovor svojom anonimnošću. "To je kao kad biste paraplegičara zamolili da izađe i trči trku." Drugi je rekao: "Bilo bi

bolje kad bismo na vrijeme spriječili gubitke, odmah išli na sud i počeli s dovoljno sredstva, kompjutera, tužilaca i tako dalje - kad bismo počeli ispočetka."

Kalshoveno se osoblje sastoji od dvoje ljudi poslanih iz Zacklinovog ureda i dva sekretara. Kalshoven prima plaću dok su četiri člana komisije samo privremeno zaposlena te su plaćeni po danu i pokriveni su im putni troškovi. Svi članovi komisije su muškarci. Samo dvojica od njih četvorice su aktivno sudjelovali u ratu. Torkel Opsahl, 62, norveški stručnjak za prava čovjeka, nije mogao prisustvovati većini sastanaka. On je za *Newsday* izjavio da je imenovan "vjerovatno zato što sam vrlo oprezan u razgovorima s novinarima". Keba Mbaye, 69, penzionisani član Međunarodnog suda pravde iz Senegala, također nije mogao prisustvovati sastancima.

William Finrick, 50, stručnjak za pravo u kanadskoj vojci, i Cherif Bassiouni (Šerif Basoni), 56, rođen u Egiptu, bili su najaktivniji. Komisija je osnovala banku podataka koja prikuplja izvještaje što ih dostavljaju članovi UN-a. Bassiouni je to ostvario uz pomoć volontera na Univerzitetu De Paul u Chicagu od donacije od 200.000 dolara, od koje su kupljeni kompjuteri, a koja je dobivena od Georgea Sorosa (Džordž Soroši), finansijera sa sjedištem u New Yorku, koji se zanima za aktivnosti u vezi s pravima čovjeka. Taj je iznos na vrhu budžeta koji je pod UN-om. Baza podataka se zasad uglavnom sastoji od izvještaja koja su slale države članice UN-a, privatne nevladine grupe koje se bave pravima čovjeka i posebni izaslanik Komisije UN-a za prava čovjeka Tadeusz Mazowiecki (Tadeuš Mazovjecki). Samo je deset država, među njima i SAD, Francuska i Njemačka, ali ne i Britanija, podnijelo izvještaje.

Kalshoven, 69, je posjetiocima rekao da je prezaposlen. Zacklin, pomoćni pravni savjetnik, koji pažljivo prati njegove aktivnosti, izjavio je da je Kalshoven velikim dijelom postavljen na to mjesto zato što je bio u penziji, pa je stoga bio na raspolaganju. Drugi članovi komisije kažu da je Kalshoven, koji je vodeći stručnjak u svom području rada i koji se nikad nije izdigao iz srednje visokog položaja

u nizozemskoj civilnoj službi, nepogodan za birokratsku borbu izbliza, koja je neophodna kako bi se osigurala sredstva za komisiju. Njegov prvi izvještaj bio je pun pravnog, nerazumljivog govora i malo stvarnog sadržaja, kažu diplomate.

"Kalshoven je svoj mandat usko protumačio kao svrstavanje navodnih zločinačkih aktivnosti po kategorijama, te odvajanje onih koji su stvarno zločini protiv čovječnosti od onih koji ne zadovoljavaju prihvaćene standarde te definicije", rekao je J. Kenneth Blackwell (Džordž Kenet Blekvel), američki poslanik u ovdašnjoj Komisiji UN-a za prava čovjeka. "Ali pitanje jesu li ili nisu počinjeni ratni zločini je krajnje akademsko. Morate imati maštu Jonathana Swifta (Džonatan Svift) da biste mislili kako oni ne zadovoljavaju današnje, moderne definicije. U međuvremenu, gdje su aparat i sredstva kojima će se stvoriti osnova za suđenje? Da bismo bili spremni za izravnu akciju, s radom treba početi sada."

Ali za svoj spor i ograničen pristup Kalshoven je imao veliku podršku. Rekao je da su mu date ograničavajuće upute u prvom susretu, početkom novembra, sa Zacklinom i njegovim nadređenim, glavnim podsekretarom za pravne poslove Carlom Fleischauerom. Otkrio je upute jednom američkom diplomatu iz Njemačke sredinom januara, a zatim je to prošle sedmice potvrdio *Newsdayu*.

"Naravno, mi, prisutni članovi komisije, raspravili smo naš mandat s njima, članovima Pravnog ureda. Na isti smo način tumačili rezoluciju", rekao je on. "Iz rezolucije ne proizilazi da bismo u prvoj fazi morali tražiti osobe, bilo da se nalaze na niskom ili visokom položaju... Naša rezolucija jednostavno ne spominje osobe."

Zacklin je u dva intervju opovrgao da su bilo on, bilo Fleishauer dali takve upute Kalshovenu. "Nikad nije bilo sugerirano da vode treba odvojiti od ostalih ... Niko nikada nije sugerirao da treba rehabilitirati gospodina Karadžića. Mi samo želimo ustanoviti činjenice, bez obzira na to o kome je riječ", rekao je *Newsdayevom* novinaru u New Yorku.

Neki ljudi iz komisije Zacklina vide kao glavnog kočničara. Kao

Britanac, ustvrdio je jedan član komisije, "on je potpuno na liniji s britanskom vladom". Zacklin je izjavio da on naredjenja prima od Boutrosa Ghalija te da je suprotno UN-u da ih prima od bilo koga drugog, uključujući i svoju vladu. On je, međutim, stao u odbranu uske interpretacije uputa. "Komisija je imala vrlo ograničen mandat da za glavnog sekretara sastavi izvještaj sa zaključcima o teškim kršenjima međunarodnog humanitarnog prava... Mandat komisije ne uključuje proganjanje bilo koga."

Zacklin je Newsday uputio na Vancea i Owena. "On (Kalshoven) se sigurno dosta često sastaje s Vanceom i Owenom," rekao je. "Možda je to bio gospodin Vance (taj koji je uputio Kalshovena da ograniči istragu)? Možda je to bio gospodin Owen? Vrlo je vjerojatno da oni o tome imaju svoje mišljenje."

Vance je prošle noći preko svog glasnogovornika odbio da su on ili Owen pokušali odvratiti komisiju od istraživanja o specifičnim pojedincima. "Oni tako nešto ne bi učinili iz načelnih razloga: i ... oni ne bi učinili ništa što bi moglo ugroziti integritet mirovnog procesa ili njihov kredibilitet kao nepristrasnih posrednika", izjavio je glasnogovornik Fred Eckhard (Fred Ekart).

Veleposlanik Herbert Okun, Vanceov zamjenik, Newsdayu je izjavio da je Zacklinova aluzija "smiješna" i "klevetnička".

Eckhard je rekao da su Vance i Owen utjecali na Kalshovena jednom prilikom, i to potičući ga da odobri jedinu istragu povezanu s komisijom. To je planirana ekshumacija stotina leševa na mjestu izvan Vukovara, gdje se navodno radi o hrvatskim ranjenicima koji su pali u srpsko zarobljeništvo prilikom zauzimanja vukovarske bolnice, što se dogodilo prilikom srpskog napada na Hrvatsku 1991. godine. Za pokrivanje troškova od 220.000 dolara organizacija Liječnici za prava čovjeka (Physicians for Human Rights) sa sjedištem u New Yorku morala je moliti privatne donatore, i opet je finansijer Soros potpisao ček.

Dok su Vance i Owen žustro odbacili sugestije da su utjecali na

istragu o ratnim zločinima, mirovni pregovori i sudski procesi nalaze se u suprotnosti.

"Vrlo je teško odabrati hoćete li ih prozvati ili ćete pokušati pregovarati s ljudima", komentarisao je Abram. "Kao advokat, naravno, želio bih sudski progoniti svakoga ko je kriv za te gnusne postupke. Kao diplomata, kao političar ili kao državnik želio bih isto tako zaustaviti klanje, spriječiti ga. Imate dvije stvari koje su ovdje stvarno u suprotnosti... Ja ne znam koji bi bio pravi omjer."

Sve to ne obećava ništa dobro za sud. Rezolucija Vijeća sigurnosti od 19. februara, koja je načelno odobrila sud, nije osigurala imenovanje tužilaca, nije osigurala sredstva za preliminarnu istragu, a nije čak odredila ni krajnji rok za konačni izvještaj o tome kako sud treba biti organizovan, što bi trebao pripremiti Zacklin. Ali, prema navodima članova komisije i samog Zacklina, u odsutnosti tužilaca ili sredstava, sud će se, ako ikad bude osnovan, morati na početku osloniti na Kalshovenov rad.

Ron Howell i Dele Olojede iz UN-a u New Yorku pridonijeli su nastanku ovog članka.

U maju 1993. Vijeće sigurnosti odobrilo je prijedlog glavnog sekretara UN-a Boutrosa Boutrosa Ghalija da se osnuje međunarodni sud za istraživanje koji mora imati moć da progona lica koja su sudjelovala u genocidu i zločinima protiv čovječnosti. Predviđeno je da su sudskom gonjenju podložne "sva lica koja sudjeluju u planiranju, pripremanju i izvršenju ozbiljnih kršenja međunarodnog humanitarnog prava u bivšoj Jugoslaviji".

TROJICA KOJI SU PLANIRALI SILOVANJA I UBISTVA

*Vodini bliski saradnici otvorili logore za silovanje
u muslimanskom gradu*

Sarajevo, Bosna i Hercegovina, 19. aprila 1993.

Koristeći se baterijskim svjetilkama i bakljama od zapaljenog papira, srpska vojna policija kretala se kroz mračnu unutrašnjost sportskog centra tražeći ženske žrtve. Svake noći odabirali su deset ili više Muslimanki. Mušarci su ih, prijeteći im oružjem, vodili do obližnje kuće gdje su ih silovali, kažu svjedoci i žrtve. Jedna je 27-godišnja žena izjavila za *Newsday* da je svake noći bila silovana po šest puta. Druga je žena bila silovana u dvorani pred svima koji su ondje bili zatočeni, kažu svjedoci.

Mjesto ovih zločina, poznato kao Partizanov sportski centar, nalazi se u središtu Foče, malog, pretežno muslimanskog grada u istočnoj Bosni. Ponekad se koristilo kao tranzitni prostor za žene i djecu koji su trebali biti deportirani iz grada. Međutim, tokom dva mjeseca 1992. godine, između juna i avgusta, sportski centar bio je logor za silovanje u kojem su bila 74 zatočenika, od toga oko 50 žena.

Partizan je bio jedan od dvanaestak srpskih logora za silovanje u Bosni - za neke se čuje da su još otvoreni - a nalazio se na istaknutom mjestu, u blizini policijske stanice. Žrtve, Muslimanke, kažu da su se žalile policiji zbog rutinskog silovanja, ali im je u policiji rečeno da oni nemaju moći da interveniraju.

Vlast su u Foči preuzela trojica glavnih saradnika vođe bosanskih Srba Radovana Karadžića - Velibor Ostojić, ministar u bosanskoj vladi pred rat kao predstavnik Karadžićevih Srba koji su se željeli odvojiti, te dvojica bliskih pomoćnika, Vojislav Maksimović i Petar

Čančar, koji su organizirali vojni napad na Foču u aprilu 1992. i zauzeli grad, te su čak postavili svoje stražare ispred policijske stanice.

Dosad su vijesti o "etničkom čišćenju" bile usmjerene na muškarce i žene koji su provodili tu politiku - paravojne jedinice koje su vodili samozvani nacionalisti iz susjedne Srbije, kojima su pomagali domaći srpski ekstremisti. U Foči su pripadnici paravojnih jedinica nosili maskirne uniforme i nazivali se "Srpskom gardom".

Ali *Newsday*ovo tromjesečno istraživanje "etničkog čišćenja" u Foči pokazuje da su oni koji su upravljali procesom pripadali krugu Karadžićevih bliskih saradnika. Oni su pozvali paravojne jedinice da zauzmu grad i izdali naredbe za "čišćenje" Foče od svih Srba, kako to navode brojni svjedoci. Prema podacima brojnih vladinih i muslimanskih izvora, otvorili su koncentracione logore i logore za silovanje, a po njihovim su narednjima srpske snage uništile džamije i gotovo sve spomenike pola stoljeća stare muslimanske kulture.

Karadžić je u telefonskom intervjuu prošle sedmice izjavio da ne zna ništa o sistemskim silovanjima bilo gdje u osvojenoj Bosni. "Mi znamo za ukupno 18 slučajeva silovanja, ali ona nisu organizirana, već su počinioci bili psihopati", rekao je za *Newsday*. Tvrđnje o masovnim silovanjima su "propaganda" ... koju su osmislili "muslimanske mule", dodao je. (Posebno izaslanstvo Evropske zajednice procijenilo je da su srpske snage silovale 20.000 ili više Muslimanki iz Bosne do kraja prošle godine: sva brojna istraživanja koja su provele vladine i nevladine organizacije zaključila su da su silovanja bila česta i masovna).

Međutim, on je potvrdio da su Ostojić, Maksimović i Čančar "utjecali na strukture civilnih vlasti", u vrijeme vojnog napada prije godinu dana te da su preuzeli kontrolu nad Fočom. Bivši državni sekretar SAD Lawrence Eagleburger opisao je Karadžića kao mogućeg ratnog zločinca.

U Sarajevu, opkoljenom glavnom gradu opustošene države Bosne i Hercegovine, Bosanska državna komisija za ratne zločine kojoj je na čelu Hrvat Stjepan Kljuić, istražuje slučaj sve trojice. Sami njihovi

navodi protiv Ostojića izgledaju kao stranice sa suđenja ratnim zločincima u Nürnbergu. U njima stoji da je Ostojić zamislio i organizovao ratne zločine na području Foče, pomogao planirati i organizovati naoružavanje članova Srpske demokratske stranke, pripremio napad, te pozvao paravojne snage iz Srbije da "poduzmu oružano osvajanje velikog dijela teritorija Bosne i Hercegovine te 'etničko čišćenje' pomoću uništavanja, zaplašivanja, progona, zlostavljanja i ubijanja".

Ostojić je to odbio komentarisati. Newsdayev specijalni dopisnik iz Beograda predao je Ostojiću listu sa sedam pitanja o njegovoj ulozi u osvajanju Foče u aprilu 1992, tražeći od njega da opiše strukture i odgovorne u kriznom štabu te da komentira brojna svjedočanstva očevidaca o logoru za silovanje koji se nalazio u središtu Foče.

Pitanja su, na Ostojićev zahtjev, dostavljena telefaksom, ali nakon što je nekoliko dana o njima razmišljao, odbio je na njih odgovoriti. "Ne želim odgovarati na hipotetska pitanja", rekao je u telefonskom intervjuu. Prilikom posjete Beogradu, koja je uslijedila nakon toga, opet je odbio dati svoj komentar.

Izvori među bosanskim Srbima, koji su govorili pod uvjetom da ostanu anonimni, potvrdili su da je Ostojić bio u Foči u vrijeme najvećeg terora, dodavši da je često putovao na Pale, Karadžićev štab na planini iznad Sarajeva, kako bi se ondje posavjetovao.

Srpske snage nakon osvajanja grada zabranile su pristup stranim novinarima i međunarodnim organizacijama u Foču, tako da se Newsdayevo istraživanje temeljilo na iskazima svjedoka i žrtava koji se sada nalaze u Njemačkoj, Turskoj, Bosni i Hercegovini te ostatku Jugoslavije, kao i na razgovorima s bosanskim službenicima u Sarajevu i inostranstvu.

Sedam žrtava, koje se nalaze u izbjegličkom logoru u Kirklareliju, u Turskoj, i u južnoj Srbiji, ispričalo je priču o sistemskim silovanjima u gradu i njegovoj okolini te o logoru za silovanje koji se nalazio u samom središtu grada. Od ginekologa koji je prvi pregledao žrtve nakon njihova oslobađanja prošloga avgusta, dobili smo na

raspolaganje pismene iskaze još desetoro drugih svjedoka. Svi iskazi su dati pod uvjetom da osobe ostanu neidentificirane. Ali su zato sadašnji i bivši službenici bosanske vlade slobodno govorili.

Foča, grad od 40.000 stanovnika, Muslimana 52 posto i Srba 45 posto, prije srpskog osvajanja, jedan je od prvih gradova koje su srpske snage zauzele u Bosni, a neki promatrači vjeruju da je ono što se tamo dogodilo odredilo način provođenja "etničkog čišćenja" u ostalim dijelovima Bosne.

Foča bi mogla biti primjer za istraživanje uloge koju su civilni političari odigrali u brutalnostima protiv nesrpskog stanovništva.

Prema riječima svjedoka, Ostojić je bio glasnogovornik srpskih osvajača, dok je Maksimović bio onaj koji je podigao slušalicu i pozvao vojsku da dođe. Ostojiću je njegova uloga bila dobro poznata. Prije srpskog ustanka, koji se dogodio prije godinu dana, on je bio ministar informisanja u koalicionaloj bosanskoj vladi Muslimana, Srba i Hrvata, a isto mjesto je zadržao i u Karadžićevoj samoproglašenoj vladi tzv. republike srpske. Poznati lovac na naciste Simon Wiesenthal ga je u intervjuu za Newsday nazvao "Gobbelsom" (Gebels) bosanskih Srba. I trenutno je Ostojić ministar u Karadžićevoj vladi, koja ima sjedište na Palama. Karadžić i Ostojić su rođeni u susjednim selima u podnožju crnogorske planine Durmitor, ali se nisu poznavali sve do 1990. godine, kaže Karadžić. Obojici je 47 godina.

Maksimović je bio profesor književnosti na Univerzitetu u Sarajevu i vođa Karadžićeve Srpske demokratske stranke u bosanskom parlamentu. Karadžić ga je nedavno postavio na čelo "Univerziteta tzv. srpske republike", za koji je rekao da će biti osnovan u dijelu Sarajeva koji kontroliraju Srbi. Čančar, advokat, bio je ranije predsjednik skupštine općine, te predsjednik Vijeća građana u bosanskom parlamentu. Sada je član Karadžićevog parlamenta.

Prema bosanskomuslimanskim izvorima, Ostojić je imao ključnu ulogu u stvaranju modela zlostavljanja žena. Alija Delimustafić, ministar unutrašnjih poslova Bosne u vrijeme zauzimanja Foče,

rekao je da je dobio konkretne dokaze iz prisluškivanih telefonskih razgovora da je Ostojić naredio silovanje žena u Foči. Delimustafić je prije nekoliko mjeseci napustio bosansku vladu i sada radi u Beču kao samostalan poslovni čovjek.

Jusuf Pušina, Delimustafićev nasljednik u Sarajevu, izjavio je da nije mogao naći takve dokaze u njegovim spisima, te Newsdayu nije dopustio da ih dobije na uvid. Uprkos tome što se na Delimustafića, otkako je napustio svoje radno mjesto, u vladinim krugovima gleda s nepovjerenjem, Kemal Kurspahić, urednik sarajevskih neovisnih dnevnih novina Oslobođenje, rekao je da je Delimustafić bio vjerodostojan izvor podataka.

U pisanoj izjavi sa Newsday, Pušina, međutim, navodi da je Ostojić bio otpušten iz srednje škole gdje je radio kao profesor zbog "devijantnog seksualnog ponašanja prema mladim učenicama, što je u mnogim slučajevima dovelo do fizičkog obračunavanja s pojedinim roditeljima". Dok je bio zaposlen na Sarajevskoj radio-televiziji, što je bio njegov sljedeći posao, Ostojić "je nastavio zadovoljavati svoju bolesnu želju za djevojkama tako što im je obećavao 'siguran posao' ako udovolje njegovim prohtjevima", rekao je Pušina. Tu je radio na mjestu lektora, a bio je i sekretar komunističke partije.

Ostojić, koji je postao Karadžićev štićenik te ga je on imenovao u bosansku i bosansko-srpsku vladu, u stvari je koristio određene događaje za napredovanje u političkoj karijeri. U maju 1991. navodi ministarstvo, Ostojića je na kućnom pragu pretukao jedan bijesni muž, ali on "i ekstremno krilo SDS-a (Karadžićeve Srpske demokratske stranke) od toga su napravili politički triler ... mudžahedinsku urotu koja je bila početak noći dugih noževa protiv srpskih prinčeva".

Ostojić je u Foču stigao oko 5. aprila prošle godine, tri dana prije napada, prema riječima Envera Pilava, 58, koji je u to vrijeme bio na čelu muslimansske Stranke demokratske akcije. Na javnom skupu Ostojić je zahtijevao da Muslimani predaju sve oružje koje su imali za samoobranu te da priznaju kako je Foča srpska teritorija.

"Dao je Muslimanima 15 minuta da o tome razmisle. Ali niko nije

mogao pristati jer nije imao takvo ovlaštenje" - rekao je Pilav, koji je nakon toga pobjegao u Sarajevo gdje je i intervjuisan.

Ostojić je nakon toga od Muslimana zahtijevao da napuste Foču i odu u koncentracioni logor na planini Jabuka, "jer će u protivnom u Foči biti uništeno i posljednje sjeme Muslimana", prema izjavi datoju javnost, koju je citiralo bosansko ministarstvo unutrašnjih poslova.

Idući dan Ostojić, Maksimović i Čančar sastali su se u Ribarskom domu, svom omiljenom restoranu. "Bio sam vani kad je Maksimović izašao i rekao svojim ljudima da će, ako ne uzmu oružje i ne počnu pucati po Muslimanima, on pozvati pojačanje iz Srbije", izjavio je Pilav.

Pred dvojicom svojih saradnika Maksimović je otišao na telefon i "pozvao" jedinice iz obližnjih gradova, Nikšića u Crnoj Gori i Užica u Srbiji, kaže Pilav. Pilav je rekao da je kroz otvorena vrata čuo razgovor.

"Njih sam trojicu upitao ne srame li se onoga što su učinili?" rekao je Pilav. Kad je prvih 4.000 pripadnika paravojnih jedinica stiglo kamionima i autobusima, Pilavova porodica spremila se za bjektstvo.

Zlostavljanja Muslimanki počela su gotovo odmah. Pilav kaže da je 11. aprila, dakle, treći dan nakon napada na Foču, čuo od svog bliskog saradnika da su domaći srpski nacionalisti silovali Muslimanke. Ostojićeve su jedinice također počele okupljati muslimanske civile te ih odvoditi u kazneno-popravni zatvor u Foči gdje je, prema navodima bosanske vlade, smaknuto više od 1.000 muškaraca.

Do sredine aprila trio je postavio svoj štab u vili nedaleko od Foče, u blizini državnog ženskog zatvora **Velečevo, iznad rijeke Čehotine**. Tu ih je, kažu svjedoci, čuvalo nekoliko stotina pripadnika paravojnih jedinica, tu su osnovali prijeki vojni sud. Newsday je dobio izjavu bivšeg oficira jugoslavenske vojske muslimanskog porijekla, datu pod zakletvom, u kojoj on kaže da je doveden pred njih i druge srpske vođe. Prema savjetu višeg srpskog oficira, pošteđen mu je život. Prema navodima drugih izvora iz bosanske vlade i muslimanske

stranke, Ostojić, Maksimović i Čančar odlučivali su o sudbini stotina Muslimana s tog područja - hoće li ih smaknuti pripadnici paravojnih jedinica ili će biti poslani u koncentracioni logor u fočanskom zatvoru. Prema iskazima Pilava i Muharema Omerdžića, službenika Rijaseta u Sarajevu, oni su ženski zatvor u Velečevu pretvorili u ženski koncentracioni logor.

I Pilav i Omerdžić rekli su da su informacije dobili od izbjeglica ili porodica žena koje su još zatočene u logoru. Omerdžić je rekao da vjeruje kako su odvedene u Velečevo ili ubijene ili još uvijek zatočene. On je, također, iznio procjenu da su hiljade Muslimanki još uvijek zatočene u srpskim logorima u Bosni, gdje se i dalje provode masovna silovanja. *Newsday* nije mogao potvrditi njihove tvrdnje.

Karadžić je izjavio za *Newsday* da nije posjetio Foču od njezina osvajanja i kako nije znao da su njegovi pomoćnici smjestili svoje zapovjedništvo u Velečevo, te kako nije znao da je u Velečevu ženski zatvor. Još je rekao da nije čuo da su žene držane u zatočeništvu i sistemski silovane svake noći tokom dva mjeseca koja su provele u Partizanu. "Istražit ćemo sve optužbe o silovanjima, uključujući i ovu", rekao je Karadžić.

DNEVNI RITUAL POLNOG ZLOSTAVLJANJA

Kirkaeli, Turska, 19. aprila 1993.

Prvo su srpski vojnici uhapsili Bebinog muža i odveli ga u koncentracioni logor u Foču, grad u jugoistočnoj Bosni. Dva mjeseca kasnije, priča ona, naoružani muškarci vratili su se u njezino selo kako bi silovali nezaštićene Muslimanke koje su ovdje ostale. Beba je bila silovana. Pobjegla je u Foču, te je ondje, iz stana koji je pripadao muslimanskoj porodici, promatrala svakodnevni ritual polnog zlostavljanja u sportskom centru Partizan.

"Svaki dan vidala sam iste muškarce kako ulaze i izlaze vukući sa sobom žene, ispričala je *Newsdayu* 24-godišnja Muslimanka, koja je zatražila da bude predstavljena izmišljenim imenom. "Mogu reći da je u Foči pedesetak muškaraca bilo umiješano u silovanja. Danju su spavali, noću silovali."

Bebina opažanja o organiziranim i sistemskom silovanju u vremenu od dvije sedmice potkrijepili su iskazi šest drugih žrtava silovanja koje su razgovarale s *Newsdayevim* novinarom u izbjegličkom logoru u Kirklareliju, sjeverno od Istambula, te u jednom pretežno muslimanskom gradu u južnoj Srbiji.

Njihove priče upućuju na to da srpske vlasti ne samo da su odobravale sistemski silovanja Muslimanki u Foči već su silovanja u Partizanu javno pokazivale. Jedna žena, koja je bila zatvorena u Partizanu, rekla je da je za dva mjeseca bila silovana više od 100 puta. Ginekolog koji ju je pregledao kratko nakon njezina oslobođanja rekao je *Newsdayu* kako je njezina priča potpuno istinita.

"Prva su silovanja počela sedmicu ili dvije nakon srpskog osvajanja početkom aprila" prošle godine, rekao je Alija Delimustafić, koji je u to vrijeme bio bosanski ministar unutrašnjih poslova. "Oni su sastavili spiskove. Uhitili su muškarce. Ženama naredili da ostanu u

svojim selima. Upozorili su ih da će im pobiti očeve ili muževe ako nekud odu."

Nakon razdoblja koje varira između dvije sedmice i dva mjeseca, naoružani muškarci u uniformama, bilo rezervni policajci bilo pripadnici različitih paravojnih grupa, upadali bi u sela, obavljajući "ispitivanja" od kuće do kuće. Prema iskazima nekoliko žrtava koje je *Newsday* intervjuirao, "ispitivanja" su počinjala uputima o skrivenom oružju, ali su se brzo pretvorila u silovanje uz prijetnju oružjem.

Bebin muž odveden je u maju i njegova sudbina je nepoznata. Sredinom jula, pod izgovorom da traže oružje, muškarci, naoružani i u uniformama, nasilno su ušli u kuću jedne sedamnaestogodišnjakinje i naredili joj da ih prati u Bebinu kuću. Dok je Beba gledala, kako sama kaže, oni su silovali tinejdžerku.

Na Bebu je došao red nakon nekoliko dana. Premda se brinula o svom novorođenom djetetu, odvedena je zajedno s tinejdžerkom u kuću izvan Foče gdje su je, nakon tobožnjeg ispitivanja, silovali.

Beba je izbjegla mučenju tako što je sama pobjegla u Foču i provela dvije sedmice u blizini Partizana. Žene koje je policija dovela u nekadašnji sportski centar sedmicama su neprestano silovane. Žrtve tvrde kako lokalna policija ne samo da nije ništa učinila da zaustavi ove zločine već je ponekad i upućivala neke Muslimanke u Partizan i da ondje čekaju siguran izlaz iz regije.

Jedna žena, stara 41 godinu, rekla je da se žalila policiji nakon što su nju i njezinu blisku rodaku, staru 19 godina, silovala i zlostavljala grupa uniformisanih muškaraca. Policajci su im rekli kako nema potrebe da idu liječniku, nego neka "odu u Partizan i tamo čekaju konvoj", rekla je B, žena koja je tražila da se navede samo početno slovo njezina imena. Međutim, nakon što su gledale kako stražari odvlače četiri žene iz Partizana, B. i njena rodaka su pobjegle i skrivale se na tavanu kod rodaka mjesec dana.

M.C., 28 godina, vlasnica trgovine u Foči, koja je tražila da budu otkrivena samo početna slova njena imena, nije mogla pobjeći. Ona

je ispričala *Newsdayu* da su Srbi napali njezino selo Trošanjski, 3. juna, kada je oko 50 ljudi, uglavnom žena, kamionima i privatnim vozilima odvedeno u radničke barake u Buk-Bijeloj. "Odmah su počeli sa silovanjima. Ja sam tog dana dvaput bila silovana", rekla je.

Nakon toga su bile deset dana zatvorene u srednjoj školi gdje su je silovala trojica, da bi je konačno prebacili u Partizan. Od 74 zatvorena u Partizanu bilo je 50 žena, ostalo su bila djeca i starci. Tridesetak mladih žena bile su glavne mete. "Samo su žene starije od 50 godina bile sigurne", rekao je M.C. "Uvijek bi uzimali deset najmlađih" iz sportskog centra, ispričala je u razgovoru vođenom u izbjegličkom centru u Turskoj. Žena kaže da je bila silovana oko 150 puta u dva mjeseca svojih muka.

Nakon što bi noću pokupili žene, stražari bi ih odvodili u stanove ili kuće koji su se nalazili u blizini, svjedoče žrtve. Jednom prilikom, malo prije nego što je većini iz grupe bilo dopušteno da odu, jedna je 40-godišnja žena bila silovana usred dvorane. "Stražar ju je tukao, a ona je plakala", ispričala je 44-godišnja R.C. koja je također tražila da navedemo samo njezine inicijale.

12. avgusta stražari su naredili M.C. da ode na stadion gdje je, kako kaže, nju i još neke druge žene silovala grupa uniformisanih vojnika. "Ja sam ih izbrojala 29. Nakon toga sam izgubila svijest", rekla je ova majka dvoje djece. Kad je došla svijesti, čula je kako zapovjednik govori svojim vojnicima: "Što je dosta, dosta je." Začula se svađa, pucnjevi, a nakon toga ju je oficir, koji je sudjelovao u zlostavljanju, odveo natrag u sportsku dvoranu Partizan.

Silovanja u Partizanu predstavljaju samo mali dio zlostavljanja Muslimanki u Foči. Čini se da je, prema iskazima nekoliko svjedoka, za najljepše i najpametnije žene postojao poseban postupak, njih su idvajali za češća silovanja. Svjedoci su rekli da te žene kasnije više nisu vidjeli.

"Četiri mlade djevojke odvedene su iz Partizana i više se nikad nisu vratile", rekla je R.C. Tri su bile tinejdžerke od 14, 16 i 17 godina. "Kad te odvedu, mogu te i ubiti. Tako ako si samo silovana, osjećaš

da imaš sreće. Ako ništa drugo, živa si", rekla je R.C., koja je priznala da je bila silovana, ali nije htjela reći koliko puta.

.Žene zatočene u Partizanu konačno su se 13. avgusta ukrcale u autobuse koje su dopremile srpske vlasti te su odvezene u Crnu Goru, koja je bila prva stanica u onome što je nalik trajnoj deportaciji. M.C. je laknulo kad je otišla daleko od svoje kuće. Od nekoliko stotina žena koje su preživjele mučenja prošlog ljeta, prema riječima muslimnskog liječnika u južnoj Srbiji, najmanje ih je 40 ostalo u drugom stanju i pobacilo, dok su neke i rodile. "Svi su rekli, da nismo otišle iz Foče, svaka druga žena ostala bi trudna", dodala je M.C.

SRBI FINANSIRAJU GOVORE BIVŠEG KOMANDANTA UN-a

Ujedinjeni narodi, 22. juna 1993.

Bivši komandant snaga Un-a u Bosni sudjelovao je u govorničkoj turneji koju finansira srpsko-američka grupa koja nastoji opovrći međunarodno prihvaćeno stajalište da su srpski borci, u načelu, odgovorni za masovna ubijanja, silovanja i "etničko čišćenje" koje je uništilo ovu nekadašnju jugoslavensku republiku.

U intervjuu koji je dao Newsdayu penzionisani kanadski general-major Lewis MacKenzie (Luis Mekenzi), izjavio je da nije učinio ništa što bi bilo neetično ili neodgovarajuće u vezi s njegovom prošlomjesečnom turnejom. MacKenzie je priznao u telefonskom razgovoru iz Ottawe (Otava) da je njegovu turneju finansirala grupa SerbNet, ali je rekao da ne zna koliko je za to bio plaćen. Rekao je da on obično prima do 10.000 dolara po nastupu te da ga ne bi iznenadilo da je SerbNet platio toliki iznos preko njegovog agenta.

SerbNet je kasnije potvrdio da mu je platio 15.000 dolara i troškove za više od dvanaest govora i intervjua koje je dao u Washingtonu u dva dana prošlog mjeseca.

U svojim javnim nastupima, uključujući prošlomjesečno svjedočenje u Kongresu, MacKenzie nije nikad otkrio finansijsku pomoć SerbNeta.

Prihvaćanje novca od zagovaračke skupine ne predstavlja kršenje bilo kakvog zakona ili sužbene politike UN-a, međutim, visoki funkcioner UN-a, koji je tražio da ostane anonimn, rekao je: "Nama se, da budem iskren, ne dopada njegovo prosuđivanje."

MacKenzie, koji je bio u mirovnim snagama UN-a u Bosni na najvišoj dužnosti od marta do avgusta 1992, tvrdi da su sve strane u balkanskom ratu krive za zločine. "Bavljenje Bosnom nalik je

bavljenju slučajevima triju serijskih ubica - jedan je ubio 14, drugi 10, a treći pet ljudi", izjavio je MacKenzie u svojem svjedočenju pred parlamentarnim odborom oružanih službi. "Trebamo li pomoći onome koji je ubio samo petoricu?"

Takvo gledište MacKenzieja stavlja u suprotnost sa izvještajima UN-a, američkih i međunarodnih grupa koje se bave pravima čovjeka, a koje pokazuju da Srbi snose glavnu odgovornost za etničko čišćenje i masovna ubistva. Izvještaji samog američkog Ministarstva vanjskih poslova navode 285 primjera ratnih zločina, pri čemu su u samo 18 sudjelovale muslimanske snage. Srpske nacionalističke skupine podupiru ovaj MacKenziejev stav, koji nastoji umanjiti ulogu srpskih vojnika u zločinima.

SerbNet, kratica Srpsko-američke nacionalne mreže za informiranje, osnovan je u Chicagu (Čikago) "kako bi izrazio srpsko gledište" nakon štetnog međunarodnog publiciteta koji je dat navodima o srpskim zločinima nad Bosanskim Muslimanima, rekao je blagajnik Milan Visnick (Milan Višnjčić). "Srbi su tokom protekle godine jako stradali od medija", rekao je. Njihov upravni odbor uglavnom se sastoji od predstavnika vodećih srpskih nacionalističkih organizacija.

"Bilo nam je vrlo drago što postoji neko ko će povoljnije govoriti o Srbima", rekao je Visnick za MacKenzieja. U posljednjem broju svog mjesečnika Media Watch, grupa je prikazala MacKenziejevu turneju kao vrhunac mjeseca u kojem je njihova organizacija bila najuspješnija u iznošenju široj publici srpsko-američkog pogleda na događaje.

Na svom putu MacKenzie, 53, održao je više od deset govora i intervjua u kojima je doveo u pitanje smisao američke vojne intervencije zbog spasavanja Bosanskih Muslimana. SerbNet je izjavio da se MacKenzie pojavio u televizijskoj emisiji Larryja Kinga (Lari King) koja se prikazuje po čitavoj Americi, te radijskim kontakt-emisijama, da se sastao s uredničkim odborom US News and World Reporta, i da je razgovarao s deset novinara iz vašingtonskog ureda Associated Pressa. Dao je intervju za Washington Times,

National Journal, časopise Time i Gannett te ABC radio. Također se sastao s nekoliko vodećih kolumnista u Washington Postu i pojavio se na CNN-u.

U brojnim nastupima MacKenzie je ponovio svoju često ponavljanu tvrdnju da su za najveći dio kršenja primirja za koje on zna, u Bosni uglavnom bile odgovorne snage muslimanske vlade. Drugi oficiri UN-a koji su bili s njim u službi, kažu da ta tvrdnja iskrivljuje činjenice, zato što je srpska artiljerija često iskorištavala primirje i poduzimala korake koji su bili namjerno provokativni.

"Moj stav je uvijek objektivan jer je ne krivim samo Srbe", izjavio je Mackenzie za Newsday. "Ja ću i dalje nastaviti govoriti o tim stvarima tačno kako ih vidim." Glasnogovornik glavnog sekretara Butrosa Butrosa Ghalija izjavio je da UN nemaju problema s MacKenziejevim ponašanjem. "Čovjek se vratio u službu u svojoj domovini i nema više nikakve veze s UN-om", rekao je Ahmad Fawzi (Ahmed Favzi), glasnogovornik. "Ako bi mu glavni sekretar išta imao reći, bilo bi da mu poželi sreću".

Ali, drugi se s tim nisu saglasili. "Teći na turneju za srpsku organizaciju čiji je jedini cilj propaganda - to je za mene previše i držim to nečuveno neetičnim", izjavio je George Kenney, bivši službenik američkog Ministarstva vanjskih poslova, koji je prošle godine dao ostavku u znak protesta i neslaganja sa nedjelotvornošću američke vlade u odnosu na srpske ratne zločine. Kenney je rekao kako, dok je radio u Ministarstvu vanjskih poslova, službenici često nisu mogli pronaći činjeničnu potvrdu za MacKenziejeve izjave u kojima se navodi da su vladine snage pucale na vlastite civile.

Nakon što je čuo za MacKenziejeve dogovore sa SerbNetom, Muhamed Šaćirbegović, ambasador bosanske vlade u UN-u rekao je da je to dokazalo kako je bivši zapovjednik UN-a bio partizan čak i kad je nosio plavu beretku Ujedinjenih naroda. "General MacKenzie je od samog početka pokazivao svoju pristrasnost", rekao je Šaćirbegović. "Ostaje nam još da odgovorimo na pitanje je li bio kupljen i plaćen od samog početka?".

U bosanskom ratu bilo je još kampanja za odnose s javnošću u ratu. Bosanska je vlada 1992. uposlila Ruder-Finn, tvrtku za odnose s javnošću iz Washingtona, ali je njihov glasnogovornik izjavio da je ugovor trenutno neaktivan. Sankcije UN-a su spriječile da krnja Jugoslavija, u kojoj dominira Srbija, iznajmi usluge neke tvrtke za odnose s javnošću, no ta zabrana se ne odnosi na srpsko-američke grupe. Prema njihovim vlastitim publikacijama, SerbNet trenutno zapošljava dvije vodeće tvrtke za odnose sa javnošću - McDermott/O'Neil & Associates, liberalno-demokratsku tvrtku kojoj je na čelu Thomas P. O'Neill III (Tomas P. Onil), sin nekadašnjeg spikera u Predstavničkom domu, i David A. Keene & Associates of Arlington, Virginia, Keene (Dejvid A. Ken) je predsjednik Američke konzervativne unije. Obje tvrtke su pomogle u organizovanju MacKenziejeve majske govorničke i medijske turneje, kako to navode službenici obje tvrtke.

Uspjeti postići da MacKenzie poduzme turneju u kojoj se založio protiv američke vojne intervencije u Bosni, odličan je propagandni potez za one koji podržavaju bosanske Srbe. On je, kao vrhovni komandant UN-a, u bivšoj jugoslavenskoj republici, predstavljao autoritativnu i vjerodostojnu figuru. Direktan i dinamičan vojnik, MacKenzie je služio, prema njegovim pričama, u devet mirovnih misija UN-a, po čitavom svijetu, uključujući dužnosti na Bliskom istoku, u Africi i Srednjoj Americi. Kao zapovjednik zaštitnih snaga UN-a, bio je zadužen da sarajevski aerodrom drži otvorenim za dopremu pomoći u vrijeme kad je zbog srpske opsade gradu prijetilo umiranju na hiljade ljudi od gladi.

U Kanadi je MacKenziejeva popularnost rasla i neke su ga novine upoređivale s Dwightom Eisenhowerom (Dvajt Ajzenhauer) - generalom s političkom budućnošću. Anketa u jednim novinama pokazala je da je jednako popularan kao i Toronto Blue Jays, prva neamerička bejzbol ekipa koja je pobijedila na svjetskom prvenstvu.

MacKenzie je doživio i kritiku još dok je služio u kanadskoj vojci. General John de Chastelain (Džon Kastelan), koji se nalazio na čelu vojske, prošle je jeseni podsjetio MacKenzieja, koji je dao

televizijski intervju, da službena uputstva o ponašanju od njega zahtijevaju da traži dopuštenje prije nego što dadne neki intervju ili održi govor.

Krajem aprila, mjesec dana nakon što je MacKenzie otišao u penziju, član parlamenta iz Calgaryja (Kalgari) Alex Kindy (Aleks Kindi), u kanadskom je Donjem domu postavio je pitanje o generalovim nastupima u javnosti. "Ko plaća troškove putovanja gospodina MacKenzieja? Je li on lobist? Je li on lobist na strani Srba? Mislim da su ta pitanja vrlo važna", rekao je Kindy.

MacKenzie je dugo insistirao na tome da je, iako su bosanski Srbi možda ubijali, silovali ili opljačkali više od drugih, slika o Bosanskim Muslimanima kao žrtvama lažna. On je ustrajao na tom stanovištu tokom pojavljivanja pred američkim parlamentarnim odborom, u susretima sa utjecajnim kongresmenima, uključujući senatora Johna Kerryja (Džon Keri), člana odbora za odnose s inostranstvom, u govoru za konzervativnu Heritage Foundation, kao i u intervjuima za novine i u televizijskim nastupima. MacKenzie je isto tako zvijezda u polusatnom filmu u proizvodnji SerbNeta pod naslovom "Žrtva u Bosni je istina".

U svom svjedočanstvu pred parlamentarnim odborom, MacKenzie se založio za stvaranje male muslimanske države u središtu Bosne, dok Hrvatima i Srbima treba omogućiti da ostvare svoje želje - Veliku Srbiju i Veliku Hrvatsku. (Evropske zemlje su signalizirale da će prihvatiti etničku podjelu Bosne u kojoj bi Muslimanima pripala teritorija bez izlaza na more, ali i ona oko glavnoga grada Sarajeva. Predsjednik Bill Clinton je prošle sedmice nagovijestio da, ako su sve strane saglasne, on nema ništa protiv.) MacKenzie je također rekao da bi zapadna vojna intervencija **doživjela neuspjeh**.

"Ako cilj nije ispraviti sve nepravde nanese u prošlosti, za što je jasno da je nemoguće, već zaustaviti ubijanja i stvoriti uvjete za trajni mir u Bosni i Hercegovini, bilo bi bolje ako priznamo da je prekasno ponovno sastavljati Bosnu", zaključio je.

MacKenzie je rekao da je u aprilu posjetio Beograd na poziv vode bosanskih Srba Radovana Karadžića. Rekao je da je posjetio Karadžića, koga je američko Ministarstvo vanjskih poslova optužilo da je ratni zločinac, samo zato da bi se osigurao prolaz za kanadske vojnike kojima su srpski vojnici zabranjivali ulaz u Srebrenicu, u kojoj su trebali nadgledati provođenje plana Vijeća sigurnosti o stvaranju sigurnosnih zona.

MacKenzie je izjavio da je vatra kojoj je bio izložen bila za očekivati u jednom takvom sukobu. Bilo koji komandant UN-a na sličan bi način bio optuživan od svih strana.

"Govorio sam pred više od 450 grupa, od Indije do SAD, od izviđača do predstavnika svih 14 država NATO-a, i to sve na njihov zahtjev", rekao je on. Govorio sam muslimanskim i hrvatskim organizacijama u gradovima poput Chicaga i Detroita. Ja govorim objektivno i osuđujem sve strane.

"Bezočna je laž da smo ga imali u džepu", rekao je Nicholas Trkla (Nikola Trklja), nacionalni koordinator za SerbNet. "Mi smo se samo pobrinuli da dobije priliku obznaniti svoja gledišta." Trkla je također insistirao na tome da SerbNet nije grupa koja se zalaže za bosanske Srbe, on kaže da je takvo što zabranjeno zakonom jer je SerbNet registrovana kao neprofitna organizacija.

"Bilo bi potpuno pogrešno zaključiti da smo mi organizacija iza koje stoji jugoslavenska vlada", rekao je Trkla. "Nama je jedino stalo do istine."

Ovo je proširena verzija članka čiji je koautor stalno zaposleni dopisnik Newsdaya Dele Olojede.

PRKOSEĆI SMRTI

U Mostaru se svaka kuća nalazi na prvoj borbenoj liniji

Mostar, Bosna i Hercegovina, 21. decembra 1993.

Na odjelu improvizirane bolnice, punom gamadi, 12-godišnji Amel Demić leži u komi. Njegove se oči kortljaju prelazeći pogledom sa zida na strop, ali se ne može pomicati jer mu je ruka vezana za okvir kreveta.

Početak septembra granata je pogodila njegovu kuću i geler ga je pogodio u glavu, dok je njegova majka bila ranjena u želudac. Ona se oporavlja kod kuće jer u prenatrpanoj bolnici nema slobodnih kreveta.

Za razliku od većine ljudi u ovom gradu pod opsadom, Amel barem redovito prima hranu - kroz cjevčice. Za ostalih 50.000 stanovnika, uglavnom Muslimana od kojih je više od polovine izbjeglica, nakon sedam mjeseci blokade i artiljerijskih napada beskompromisnih Hrvata iz Hercegovine, nije ostalo gotovo ništa.

Od gladi ili bolesti kombinirane s pothranjenošću svaki dan umire najmanje dvoje ili troje ljudi - slabi, stari, bolesni, dijabetičari. Stotine artiljerijskih granata ispaljenih sa zapadne strane rijeke Neretve, koju uglavnom kontroliraju Hrvati, pogađaju noću i danju pretežno muslimanski stari grad na istočnoj obali rijeke, ubijajući dnevno po osam ljudi i ranjavajući ih još 30. Svaka kuća, svaka zgrada nalazi se na prvoj borbenoj liniji.

Prije samo godinu dana Hrvati i Muslimani su se zajedno borili protiv Jugoslavenske armije, kojom su upravljali Srbi. Sada su zaglavljani u agoniji, boreći se u onome što je postalo sveopći građanski rat. Mostar je glavni zgoditak.

Stari grad je poprište bestijalnog razaranja koje podjeća na Vukovar, grad u istočnoj Hrvatskoj koji su Srbi razvalili za vrijeme srpsko-hrvatskog rata 1991. godine. U uporedbi s istočnim Mostarom, čak i Sarajevo izgleda nedirnuto. Međutim, odgovorni ljudi i obični građani nisu spremni predati Mostar u drugom po redu ratu u bivšoj Jugoslaviji.

"Niko u povijesti nije uspio uništiti čitav jedan narod", rekao je Smail Klarić, gradonačelnik. "Oni (Hrvati) mogu sve uništiti. Mogu uništiti život. To je najviše što mi možemo izgubiti. Ali ne mogu uništiti naš ponos."

Klarić je prije rata bio na vodećem položaju u Sokolu, mostarskoj tvornici aviona. On je ovamo pobjegao početkom juna, iz svog doma na zapadnoj obali rijeke, noseći svoju staru majku.

Riječ prkos također sažima stav hercegovačkih Hrvata. Zapovjednik Slobodan Praljak opravdavao je razaranja staroga grada navodeći da je Britanija u drugom svjetskom ratu srazila sa zemljom Dresden, a da su Sjedinjene Američke Države bacile atomske bombe na Hirošimu i Nagasaki. "Zapadne zemlje se nemaju na temelju čega pozivati na moralnu superiornost", rekao je. Nije se ispričavao za blokiranje kopnenih puteva koji vode u srednju Bosnu, zbog čega se više od milion civila očajnički bori protiv gladi ove zime. "Da, ja sam to učinio", izjavio je zapovjednik stožera u jednom intervjuu, malo prije nego što je prošlog mjeseca smijenjen. "Rat je rat. Građanski rat je uvijek sveopći rat."

Dresden i Hirošima su slike koje se uklapaju u ono što je ostalo od ovog uzorka arhitekture Otomanskog Carstva. Od svakih deset zgrada uništeno ih je devet, i to dvije trećine u borbama koje se vode u posljednje vrijeme, kako tvrdi Sulejman Budaković, bosanski vojni zapovjednik. Ispalivši više od 40 granata, hrvatska artiljerija je 9. novembra srušila predivan Stari, kameni most koji je spajao dvije obale rijeke, most koji je gradu podario njegovo ime i bio njegovim simbolom. Tamo je stajao 427 godina. "Most je za nas bio vojna meta", rekao je jedan pomoćnik vođe hercegovačkih Hrvata Mate Bobana.

Danas za Muslimane nema bijega iz modernog dijela Mostara, koji je pod kontrolom Hrvatskog vijeća obrane. Međutim, stanovnici i izbjeglice kažu da žele opet živjeti s Hrvatima i Srbima. "Mi želimo da Mostar bude grad svih svojih građana. Mi ne želimo etničku državu. Jedina država koju želimo je građanska država. Ja bih se lično osjećao osiromašen bez Hrvata i Srba", rekao je Klarić.

To je neobičan pogled na stvari s obzirom na okolnosti. Srbi i Hrvati pobrinuli su se da u starom gradu nema dućana, tekuće vode, struje ni komunikacije s vanjskim svijetom. Da bi se kupilo jedno jaje, za koje treba dati čitavu plaću, ako ovdje uopće ima plaća, čovjek mora pješaćiti 14 sati preko planinskog puta u Jablanicu, gdje postoji pijaca.

Ali ipak, istočni Mostar funkcioniše. Dok u oktobru nisu potrošene sve rezerve, gradska javna kuhinja je hranila svaki dan 35.000 ljudi. Radio-Mostar odašilje signal od 250 vati po 16 sati svaki dan, a njegove antiratne poruke i multinacionalna pop-glazba dodijavaju Hrvatima koji neprekidno pokušavaju ometati njegov signal, kažu službenici na radiju.

"Ja ne mrzim sve Hrvate, ne mislim da su svi Hrvati ustaše", rekla je jedna mlada žena zaposlena na radiju, spominjući snage fašističkog režima u Hrvatskoj za vrijeme drugog svjetskog rata. "I nisu svi Muslimani dobri. Ima zločinaca među Muslimanima." Saradnici Radio-Mostara ne otkrivaju svoja imena u eter. Većina ih je pobjegla s uglavnom hrvatske zapadne obale u staru muslimansku četvrt na istočnoj strani te se boje za svoje rodake na drugoj strani.

Praljak je opsadu Mostara, kao i čitav rat protiv Muslimana, opravdao kao "Kampf um Lebestraum" (borbu za životni prostor), rečenicu koja se u Evropi nije mogla čuti od vremena Trećeg Rajha Adolfa Hitlera. On je pritom mislio na neravnotežu stvorenu dolaskom rijeke uglavnom muslimanskih izbjeglica iz sjeverne i istočne Bosne, koju su osvojili Srbi, u područja u kojima su stoljećima dominirali Hrvati.

Nacionalisti među hercegovačkim Hrvatima dugo su priželjkivali

da pripoje svoju uglavnom besplodnu teritorij u susjednoj Hrvatskoj, čime bi Mostar postao glavnim gradom te hrvatske regije, iako Hrvati u njemu čine samo 34 posto stanovništva, odmah iza Muslimana, kojih je bilo 35 posto. Ali etnički čist grad je nezamisliv. Mostar je imao najviši postotak nacionalno miješanih brakova, 35 posto. Praljkova najvjerojatnija tvrdnja, naime, da "Evropa ne želi muslimansku državu", ima gotovo rasistički prizvuk. Britanija i Francuska pokrenule su svoju diplomatiju kako bi spriječile američku intervenciju koja bi omogućila takvu državu, rekao je.

Klarić je imao spreman odgovor. "Svijet je odobrio podjelu Bosne i Hercegovine između Srba i Hrvata. Ali to je bilo pogrešno. Niko nije računao s muslimanskim narodom kad je želio podijeliti Bosnu i Hercegovinu. A mi smo važan narod."

On je bio zbunjen stavovima zapadnoevropskih voda. "Mi smo evropski muslimani", rekao je. "Mi smo školovani ljudi. Mi smo najškolovaniji ljudi na ovom području. Mi smo dio Evrope i svijeta. Ali, pitam vas, da li je ova Evropa doista Evropa?"

U zagušljivim podrumima, gdje ih po troje spava u krevetu, guraju se muslimanske izbjeglice koje su pobjegle od Hrvata i koji čine većinu na zapadnoj obali rijeke, u strahu od stalnog granatiranja i snajperskih pucnjeva. I ovdje vlada prkosno raspoleženje, te se tvrdi da se brane građanska prava moderne države.

"Mi smo evropski narod", rekao je Enver Salmanović, 37, programer kompjutera, dok je sjedio sa ženom i dva sina tinejdžera u podrumu stambene zgrade u kojem sada živi 40 ljudi. "Mi nismo divljaci."

Te se riječi mogu čuti i u improviziranoj bolnici, artiljerijskoj meti s primitivnim sanitarnim uvjetima. Arnel Demić, 20, ovamo dolazi svaki dan, nakon završetka svoje smjene u vojsci, i čeka da se njegov mladi brat Amel probudi.

Čak se i Arnel nada pomirenju. "HVO (Hrvatsko vijeće obrane) želi ubiti civile", rekao je. "Ja sam vojnik, ali ne bih činio takve stvari." Rekao je da ne želi osvetu zbog osakaćenja svog brata. "Želio bih ih

ovdje izvesti pred sud, da odgovaraju za ono što su učinili", rekao je. "Ne želim ih zbog toga ubiti."

Njegov brat će najvjerojatnije ostati u komi sve dok ne umre. Pomoćni saradnik u Međunarodnom odboru spasa (International Rescue Committee) rekao nam je da su oštećenja od gelera i unutrašnjeg krvarenja toliko velika da je malo vjerovatno da će se uspjeti oporaviti.

HRVATSKO-MUSLIMANSKI SUKOB: RAT U RATU

Mostar, Bosna i Hercegovina, 21. decembra 1993.

Naziva ga se ratom u ratu, to je ogorčena borba među nekadašnjim saveznicima. Čovjek koji je odgovoran za razaranje povijesne muslimanske jezgre Mostara nije gubio vrijeme na opravdanje svoje zapovijedi da se taj dio grada granatira danju i noću. "To je bio ispit snage", rekao je general Slobodan Praljak pripadnik Hrvatskog vijeća obrane. "Mi smo ovdje jaki."

Nije se ispričavao ni za blokiranje kopnenih puteva koji vode u srednju Bosnu, zbog čega je više od milion civila prepušteno očajničkoj borbi protiv gladi ove zime. "Da, učinio sam to", rekao je zapovjednik vojnog stožera u intervjuu koji je dao malo prije nego što je prošli mjesec smijenjen. "Rat je rat. Gradanski rat je uvijek sveopći rat."

Hrvati u Bosni i Hercegovini su, doista, uhvaćeni u agoniji s uglavnom muslimanskom vladom. A Mostar je glavni dobitak. Međutim, prije samo godinu dana oni su se rame uz rame borili braneći grad od jugoslavenske armije, kojom su upravljali Srbi.

Napetosti između ovih dviju nacionalnih grupa postojale su dugo vremena, međutim, plan zbog kojeg su saveznici postali neprijatelji došao je iz pravca koji niko nije očekivao - od međunarodnih posrednika u mirovnim pregovorima.

Po mišljenju promatrača koji dobro poznaju problem, saradnika vodećih humanitarnih organizacija, sukob između Muslimana i Hrvata je rat koji je međunarodna diplomatija trebala zaustaviti, nego ga je vjerovatno i pogoršala, a danas ne čini ništa da ga riješi. Ironično je da su plan, koji su diplomati iznijeli u pokušaju da u ovo područje

donesu mir, Hrvati a potom i Muslimani iskoristili kao plan za sveopći rat.

"Totalni rat je stvarno započeo zbog Vance-Owenovih karata", rekao je visoki funkcioner Ujedinjenih naroda u Zagrebu, razgovarajući pod uvjetom da ostane anonimn. Njegove su se riječi odnosile na nekadašnjeg američkog državnog sekretara Curusa Vancea i penzionisanog britanskog ministra vanjskih poslova Davida Owena.

Hrvatski predstavnici priznaju da su se počeli otimati za zemlju u aprilu, koristeći karate koje su napravili Vance i Owen. "Vance i Owen su nam dali ta područja", stranim novinarima je izjavio Ivan Drniš, politički rukovodilac u Tomislavgradu, nakon što su počele borbe. "Sad ćemo mi preuzeti nadzor nad tim područjima".

U načelu, međunarodna zajednica se prema ovom drugom ratu odnosi kao prema nečemu sramnom. Međutim, korijeni tog rata pomažu nam da objasnimo zašto se čini da su posrednici jednako daleko, kao i prije, od toga da bosanski sukob privedu kraju.

Prijedlog koji su Vance i Owen predočili početkom 1993. godine predviđao je slabu centralnu vladu u Bosni s deset autonomnih regija na karti, koji je napravljen tako da bi ih se prisililo na oživljavanje međusobne trgovine. Tim je planom Hrvatima dato 26 posto teritorije, iako oni predstavljaju samo 17 posto stanovništva.

Mostar je trebao biti glavni grad uglavnom hrvatske regije, iako je u samom gradu živjelo više Muslimana nego Hrvata. Voda bosanskih Hrvata Mate Boban odmah je potpisao prihvaćanje plana. Bosanski predsjednik Alija Izetbegović slijedio ga je s oklijevanjem, i potpisao u martu progutavši koncesije Hrvatima u nadi da će sačuvati savezništvo, kako je to rekao jedan visoki bosanski diplomata. Ali bosanski Srbi su u aprilu odbacili plan. Kad se pokazalo da posrednici nemaju pribjeći ničemu drugom osim pojačanju sankcija protiv Srbije, Hrvati su krenuli u akciju. Hrvatsko zapovjedništvo je 15. aprila zatražilo vojnu kontrolu nad tri "hrvatske" regije iz Vance - Owenova plana, uključujući Mostar. Tražeći etnički čistu državu koja

maju
(VIDI STR.
42)

bi se zvala Herceg-Bosna, Hrvati su počeli zaustavljati konvoje, pa su 9. maja počeli sa opsadom Mostara.

"To bi se moglo smatrati preduhitivanjem protivnika", rekao je Toni Vucić, glasnogovornik Hrvatskog vijeća obrane. "Mislilo se: idemo to srediti, pa da vidimo ko je jači." On je na sličan način objasnio i opsadu dijela Mostara: "Mostar je za nas dobitak, a za Muslimane je on strateški dobitak."

Norveški diplomata Thorvald Stoltenberg, koji je 1. maja zamijenio Vancea, izjavio je da su se Owen i on narodili kako bi stišali rasplamsali hrvatsko-muslimanski rat. Njihove izjave i bilješke sa susreta to potvrđuju.

Međutim, krajem juna je bosanska vlada, nakon što je dva mjeseca promatrala kako njezine snage gube, počela veliku protuofanzivu u kojoj je zauzela gotovo pola teritorije na koju su prava polagale hrvatske snage. Hrvati su, koristeći se taktikom posuđenom od Srba, "očistili" i do 30.000 Muslimana iz područja oko Mostara.

Oni su, također uhitili više od 10.000 Muslimana, muškaraca, i zatvorili ih u logore gdje ih se još najmanje 2.500 nalazi i danas. Nalazeći se pod slabim nadzorom, hrvatske paravojne grupe su digle u zrak džamije, napadale civile i prisilile desetine hiljada da pobjegnu preko jednog još postojećeg mosta, 427-godišnjeg Starog mosta, u muslimanski istočni Mostar. Današnja procjena hrvatskog zapovjednika Slobodana Praljka sažeto opisuje ovaj rat: "Po mom mišljenju, sve je, izmaklo kontroli. Oni se moraju boriti, a i mi ćemo se boriti."

Tadeusz Mazowiecki, posebni izaslanik UN-a za prava čovjeka, nedavno je okrivio snage bosanske vlade kao i Hrvate za zločine i masakre. Nije optužio bosanske snage za djelovanje po naređenju ili slijedenje ideologije kao što je to slučaj sa srpskim i hrvatskim "etničkim čišćenjem".

U govoru održanom prošlog mjeseca u Londonu, Owen je optužio Clintonovu administraciju da je "ubila" Vance-Owenov plan. Međutim, on i Stoltenberg su također pomogli da se zapečati njegova

sudbina prihvatajući plan Slobodana Miloševića iz Srbije, i Franje Tuđmana iz Hrvatske. Novim planom bi, tobože, bile uspostavljene tri etničke republike u jednoj državi. Međutim, dokument predstavlja skriveni plan za podjelu Bosne, ostavljajući u njoj samo krnju muslimansku minidržavu. Bosanska vlada odbila je plan jer su njime Muslimani ostavljeni bez osiguranog prolaza kroz hrvatska područja do Jadranskog mora, ali su i bez sigurne veze s enklavama koje je srpsko osvajanje ostavilo izoliranim u istočnoj Bosni.

Viši američki funkcioner izjavio je da su Owen i Stoltenberg posljednjih mjeseci uložili malo napora u rješavanje muslimansko-hrvatskih razlika. "Istina je da pregovarači to nisu imali na svom programu", rekao je on, misleći pritom na postizanje prekida vatre u hrvatsko-muslimanskom ratu. Funkcioner je s nama razgovarao pod uvjetom da ostane anonimn.

Penzionisani američki diplomata Mort Abramovitz (Mort Abramović), vodeći kritičar Clintonove politike prema Bosni, saglasio se s tim. "Ja imam utisak da nisam vidio kod Stoltenberga i Owena mnogo gorljivog nastojanja" (napora da se ograniče hrvatsko-muslimanske borbe), rekao je Abramovitz, koji je sada na čelu Carnegie Endowment instituta za pružanje intelektualnih usluga u Washingtonu. On je još dodao da Clintonovu administraciju tek očekuje pokretanje ozbiljne inicijative na visokom nivou. Čini se da su se oba posrednika distancirala od rata koji bjesni u toj regiji.

Owen je, na primjer, raspravljao s generalom Slobodanom Praljkom iz Hrvatskog vijeća obrane u vezi sa njegovim jednostavnim objašnjenjem razaranja Mostara. Hrvati ne granatiraju Mostar "jednostavno zato što se on tamo nalazi", rekao je Owen za *Newsday*. On je naveo Bobanove riječi: "Mostar je naš glavni grad... jedini grad koji imamo ... naše povijesno središte ... jedino mjesto sa aerodromom".

U stvari, Herceg-Bosna, rijetko naseljena stjenovita regija puna neplodnih brda, nije upravno ni sudski organizovana, a Boban ima malo legitimnosti osim činjenice da su ga priznali sami posrednici.

Stoltenberg se također odnosi prema opsadi kao prema problemu od drugorazredne važnosti. U razgovorima s Bobanom izbjegavao ju je okarakterizirati kao opsadu. Ono što je on rekao, prema navodima Vucića, bilo je: "Ovdje se bore dvije vojske", te je primijetio da "štampa izvještava da je HVO započeo opsadu".

Sam plan posrednika izazvao je oštre kritike. "On šutke prelazi preko prisvajanja teritorije silom, etničkog čišćenja i čitave ove situacije s izbjeglicama", a u procesu se dokidaju "važna načela koja su postavili Evropska zajednica i Vijeće sigurnosti" na početku posredovanja u avgustu 1992, komentirao je Kiro Gligorov, makedonski predsjednik.

"To ne može biti temelj trajnog mira. Sve nepravde koje su počinjene Bosni i Hercegovini vratit će se natrag poput bumeranga", izjavio je Gligorov u jednom intervjuu u Skoplju.

Stoltenberg je rekao da jako cijeni Gligorova, koga je nazvao "mudrim čovjekom", izjavivši da njegova kritika predstavlja "udarac". Ali, on i Owen su uzvratili da nema načela koje bi bilo više od onoga da se zaustavi ubijanje.

"Imati još više ubijenih ljudi, još više ljudi koji trpe ne znači držati se načela londonskog dogovora" koji je pokrenuo posredovanje u 1992, rekao je Stoltenberg. Jedina alternativa predloženom dogovoru, dodao je, bio bi "nastavak rata".

SRAMOTA U BOSNI

Bivši zatočnici tvrde da su vojnici UN-a silovali zatočnice

Sarajevo, Bosna i Hercegovina, 1. novembra 1993.

Prema navodima muslimanskih svjedoka i lokalnog srpskog zapovjednika, pripadnici mirovnih snaga UN-a u Bosni redovito su posjećivali javnu kuću nedaleko od Sarajeva kojom su upravljali Srbi, gdje su neki od njih polno iskorištavali Muslimanke i Hrvatice, koje su bile prisiljavane na prostituciju.

Premda je bosanska vlada u više navrata ponovila optužbe da su bosanski Srbi na istom mjestu otvorili koncentracioni logor, pripadnici mirovnih snaga UN-a nisu ni istražili to mjesto niti su o njegovom postojanju obavijestili svoje nadređene, kako to pokazuju tvrdnje bivših zatvorenika i funkcionera UN-a.

Posjete su se, prema tvrdnjama 12 muslimanskih i tri srpska svjedoka, događale u ljeto i jesen 1992. godine u "Sonjinom Kon-Tikiju", pansion-restoran u Vogošći, koja se nalazi desetak kilometara sjeverno od Sarajeva. Istraga UN-a, o navodnoj upletenosti pripadnika UN-a u trgovinu na crno i druge neispravnosti u Sarajevu, proširena je kako bi se u nju uključile i ove optužbe.

"Sonjin Kon-Tiki" je došao na zao glas nakon uhićenja i suđenja Borislavu Heraku, srpskom vojniku koga je bosanska vlada u martu osudila na smrt zbog silovanja i ubistva Muslimanki i Hrvatice u tom restoranu u ljeto 1992. godine. Herak je na suđenju posvjedočio da je odlazio "Sonji" dva do tri puta sedmično i da je ondje silovao žene. Izjavio je da je jednom prilikom tamo vidio i pripadnike UN-a.

Prema Branislavu Vlači, bosanskom Srbinu, komandantu logora

od maja do novembra 1992, pripadnici vojnih jedinica UN-a bili su česti gosti u "Sonjinom Kon-Tikiju".

"Dolazili su po nekoliko puta sedmično dok sam ja bio zapovjednik", rekao je. On je izjavio da su pripadnici UN-a dolazili na jelo i piće, da bi gledali televiziju na njegovom satelitskom prijemniku, "a dolazili su, također, i zbog djevojaka".

Vlačo, koji je kasnije postao šef policije u Vogošći, rekao je da je najmanje 50 pripadnika mirovnih snaga UN-a posjetilo "Sonjin Kon-Tiki". Oficiri su bili iz Kanade, Novog Zelanda, Francuske, Ukrajine i jedne afričke zemlje. Jedan član samoproglašene skupštine bosanskih Srba i jedan čovjek zaposlen u restoranu potvrdili su da su oficiri UN-a često posjećivali to mjesto.

Vlačo je vodio i zatvorenički logor koji se nalazio samo pedesetak metara iza restorana, u kojem je bilo zatočeno između 80 i 100 ljudi, uglavnom Muslimana, u neljudskim uvjetima.

Preživjeli iz logora koje je intervjuirao Newsday rekli su da su u ljeto i jesen 1992. uniformirani pripadnici UN-a dolazili UN transporterima i džipovima šest ili više puta i ulazili u restoran. Ponekad su ostajali na razuzdanim zabavama, koje su trajale dugo u noć. Jednom drugom prilikom preživjeli iz logora vidjeli su mlade Muslimanke ili Hrvatice kako pod prisilom ulaze u oklopne transportere UN-a ili civilne automobile koji su pratili vozila UN-a u nepoznatom pravcu. Niti jednom pripadnici UN-a nisu istražili bunker u kojem su se oni nalazili, kažu svjedoci.

Svjedoci onoga što se zbivalo "Kod Sonje" su deseterica Muslimana iz Vogošće ili obližnjih mjesta Semizovca i Svraka, zatočeni u restoranu u različitim periodima. Dvije od tih žena su za Newsday izjavile da su bile silovane u javnoj kući, jedna od oficira UN-a, a druga od vojnika vojske bosanskih Srba. Treća je izjavila da je bila prisutna kada su oficiri vojske bosanskih Srba silovali i ubili dvije muslimanske djevojčice pred grupom zarobljenih Muslimanki.

Svaki od desetak muslimanskih svjedoka dolazaka pripadnika UN-a kod "Sonje", koji su bili intervjuisani u Sarajevu, na teritoriji

srednje Bosne koju kontrolišu vladine snage, kao i u drugim zemljama tokom šestomjesečnog istraživanja koje je proveo Newsday, izjavio je kako je uvjeren da su se pripadnici zaštitnih snaga UN-a, koji su u Bosnu bili poslani da olakšaju patnje civila, pridržali polnom zlostavljanju zatočenih žena. Navedena zlostavljanja događala su se u otprilike isto vrijeme kad su srpske snage upravljale drugim logorima za silovanje Muslimanki te su sistemski silovali Muslimanke i Hrvatice, što je bilo dijelom kampanje "etničkog čišćenja" da se svi Nesrbi istjeraju iz Bosne.

Vlačo je tvrdio da su žene koje su bile u "Sonjinom Kon-Tikiju" bile gradske "djevojke niskog morala" i on ih je "pozvao" da dođu u pansion. Međutim, muslimanski zatočeni su rekli da su među ženama prepoznali Muslimanke i Hrvatice iz Vogošće te obližnjih mjesta Svraka i Semizovca. Godine 1991. Vogošća je imala 11.700, Svrake 1.240 i Semizovac 2.100 stanovnika.

Tri žene koje je intervjuirao Newsday rekle su da su ih srpske vlasti prisilno odvukle iz njihovih kuća te da su bile pod prijetnjom oružjem zatočene u Sonjinom restoranu. Muslimanski svjedoci su rekli da vjeruju kako je većina zatočenih žena nakon silovanja bila pogubljena. Neki su rekli da su vidjeli ženske leševe. Herak je proglašen krivim za silovanje 16 žena i ubistvo njih 12.

Newsday je, također, pronašao svjedoke koji su posvjedočili o čestim posjetama pripadnika UN-a hotelu "Park" u Vogošći gdje su, kažu, domaće žene redovno odvođene pod prijetnjom oružjem, te da su tu bile silovane od vođa srpskih pravonijih grupa. Jedan je svjedok izjavio kako je u dva navrata vidio uniformisane vojnike UN-a, da tamo piju i večeraju sa srpskim vojnicima okruženi ženama, a visoki funkcioner bosanskih Srba rekao je da su pripadnici snaga UN-a tamo često provodili noć.

U sjedištu UN-a u Zagrebu odbijaju komentirati takve optužbe. Visoki oficiri u komandi UN-a u Sarajevu svojedobno su bili iznenađeni optužbama o polnom zlostavljanju, ali najmanje jedan je rekao kako je čuo da je "Sonjin Kon-Tiki" koncentracioni logor.

Uprkos izvještajima o najgorim zločinima i kršenjima prva čovjeka u Evropi nakon nacističkog holokausta, vojni komandanti UN-a u Sarajevu su rekli kako su smatrali da u njihovom mandatu nije istraživanje optužbi o zlostavljanju u koncentracionim logorima. Nisu znali ni da su njihovi vojnici javno optuženi za neodgovarajuće ponašanje jer nisu pratili domaća sredstva informisanja koja su o tome pisala, izjavio je jedan visoki oficir.

Newsday je intervjuirao šest nekadašnjih oficira na najvišim dužnostima, počevši s tadašnjim komandantom Kanadanimom general-majorom Lewisom MacKenziejem, i svaki od njih je izjavio kako je na nekom drugom bilo da istražuje optužbe o koncentracionim logorima.

Prema navodima visokog službenika u Međunarodnom odboru Crvenog križa u Ženevi, oficiri UN-a su imali moralnu obavezu da izvijeste o logorima ako su na njih naišli. "Možda snage UN-a nemaju formalnu zakonsku obavezu da traže koncentracione logore ili prate kršenje prava čovjeka, ali je sigurno da imaju moralnu obavezu da, ako naidu na teška kršenja Ženevske konvencije, o tome izvijeste nadležne i pomognu žrtvama", izjavio je zamjenik direktora ICRC-a Louis Bugnion (Luis Bunjion), komentarišući specifične optužbe.

U New Yorku je glasnogovornik UN-a Fred Eckhard sve pozive prebacio na sjedište UN-a u Zagrebu. Glasnogovornik u Zagrebu je odbio odgovoriti na pismene ili telefonske molbe da komentira sadržaj optužbi, ali oficir za odnose sa štampom je rekao da posebna komisija za istragu, koju je imenovao glavni sekretar UN-a Boutros Boutros Ghali, istražuje te i druge optužbe o nepravilnostima. U Sarajevu su članovi komisije potvrdili da istražuju optužbe kako su pripadnici UN-a odlazili u "Kon-Tiki" i ondje polno iskorištavali zatočene Muslimanke i Hrvatice.

Bunker je, prema opisu nekadašnjih zatočenika, bio tijesan, taman i vlažan. Jedna kanta je služila kao zahod za 80 do 100 muškaraca i jednu ili dvije žene koji su tu bili zatočeni. Često su stražari, prijeteći im oružjem, prisiljavali muškarce iz logora da rade, kopaju rovove na

prvoj borbenoj liniji i služe kao živi štit srpskim snagama kada su napadale položaje bosanske vlade.

Muški zatočeniци, prema navodima onih koji su izašli iz logora, bili su povremeno izloženi javnom polnom ponižavanju i prisiljavani da se skinu dogola i međusobno spolno opće. Novinar-slobodnjak Esad Muračević, koji je tamo proveo sedam mjeseci kao zatočenik, procijenio je da je kroz bunker prošlo oko 800 ljudi od kojih je najmanje 250 nestalo. Smatra se da su ubijeni ili su poginuli na ratištu posluživši kao živi štit.

Zatočeniци nisu iz bunkera mogli vidjeti posjetioce restorana, ali im je jednom prilikom Vlačo naredio da pomognu u pripremama (za zabavu), pa su morali nacijepati drva, donijeti vode, ispeći janje ili pripremiti restoransku salu.

Nekoliko dana prije posjete početkom juna Vlačo je došao "obavijestiti nas kako se moramo ponašati, šta smijemo reći kad neko dođe" u bunker. "Nismo smjeli govoriti o zlostavljanju ili o lošim uvjetima", rekao je Muračević. Međutim, rekao je da niko od pripadnika UN-a nikada nije došao u bunker. Dan prije posjete vidio je, kaže, pet "vrlo privlačnih Muslimanki u bašti restorana. Idući dan više ih nismo vidjeli".

Rifat Durak, 37, muslimanski policajac iz Vogošće, rekao je da je cijepao drva kad su u rano predvečerje stigla vozila UN-a. "Bio sam udaljen 10-15 metara od transportera. Otvorila su se zadnja vrata. Izašli su vojnici. Bili su odjeveni u uniforme UNPROFOR-a."

Ispričao je kako su u restoranu ostali oko 90 minuta. "Onda je četiri ili pet djevojaka otišlo s njima. To su bile prelijepе djevojke, između 20 i 25 godina. Odvezli su ih u crvenom folksvagenу. Pomislio sam kako se sigurno negdje održava zabava." Durak je rekao da je prepoznao jednu od odvedenih djevojaka. "Ona je bila Hrvatica. Iz njezinog sam ponašanja mogao vidjeti da je preplašena i da ne ide svojevrijedno."

Durak je kazao kako su mu stražari rekli da je komandant te jedinice UN-a bio sam MacKenzie, ali u to vrijeme MacKenzie se

nalazio u Beogradu. Vlačo i drugi Srbi u logoru rekli su Newsdayu da je "MacKenzie" bilo opće ime kojim su nazivali oficire UN-a. MacKenzie je kategorički odbio da je ikad posjetio Sonjin restoran.

Identitet pripadnika UN-a koji su navodno posjetili "Sonjin Kon-Tiki" i hotel "Park" te imena njihovih jedinica su nepoznati, pa dok UN-u ne otvori svoje spise, uključujući podatke o svakodnevnim aktivnostima, bit će to teško i odrediti. MacKenzie i drugi izvori u UN-u kažu da se najvjerovatnije radilo o vojnim promatračima UN-a, višenacionalnoj grupi nenaoružanih oficira koji su postavili mjesto za promatranje blizu položaja srpske artiljerije. Njihova je zadaća bila da svakodnevno izvještavaju sjedište UN-a o broju granata koje je srpska vojska ispalila na Sarajevo ili druge ciljeve.

Prema navodima svjedoka koje je intervjuisao Newsday, pripadnici UN-a su posjećivali restoran tokom čitavog ljeta 1992. godine.

Ahmed Hido, nekadašnji predsjednik Svraka, sjeća se da su vojnici UN-a posjetili "Sonjin Kon-Tiki" početkom juna 1992. Hido, koji je u to vrijeme bio zatočen u bunkeru, dobio je zadatak da peče janje na otvorenom roštilju. Rekao je da su poslijepodne stigli oklopni transporteri, UN-džip i luksuzni automobil te da je zabava trajala dugo u noć.

"Mogli smo vidjeti pripadnike UN-a na strani vozila", rekao je i dodao: "Vidio sam da su djevojke bile pripremljene za muškarce." Drugi svjedoci su rekli da su žene bile natjerane da se dotjeraju u vrijeme kad se očekivao dolazak UN-vojnika.

"Iduće jutro su me odveli da čistim", rekao je Hido. "Posvuda je vladao nered. Meso je bilo razbacano po podu, poluispraznjene boce vina. Na stolu je bila velika srpska zastava, a u jednom čošku zastava UN-a".

Šest žena se još uvijek nalazilo u svojim sobama, i srpski su ih stražari odveli na cestu i oslobodili. "Čuo sam kako su im rekli 'Sretno'", rekao je Hido. On je otišao pospremiti pansion. "Kreveti su bili u neredu. Plahte su bile posvuda razbacane. Ličilo je na

svinjac." Hido je rekao da je po izgledu soba "stekao dojam da su neke od njih bile silovane".

Muhamed Ruhotina, 30, Musliman, po zanimanju popravljач telefona, iz obližnjeg sela Nahoreva, sjeća se posjete pripadnika mirovnih snaga UN-a sredinom juna 1992. godine. Ruhotini je bilo naredeno da peče janje na otvorenom roštilju. Rekao je da je bio prisutan kad su posjetioci došli, sredinom poslijepodneva, i kad su otišli, sat do sat i po kasnije.

"Četnici su bili posvuda oko restorana s automatskim puškama", rekao je, nazivajući srpske paravojne jedinice njihovim omiljenim imenom. On je posvjedočio da su se pripadnici UN-a dovezli transporterom i dvama bijelim vozilima sa oznakama UN-a, te da je iz njih izišlo desetak muškaraca.

Iz restorana se mogao čuti ženski glas kako pjevuši srpske pjesme. "Oni su jeli i pili ... i tada je pet ili šest djevojaka, najljepših, najmlađih" od žena koje su se tamo nalazile, "otišlo s njima". Rekao je da je vidio kako neke od žena ulaze u transporter UN-a, a da su "neke od njih bile ugurane u auta" koja su pratila vozila UN-a.

Abid Pandžić, 31. mehaničar, jedan je od desetak zatvorenika koje su Vlačo i Jovan Tintor, zapovjednici vojske bosanskih Srba za Vogošću, okupili da pripreme doček za taj dan. "Tokom priprema rečeno nam je da dolazi delegacija s MacKenziejem", sjeća se on. "Izvjесili su natpis: 'Dobro došli', srpsku zastavu i srpskog orla na zid. Pandžić je za vrijeme posjete bio zatvoren u podrumu restorana, pa nije mogao vidjeti posjetioce.

Tintor, koji je sada posebni savjetnik vođe bosanskih Srba Radovana Karadžića, potvrdio je da su pripadnici mirovnih snaga UN-a često posjećivali "Sonjin Kon-Tiki", ali je izjavio da nije znao za večernje zabave. "Često sam znao sjediti u restoranu sa oficirima UNPROFOR-a", rekao je, "ali to je uvijek bilo danju."

MacKenzie, koji je bio komandant zaštitnih snaga UN-a u Sarajevu do avgusta 1992, jedan je od oficira koji su izjavili da vjeruju da, ako je iko posjećivao "Sonjin Kon-Tiki", onda su to bili vojni

promatrači. On je Newsdayu izjavio kako je, nakon što je čuo za optužbe i pokušao provjeriti njihovu istinitost, nagađao da su promatrači putovali u Vogošću da bi organizovali "razmjene stanovnika", u što su bili uključeni muslimanski civili koje su držali Srbi i srpski civili koji su živjeli na području koje nadzire bosanska vlada.

"Mislio sam da su se možda mogli pojaviti (u restoranu) i da su možda pokupili grupu tinejdžera uključujući i djevojčice, te da su ih doveli natrag i razmijenili", rekao je MacKenzie u telefonskom razgovoru.

MacKenziejev zamjenik, pukovnik Michel Jones (Majkl Džons), izjavio je da su čuli za logor kod Sonjinog restorana, ali je dodao: "Nije bio naš posao da obilazimo te logore. Ako je neko posjetio te logore, to je onda bio Richard Gray (Ričard Grej)", rekao je, upućujući na novozelandskog pukovnika koji je bio viši vojni promatrač. "To je bio njegov posao. Bio je zadužen za razmjenu zarobljenika."

Medutim, Gray je rekao da vojni promatrači nisu "imali ništa" sa zatvoreničkim logorima. "Postojala je mala vjerovatnost da mi naidemo na logore. Nije bio naš posao da ih pronalazimo. To nije bio dio naše misije. Ne naide se na tako što tek tako. Nisu nas zanimali." Gray je trenutno vojni ataše u ambasadi Novog Zelanda pri UN-u u New Yorku.

Prema Vlači, Gray je također dolazio u restoran "dva ili tri puta, popio bi nešto i otišao". Gray je izjavio za Newsday kako ne vidi ništa loše u tome da su tamo i bili. "U čemu je problem?", upitao je. "Svejedno je odeš li u jedan ili drugi restoran."

On je, također, odbio da je bio u hotelu "Park". Ali kad mu je rečeno da su Vlačo i drugi srpski službenici izjavili da je Gray bio njihov gost na ručku u tom hotelu, Gray se prisjetio. "Oh, samo trenutak. Sad kad kažete, sjećam se, otišli smo na jedan sastanak i nakon toga otišli smo u hotel i tamo održali drugi sastanak", rekao je.

Komandant vojnih promatrača u to vrijeme, brigadni general Australac John Wilson (Džon Vilson), priznao je da su pripadnici

snaga UN-a koji su bili pod njegovim zapovjedništvom možda posjetili "Sonjin Kon-Tiki", ali nije mogao potvrditi ni jednu posjetu početkom ljeta 1992. "Moguće je da su ljudi odlutali ... To bi bilo vrlo nevjerojatno. Ipak, vojnici su vojnici, i izlaze van", izjavio je u telefonskom intervjuu iz Zagreba.

Ali je rekao da, bez obzira na to jesu li ili nisu onamo odlazili, njemu nikad nisu prijavljena zlostavljanja u "Sonjinom Kon-Tikiju".

Početkom juna 1992. godine bunker kod Sonjinog restorana bosanska vlada je stavila na popis mogućih koncentracionih logora. On se nalazio na gotovo svakom popisu koji je izdala vlada, uključujući i onaj koji je krajem juna predat Vijeću sigurnosti UN-a kao službeni dokument. No Wilson je rekao da oficiri UN-a nisu nikad istražili bilo koji od logora dok je on tamo služio. Wilson je zapovijedao UNMO-ima u Sarajevu od marta do juna, te je nadgledao sve operacije vođene iz Zagreba otada do novembra. Trenutno je vojni savjetnik Thorvalda Stoltenberga, glavnog posrednika UN-a za krizu u Bosni.

Još je rekao: "Nismo znali da se tamo nalaze logori. Primili smo ponovljene optužbe o postojanju zatvoreničkih logora te sam ja u brojnim prilikama, u šest od deset slučajeva, od obje strane (uglavnom muslimanske bosanske vlade i Srba) zatražio da mi dopuste da istražim ta mjesta. Obje su strane ili odbile ili postavile nemoguće uvjete." U to vrijeme, štaviše, "UNPROFOR nije imao mandat da to čini. Dok sam ja bio tamo, naša je zadaća bila pokazati zastavu ili pružiti pomoć". On je rekao da je optužbe prosljedio komandi u Zagrebu.

Službenici UN-a su očito ignorirali čak i objavljene optužbe za neodgovarajuće ponašanje koje su tiču njihovog vlastitog osoblja.

Ekrem Piknjac, zatočenik koji je oslobođen iz "Sonjinog Kon-Tikija", javno je iznio optužbe, koje su bile objavljene 14. avgusta 1992. u glavnim sarajevskim dnevničkim novinama Oslobođenju, da su srpske vlasti snabdijevale pripadnike UN-a zatočenicama prostitutkama. Naslov intervjua je bio: "Auschwitz u restoranu 'Kod

Sonje". Wilson je rekao da nije znao za tu optužbu. "Niko pod mojim zapovjedništvom nije bio zadužen za čitanje novina", rekao je, dodavši: "Niko, koliko ja znam, nije govorio srpskohrvatski."

O silovanjima i drugim zlostavljanjima u hotelu "Park" manje se zna zato što zatvorenici nisu bili stalno zatočeni na tom mjestu.

Pitanje o neodgovarajućem ponašanju postavlja se zato što se čini da su oficiri UN-a provodili mnogo vremena na mjestu gdje su vođe srpskih paravojnih grupa rutinski silovali i činili zločine nasilja.

Od kraja juna do oktobra naoružani transporteri sa oznakama UN-a svakodnevno su bili parkirani po čitave dane ispred hotela "Park", rekla je M.H., Bosanska Muslimanka koja je živjela u stanu gotovo preko puta. Ona je rekla da bi po pet ili šest vojnika u uniformama UN-a izašlo iz transportera i ušlo u hotel.

"Prvo sam se nadala da će nam pomoći", izjavila je, pod uvjetom da ostane anonimna, "a, onda mi je sve to postalo čudno. Zašto nisu obišli građane da vide kako oni žive? Zašto nisu razgovarali s ljudima?"

M.H. je izjavila da su je vojnici odjeveni u uniforme bosanskih Srba pet puta odveli iz njezinog stana i odveli na druga mjesta gdje su je viši srpski oficiri silovali. Ona kaže da je u hotelu "Park" bila dvaput silovana.

Jednom je prilikom, 6. avgusta, čula "vrištanje muškaraca i žena. Imala sam dojam da tuku ljude i da su nekog ubili".

Srbin zaposlen u hotelu "Park", koji je zatražio da ne otkrijemo njegovo ime, rekao je da su oficiri UN-a "često tamo dolazili te da ih je nekoliko ponekad i prenoćilo. Ne znam jesu li s njima bile i djevojke ili nisu".

Momčilo Mandić, tadašnji "ministar pravosuđa", u samoproglašenoj vladi bosanskih Srba kojoj je na čelu Radovan Karadžić, rekao je da su neki oficiri UN-a stanovali u hotelu "Park" tokom ljeta 1992. godine.

Čini se da su i u hotelu "Park" srpske snage mogle nuditi zarobljene

žene vojnicima UN-a. Zenita Šabanović, 48, koja je živjela 200 metara od hotela, izjavila je za *Newsday* da je bila u hotelu "Park" u dva navrata, između 15. juna i 15. jula, kako bi molila vođe srpskih pravovojnih jedinica da ispitaju i oslobode njezina dva odrasla sina iz Sonjinog bunkera.

"Uperili su pušku u me. Rekli su mi" 'Odlazi, balijo', koristeći se pogrdnim nazivom za Muslimana", rekla je. Ona je ispričala da su Srbi prijetili kako će je ubiti. I u to su vrijeme "pripadnici UNPROFOR-a sjedili za ručkom sa četnicima". Ona je rekla da je u oba navrata "vidjela s njima i žene".

Posebni dopisnik Colin Soloway (Kolin Salovej) pridonio je nastanku ovog izvještaja.

PORODIČNA TRAGEDIJA

Danak u krvi nakon mjeseci granatiranja

Sarajevo, Bosna i Hercegovina, 30.mart 1993.

Bijelo obojeni djetetov kovčeg stajao je položen na travu na rubu gradskog groblja, a dvije žene u crnini su prilazile na posljednji ispraćaj.

"Snimate ga, molim vas," mlada od ovih žena se obratila jednom fotografu. "Nemam ni jednu njegovu sliku." Kada je podigla poklopac kovčega, ukazalo se puno praznog prostora i njen sićušni sin.

Matej Šakota umro je prethodnog dana u dvanaestoj sedmici svog života. On je bio najmlađi od deset žrtava koje su tog kasnog zimskog dana bile sahranjene u katoličkom dijelu sarajevskog groblja. Za njegovu porodicu, porijeklom Hrvate, ova sahrana je predstavljala kraj nadanjima i još jedan nervni potres u naizgled beskrajnoj ličnoj tragediji. Ali to je bila svakodnevna pojava u ovom gradu, gdje izgleda da svako ima nekog ubijenog ili ranjenog rođaka ili poznanika.

Matej je začet nedugo nakon što su Srbi počeli bombardirati grad u aprilu 1992. godine, a rođen je kao nedonošče sredinom decembra. Umro je sredinom marta zbog, kako kaže njegova porodica, nedostatka odgovarajuće medicinske njege.

Od sredine decembra, u životu porodice Šakota dešavaju se samo stvari koje razdiru dušu. Porodica je još uvijek bila netaknuta pred Matejevo rođenje, 14. decembra, kada su se, bježeći od granatiranja, natrpali u nisko prizemlje njihove kuće u Buća Potoku, zapadnom predgrađu Sarajeva.

Ankica, 33, u osmom mjesecu trudnoće, zadesila se u jednoj sobi zajedno sa svojim jedanaestogodišnjim sinom Borisom. Njen muž, Antun, električar, upravo se biciklom vratio kući sa ratišta, i kako je

granatiranje već bilo počelo, on je, zajedno sa njihovim drugim sinom, Mariom požurio da se pridruži njima dvoma krećući se iz pravca susjedne sobe.

Odjeknula je strahovita eksplozija ispred kuće i geleri 155-milimetarske haubičke granate su probili mali prozor i drvena vrata i prodrli u lobanju oca i sina. Obojica su se srušili, obliveni krvlju.

Dok se granatiranje nastavljalo, jedan hrabri komšija odvezao je tridesetsedmogodišnjeg Antuna, Marija i Ankicu do obližnje Francuske bolnice. Na tom putu, Mario je preminuo u majčinom naručju, šest sedmica pred svoj šesti rođendan.

Antun je bio bolje sreće. Prebačen je u glavnu gradsku bolnicu, Koševo, gdje su liječnici uspješnim operativnim zahvatom odstranili geler iz njegovog mozga. On je tada bio djelimično paraliziran, a i danas nerazgovjetno govori i teško se kreće.

14. decembra, skoro mjesec dana ranije, Matej je prvi put ugledao svjetlo dana u gradu koji su potresale detonacije granata. Njegovo rođenje je sigurno bilo posljedica traume koju je preživjela njegova majka. Bio je težak manje od 2 kilograma. što i nije neobično za porodicu Šakota.

Bolnica Koševo je inače dobro opremljena za tretman nedonoščadi, i Matej je trebao biti prebačen ravno u inkubator, ali u bolnici nije bilo ni svjetla ni grijanja. Struja je došla tek deset dana kasnije, kada se kod njega već bila razvila upala pluća.

Nakon što je Matej proveo oko mjesec dana u inkubatoru, Ankica ga je odnijela u njihov novi dom. Detonacije su bile uništile vrata, prozore i fasadu njihove kuće u Buća Potoku, i čitav taj kraj bio je jako nesiguran, pa se porodica preselila u nešto bezbjednije naselje, Pofaliće, uselivši se u kuću jedne hrvatske porodice koja živi u inostranstvu.

Grijali su samo kuhinju, ali Matej je očigledno napredovao, udvostručivši svoju težinu za samo mjesec dana. "Počeo nas je prepoznavati," sjeća se njegova majka. "Počeo se smijati. Bio je toliko nalik Mariju u tom dobu."

Ali onda se prehladio, uhvativši jedan od onih virusa koji prohuje ovim gradom kao zimski vjetar. To je značilo povratak u bolnicu. I opet nije bilo struje. "Dali su mu lijekove, ali nisu mogli tačno utvrditi šta mu je", sjeća se njegova majka. "Čak nisu mogli uraditi rentgen ili EKG."

Ankica je uz Mateja provela njegovih zadnjih deset dana. I on je umro u njenom naručju.

Skoro sva njezina šira porodica, uključujući i Borisa, njeno jedino preživjelo dijete, živi sada pod jednim krovom u tuđoj kući u Pofalićima, i svi se međusobno paze i tješe. Ali stres i klonulost oslikva se na svima. Ankicin brat, Željko Josipović, živi u podrumu od početka rata. Tokom posjete ovog novinara kući porodice Šakota, Željko je samo nakratko izašao iz podruma da bi se predstavio. Antun, koji je ratovao u hrvatskim vojnim jedinicama sve dok nije ranjen u vlastitom domu, podrugljivo je upitao svoga šuru zbog čega se skriva, na što je Željko promrljao da ga je strah i povukao se u podrum.

Lidija Josipović, 30, Ankicina sestra, imala je opet svoje probleme jer se čitavu godinu dana pred rat vidala sa jednim Srbinom. "Voljela sam ga. Mogla sam ostati sa njim", rekla je ona. Ali tada je on objavio svoj odlazak iz Sarajeva, da bi se "borio za Jugoslaviju". Prijavio se dobrovoljno u vojsku bosanskih Srba i bio ubijen u borbama u blizini Trebinja.

Ankicin brat Dominik Josipović, 23, slobodni umjetnik, svakodnevno odlazi na liniju ratišta kod sarajevskog hotela "Bristol" gdje, kao i svi ostali, dolazi u situaciju da se bori protiv svojih bivših školskih kolega Srba. Morao je svojim novcem kupiti "kalašnjikov", a dnevno zadužuje samo 90 metaka.

Donedavno je Dominik vidio razlog za borbu, ali sada više nije toliko siguran. "Ja sam ovdje rođen", rekao je on "i želio sam braniti ovaj grad od uništenja. Ali to je van moje moći.

Uništeno je ono najbolje u našoj arhitekturi. Ne vidim više smisla ostajati ovdje."

Sarajevo, aprila 1993. Mrtvi civili nakon jednog teškog napada granatama. (Copyright Andree Kaiser / G.A.F.F.)

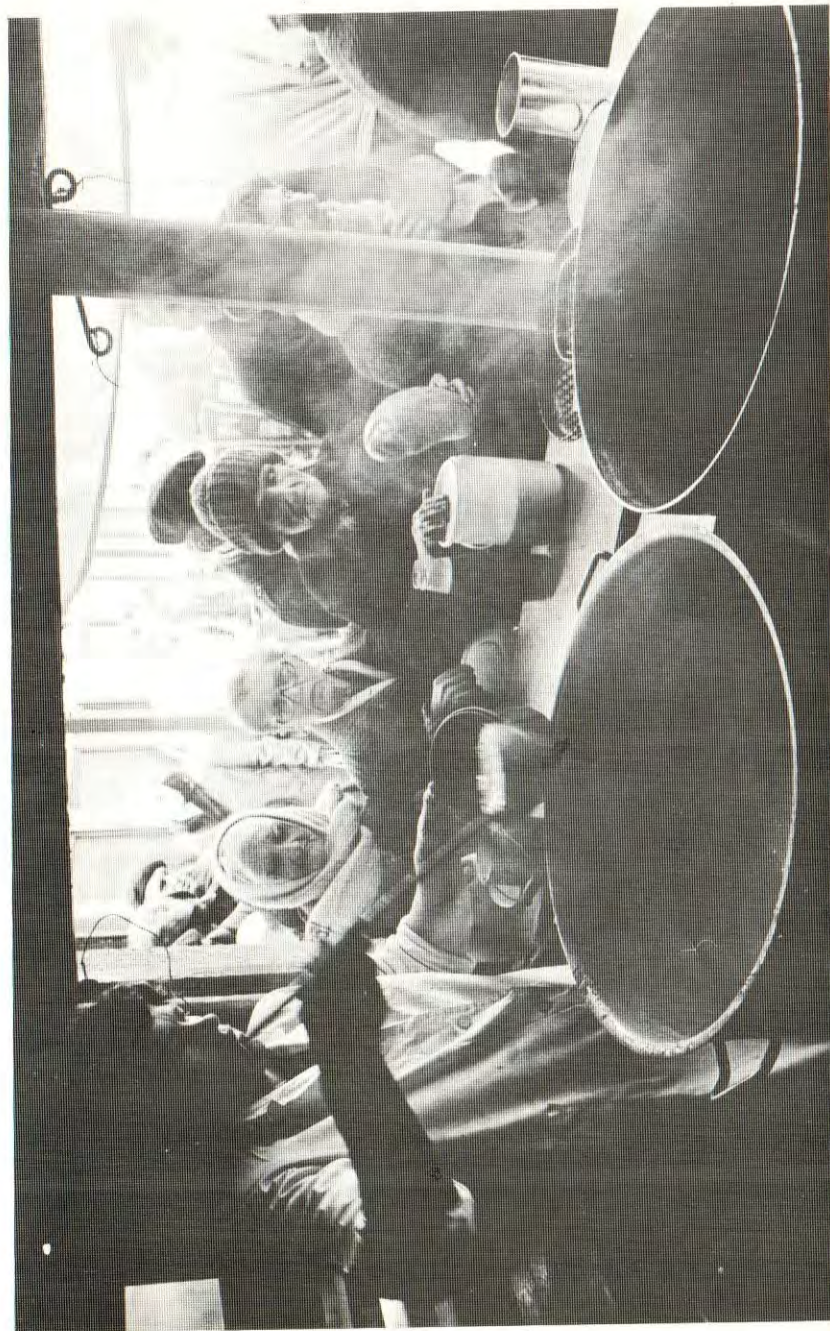
Bosna, Sarajevo, avgusta 1993. Svakodnevnica u Sarajevu. Kraj mezarja. (Copyright Boris Geilert / G.A.F.F.)

Bosna, Sarajevo, avgusta 1993. Uprkos zagađenosti vode, ljudi se iz Milijacke snabdijevaju pitkom vodom. (Copyright Andree Kaiser / G.A.F.F.)

Bosna, Sarajevo, avgusta 1993. Svakodnevnica u Sarajevu, djeca u Dobrinji. (Copyright Andree Kaiser/G.A.F.F.)

Bosna, Sarajevo, februara 1994. Međunarodni Crveni križ dijeli starima preko 60 godina jedan topli obrok dnevno. (Copyright Boris Geilert / G.A.F.F.)

Bosna, Sarajevo, februar 1994. U koševskoj bolnici. Uprkos dogovoru o primirju, bosanski vojnik je pogoden u glavu, spašen je, a ostatak života proživjeće sa oduzetošću lijeve strane tijela. (Copyright Boris Geilert / G.A.F.F.)

Bosna, Sarajevo, 1994. Jedna porodica izbjeglica iz Višegrada živi u jednoj sobi Hotela Evropa. Zidove je za sebe ukrasila levhom i simbolima islama. (Copyright Boris Geilert / G.A.F.F.)

Bosna, Sarajevo, marta 1993. Centar grada. (Copyright Boris Geilert / G.A.F.F.)

Porodica ima dovoljno hrane, zahvaljujući Ujedinjenim narodima i Karitasu, katoličkoj dobrotvornoj ustanovi, a nedavno su, kao i mnoge druge Sarajlije, pronašli način da se priključe na gasni cjevovod koji je u gradu instaliran nekoliko godina unazad.

Uprkos svemu, porodica kaže da nema alternative zajedničkom životu sa Srbima i Muslimanima. Izuzetak su oni Srbi koji su otišli iz grada i koji sada pucaju na njih. "Mi znamo ko nas gada," rekao je Antun.

Niko ne očekuje stabilan mir, čak i kad bi sve strane potpisale mirovni sporazum.

Pogrebni obred je bio kratak, samo četiri minute od početka do kraja. Bilo je 11 ožalošćenih, a samo najbliža porodica je nosila crninu. Nije bilo cvijeća. Toliko ljudi je umrlo da su groblja puna, pa je Matejev kovčeg spušten u zemlju tik do groba njegovog brata Marija.

Kako je groblje omiljena meta srpskih strijelaca, grobari rade brzo, tako da su njih šestorica koji kopaju od jutra do mraka, zatrpali jamu za par minuta.

S obzirom da se radi o Sarajevu, tragedija porodice Šakota nije se okončala ni na groblju. Slijedećeg dana je još jedna granata udarila u njihovu porodičnu kuću u Buća Potoku, zapalivši i uništivši ono što je bilo preostalo od njihove imovine.

UHVAĆENI PRI RAVNOTEŽI SNAGA

Pod opsadom, živući stanovnici umirućeg grada bore se za opstanak

Sarajevo, Bosna i Hercegovina, 9. avgusta 1993.

Esma Krajina izašla je na balkon u svom stanu i počela premetati gomilu odbačenih stvari ne bi li među njima našla nešto na čemu bi ispekla kruh za taj dan. Savila je u trubu dva komada vunenog tepiha kvadratnog oblika, stranice 50 centimetara, sakupila ostatke nekadašnje trpezarijske stolice i vratila se unutra, do svoje primitivne peći. Da bi podigla temperaturu pečenja, dodala je i jedne ženske cipele sa visokom petom.

"Najbolje su adidaske," objašnjavala je Krajina, 58, dok je potpaljivala vatru. "Gumeni donovi najduže gore". Ali domaćinstvo je već bilo potrošilo sve zalihe patika, pa su tako na red došle crne lakirane cipele.

Okrugla tepsija je bila tačno po mjeri pećnice koju je napravio njen sin, mašinski inženjer. Ostava porodice Krajina bila je gotovo prazna. Da bi se prehranilo domaćinstvo od četiri odrasle osobe i dva tinejdžera, tu je bilo na raspolaganju 2 kilograma, brašna, manje od jedne šolje ulja, malo margarina, pola kilograma soli i dvije velike vreće mekinja. Kruh se uglavnom sastojao od mekinja.

U petak je za ručak bio ljepljiv i nedopečen kruh natopljen sa malo margarina i nešto preostalog graha. Kćerka Sabina, 37, upravo je bila kupila kod švercera jedan krem-namaz lijepog izgleda za 7 američkih dolara, ali to je sačuvano za drugi dan.

Domaćinstvo porodice Krajina je tipično za Sarajevo. Porodica koja je nekad pripadala višem srednjem staležu, nema nikakvih prihoda od početka rata. Dva muškarca - Sabinin muž i njegov brat -

služe u vojsci i zarađuju po pet kutija cigareta mjesečno. Žene provode vrijeme u dovlačenju vode i održavanju njihovog dvosobnog stana. Uz ishranu koja je svedena na kruh i vodu, svako od njih izgubio je 10-15 kilograma na težini. Potrošili su svoju ušteđevinu.

Ne tako davno, ovo je bio jedan od visokociviliziranih gradova Evrope, imao je efikasne uslužne djelatnosti, životne kulturne institucije i atmosferu tolerancije među svim religijama koja se izgrađiva tokom mnogih stoljeća. Ali nacionalisti iz redova bosanskih Srba su u aprilu 1992. godine započeli sa opsadom te izmiješane zajednice, proglašavajući svojim ciljem izgrednju jedne etnički čiste srpske države povezane za susjednom Srbijom.

Nakon što su zatvorili sve prilaze gradu, bosanski Srbi su ove godine redom prekinuli dotok struje, vode i zemnog gasa, očigledno namjeravajući baciti grad na koljena. Jedina funkcionirajuća pekara, meta granatiranja tokom čitavog rata, prestala je sa radom u junu, zbog nedostatka energenata.

Bosanski Hrvati, čije nacionalno vodstvo želi susjednoj Hrvatskoj prisajединiti dijelove Bosne i Hercegovine pretežno naseljene Hrvatima, u aprilu su započeli potpunu blokadu kopnenih puteva za isporuku humanitarne pomoći u Sarajevo.

Od tada, prestale su sa radom skoro sve osnovne službe ovog grada, koji ima 380.000 stanovnika. Letovima zapadnih zemalja donosi se jedva toliko hrane i lijekova koliko je potrebno da bi se stanovništvo, inače pretežno muslimansko, održalo u životu. Ljudi su mršavi, izmučeni i iscrpljeni, i niko ne zna kako će preživjeti narednu zimu.

"Kakva je razlika između Sarajeva i Aušvica?" - pita se u jednom vicu iz zbirke lokalnog crnog humora. Odgovor: "Mi nemamo gasa."

"Ovdje je drugačije nego u bilo kom izbjegličkom logoru u svijetu," rekao je Peter Kessler, glasnogovornik UNHCR-a. Čak i na granici Somalije prema Keniji, izbjeglice imaju koze, krave i drugu stoku, kazao je on. "Ali ovo je bio grad sa veoma brojnim srednjim staležom. Granatiranje i snajperska vatra ne prestaju.

Ljudi se u potpunosti zatvoreni."

Kesler je rekao da se zbog nedostatka električne energije u gradu može obezbijediti samo četrdeseti dio od one količine tekuće vode koja se smatra dovoljnom po međunarodnim standardima.

"Ovo je izuzetno beznadežna situacija. Putevi dopreme hrane su izuzetno nepouzdati", rekao je on. Čak i uz zračni most, agencije UN-a mogu obezbijediti samo 60 do 70 procenata osnovnih potreba u hrani, a gradska vlada, gotovo u potpunosti bez pogonskog goriva, nije u stanju dopremiti hranu do depoa širom grada. Porodica Krajina nije bila primila nikakvu hranu čitave dvije sedmice, a onda je dobila samo petodnevno sljedovanje osnovnih namirnica.

NATO, podstrekavan od Clintonove administracije, zatražio je u utorak da bosanski Srbi podignu opsadu i zaprijetio zračnim udarima protiv srpske artiljerije. Ali mirovni posrednici UN-a, David Owen i Thorvald Stoltenberg, javno su kritizirali NATO plan, a lokalni zapovjednici humanitarnih operacija UN-a slijedili su isti primjer. Posrednici UN-a su praktično prihvatili stajalište bosanskih Srba i Hrvata, koji zagovaraju podjelu Bosne na tri etničke republike.

Jučer je jedan predstavnik UN-a priznao da je prijedlog kojim bi se spriječila intervencija Zapada, a koji je u četvrtak obznanio vođa bosanskih Srba Radovan Karadžić, u stvari prijedlog jednog funkcionera UN-a. Po tom prijedlogu bi se Srbi povukli sa nedavno zaposjednutih teritorija na planini Bjelašnici, u blizini Sarajeva, i predali kontrolu promatračima UN-a, istovremeno otvarajući dva pravca za dopremu humanitarne pomoći u Sarajevo. Nasuprot tome što je u javnosti podržao prijedlog, komandant bosanskih Srba Ratko Mladić je jučer još više pojačao svoj pritisak na Bjelašnici, kazao je glasnogovornik UN-a. I dok UN nastavlja sa svojom "diplomacijom", grad umire.

Mnoge Sarajlije će se složiti sa direktorom traumatologije u ovdašnjoj bolnici Koševo: "Ratni zločin nije samo to što artiljerijom gadaju grad. Ratni zločin je i to što nam uskraćuju struju, vodu i gorivo", rekao je Faruk Kulenović.

Potruga za vodom spada u najkritičnije i najopasnije dnevne

zadatke. Reporter Newsdaya je nasumce odabrao da prati Esmu Krajina i njenu sedamnaestogodišnju kćerku Lejlu, dok su one zajedno sa još otprilike 50 ljudi čekale u redu za vodu pred sarajevskom pivarom.

Putem od jednog kilometra do njihovog domu, nana je nosila dva mala kanistera vode, a Lejla je upravljala ručno izrađenim kolicima na kojima je bilo jedno 80-litarsko bure. Muškarci i žene dan i noć čekaju pred pivarom, jedinim pouzdanim izvorom pitke vode u blizini gradskog centra.

Kad god je to moguće, Krajine odu do pumpe dva ili tri puta dnevno da bi navukli ukupno oko 200 litara vode. U danima granatiranja grada ili povećane aktivnosti snajpera, policija blokira put. Uvijek se iznova napada artiljerijom na redove za vodu, kao i onda kada je pred pivarom ubijeno 8 ljudi a ranjeno 20. 27. juna granata je tu, u blizini ubila 7 osoba, od toga petoro djece. U predgrađu Dobrinja, koje je namjenski izgrađeno da bi primilo goste Olimpijskih igara 1984. godine, minobacačem je u redu za vodu 12 jula ubijeno 14, a ranjeno 13 ljudi. Istragom UN-a određeno je da je mina bila ispaljena sa srpskih položaja. Ljudi su na vodi prethodno čekali 20 sati.

Kilometar puta do kuće porodice Krajina, predstavlja putovanje koje u sjećanje priziva Berlin nakon drugog svjetskog rata. Hodamo pored uništenih građevina i smeća u stanju raspadanja, preko stakla i komada fasada.

Ulica je ispunjena pješacima koji su krenuli po vodu ili se već vraćaju. Prirodnom dovitljivošću prilagodili su sve što se kotrlja namjeni prenošenja vode. Ručna, invalidska i dječija kolica, pa čak i sanke koje su nasadene na rolšue. S one strane rijeke je ljuštura glavne gradske pošte. Ovo je bilo srce gradskog telefonskog saobraćaja, a 2. maja 1992. je zapaljena.

Stan u kojem živi porodica Krajina pripadao je Srbinu koji je sa svojom porodicom napustio Sarajevo pred početak rata, vjerovatno da bi se pridružio oružanom napadu na njihov vlastiti grad. Esma,

koja je sa svojim suprugom i jednim sinom živjela u jednom sarajevskom predgrađu, pobjegla je bez ičega iz svoje kuće juna 1992. godine, prije nego što će Srbi upasti u naselje. Sabina, koja je sa svojim mužem, sinom i kćerkom tinejdžerskog doba živjela u blizini linije ratišta, morala je otići nakon što je granata razorila njen stan.

Oni su Muslimani. Iako su oni izbjeglice, očuvali su stan i čak okrećili sobu koja je ujedno dnevni boravak, trpezarija i kuhinja. Sve donedavno nisu dirali namještaj. Ali sada, žrtvovali su tri trpezarijske stolice, dvije deke i počeli ložiti odjeću i cipele.

Do početka ove godine oni su potrošili svu svoju deviznu uštedevinu, pa je Sabina u aprilu prodala njen, jednu godinu star automobil Jugo, za 800 američkih dolara, što je petina sume koju je ona platila za njega. Jer svaki odlazak na pijacu košta. Šećer iz humanitarne pomoći se na crno preprodaje po cijeni od 20 dolara za kilogram, brašno 6 dolara, a ulje 20 za litar. Pola kilograma sira košta 20 dolara, a kafa, glavna stvar u svakom domaćinstvu 100 američkih dolara za kilogram. Čitava porodica ima manje od 200 dolara za svoju budućnost.

"Manje jedemo - više spavamo", dosjetila se Esmā. Sve što bi oni sada još mogli prodati su Sabinina narukvica, za koju se nadaju izvući 30 dolara, i Esmān prsten. "Dala bih ga za deset dolara ili za dvije šteke cigara, ali čisto sumnjam da mogu dobiti toliko", rekla je ona.

Jedina njihova misao sada je kako izaći iz Sarajeva. Ne znaju odakle da počnu.

"Kada bi se ukazala mogućnost, mi bismo otišli", rekla je Sabina. Jednom prilikom ona je pokušala nazvati rođaka u Kanadi, plaćajući pri tom uslugu satelitskog telefona 15 dolara po minuti. Rodak živi u Kanadi već 30 godina. "Možda nam on može obezbijediti vize", kazala je ona. Ali nije uspjela dobiti vezu.

"Kada bih znala da ću ga na kraju dobiti, potrošila bih sav preostali novac na telefon", na kraju reče Sabina.

BOLNICA NA RUBU OPSTANKA

Sarajevo, Bosna i Hercegovina, 9. augusta 1993.

Hodnici su mračni i prašnjavi, krevetna posteljina je prljava, a zahodi su nezaliveni u sarajevskoj bolnici Koševo. Većina kandidata za operacije bude vraćena kući ukoliko nisu donijeli vlastitu naftu za pokretanje bolničkog agregata.

Kompleks od 38 klinika, nekada je primao 2.000 pacijenata dnevno, a sada, u 16-om mjesecu srpske opsade, došao je do dna.

U petak, bolnica je spala na 100 litara dizela, koliko se dnevno troši na kamion koji dovozi vodu. Bolnica je potrošila i sve zalihe zavojnog materijala, reče direktor dr Naim Kadić.

Na Traumatološkoj klinici, koja nekih dana prima na desetine civila ranjenih prilikom bombardovanja, one još sačuvane jedinice za sterilizaciju već dugo nisu u upotrebi zbog nedostatka energije. U petak nije radio ni uređaj za sterilizaciju koji se zagrijava na drva, a koji je nedavno Sarajevu darovao jedan dobročinitelj. Bolnica je ostala i bez drva za loženje.

"Stanje je dramatično, mi smo na vrhuncu krize", riječi su dr.Kadića.

Sa ovim se složio i glasnogovornik UNHCR-a Peter Kessler. Koševo je "u jednoj veoma očajnoj situaciji", izjavio je on za Newsday. Bolnica nije dobila nafte već 3 sedmice, a ne može si priuštiti da ju kupuje kod švercera po cijeni od 10 američkih dolara po litru. Nema struje, zemnog gasa, niti tekuće vode. Rezerve vode su 7.000 litara.

Jedan Sarajlija sa teškom povredom kičme došao je u četvrtak na Traumatologiju tražeći hirušku intervenciju. "Rekli smo mu da nemamo energenata", rekao je šef klinike Faruk Kulenović. "Ali on je imao sreće. Njegovi prijatelji su priskočili u pomoć. Donijeli su 50

litara nafte i njihov vlastiti agregat. Uz tu pomoć tada smo uradili čak četiri operacije.

Traumatološkoj klinici nedostaje gorivo za respiratore i opremu kojom se prate znakovi života, što je sve neophodno za tretman onih koji se oporavljaju od povreda glave. "Pacijent kome je potreban respirator osuđen je na smrt", rekao je Kulenović. U protekle tri sedmice tri su bolesnika umrla zbog potrebe za respiratorom.

Na Akušersko-ginekološkoj klinici, koja ima svoj vlastiti agregat, žene koje su došle izvršiti abortus moraju donijeti i vodu za sterilizaciju instrumenata, kazala je dr. Jasminka Dizdarević. Sarajevske žene sve češće traže abortus - 250 puta tokom zadnjeg mjeseca kada je, poređenja radi, bilo 100 poroda. Mnoge žene su naznačile da se ne bi bile u stanju brinuti o djeci, njihova snaga je već potrošena u borbi za opstanak.

Od 100 poroda, u prosjeku 15 je abnormalno - 6 ili 7 nedoneseno i ostatak su spontani abortusi ili rađanja djece sa urođenim manama. To je mnogo više nego nekad, rekla je dr. Dizdarević. Neki od razloga su teške traume i stres koje preživljavaju majke, kao i slaba njega i ishrana pred porod.

Dizdarević je rekla da se najviše plaši širenja zaraze, koja se ne bi mogla kontrolisati jer Mikrobiološka klinika nema struje da bi pokrenula svoje instrumente.

"Borit ću se dokraja. Ali mi se počinjemo osjećati napuštenim i bespomoćnim," rekao je Kadić.

On jedva da može pokrenuti i zvono za uzbunu. Srbi su prije više od godinu dana granatirali i uništili gradsku telefonsku mrežu, a na njegovom stolu stoji skupi i beskorisni eksponat međunarodne pomoći - satelitski telefon koji je donirala vlada provincije North Rhine Westphalia u Njemačkoj, radi primjene u hitnim slučajevima. Telefon stoji neiskorišten: donator ne finansira troškove korištenja.

NAPUSTIVŠI DOM

U Sarajevu teče život pun očaja i nadanja

Sarajevo, Bosna i Hercegovina, 7. marta 1994.

Jasminka Ključanin je plakala dok ju je mjesni policajac odmicao od baze Ujedinjenih naroda u centru Sarajeva. "Zašto oni ne mogu dobiti hranu?" pitala je stišćući svoje petogodišnje sinovo-blizance. "Mi smo došli na vrijeme."

Tuce očajnih majki sa djecom nervozno je čekalo oko ulaza u bazu, gdje pripadnici egipatskog bataljona svakodnevno uslužuju molbe građana i izdaju 400 do 500 toplih obroka od riže, krompira i drugog povrća.

Ali u petak, Egipćani iz nekog razloga počеше i svršišе ranije.

Niko nije gladovao, ali djeca su neuhranjena, a svaka žena ophrvana bolom. Ključaninova je dan ranije donijela kobnu odluku. Ona, izbjeglica iz obližnjeg sela sa mužem koji je na ratištu, ostala je bez drva za zagrijavanje njenog jednosobnog stana tokom ljute zime. Tako je trampila svoje dvije konzerve ribe i 5 kilograma brašna za dva cekera drva. Računala je svoje zalihe riže i graha dopuniti hranom koju bi dobila čekajući u redu građana koji su molili da dobiju obrok. Sada mora čekati da produ tri dana pa da opet dođe njen red da primi milostinju.

Hrana ili grijanje: to su mogućnosti izbora koje se nalaze pred raseljenim osobama kojih je prepun ovaj grad. Bježe i u sarahu od pokolja i ne imavši dovoljno vremena da prikupe i sobom ponesu stečenu imovinu. Ovdje je tokom zadnja 22 mjeseca pristiglo 78.000 raseljenih osoba, što čini više od jedne petine ukupnog broja od 380.000 stanovnika, što je broj kojim manipuliraju nadležni državni organi. Očekuje se još veći priliv ukoliko prekid vatre ostane na snazi.

Oni dolaze ili iz takve daljine kao što je istočna Bosna ili, pak, iz takve blizine kakva je Grbavica u središtu Sarajeva. Ključanin, koja je iz Nahoreva, mjesta na liniji ratišta, samo tri kilometra južno odavde, bila je među prvim pridošlicama. Oni žive i spavaju tamo gdje ih pošalju gradske vlasti, u slobodnim stanovima, u školama, čak i u ruševinama spaljenih građevina i hotela. Osim humanitarne pomoći koju doprema UN, oni nemaju druge i hrana im je jedino platežno sredstvo.

Četrdesetčetverogodišnja Ključanin nije bila nalik na ostale. Ona je sva u suzama vikala i izazivala bosanske policajce pred bazom, što nije uobičajen način ophodnje u ovom gradu, koji je, uprkos svim svojim gubicima, sačuvao u sebi tanku glazuru otmjenih manira.

Stotine raseljenih lica stisnulo se u hotelu "Evropa" koji su nekad krasile dvije zvjezdice. U ljeto 1992. godine, bosanski Srbi su pogocima zapaljivim granatama izazvali požar na hotelu. Kiša se niz krov slijeva u sobe na zadnjem spratu, a zatim niz stepenište u nekad zastakljenu hotelsku baštu. Taj prizor kao da je izašao iz romana Maksima Gorkog "Na dnu". Mnogi od ovdašnjih stanara oslanjaju se na hranu koju dijele Egipćani. Za razliku od Ključaninove koja živi u praznom ali prostranom stanu, ove ljude čut ćete da se šale. Ovdje, na dnu bačve, ljudi su sretni što su uopće živi.

"Šemsa", koja živi na liniji ratišta u Bostarićima, južno od Sarajeva, navratila je prije nekoliko dana u hotel i zadržala se u posjeti kod svoje sestre. Šemsa, koja je zatražila da se ne pominje njeno pravo ime, sa svojih 49 godina izgleda još dvadeset godina starija. "Ja ovdje dolazim da se odmorim. Skroz sam utučena. Glava me boli," rekla je sjedeći na krevetu u dvokrevetnoj sobi u kojoj sada živi šestoro. U zadnje dvije godine, granate su pogadjale njenu kuću šest ili sedam puta, prvo one od 60 milimetara, onda one od 80 i na kraju ona od 120 milimetara. Srkivala se u podrumu.

"Bilo je užasno biti tamo. Radije bih bila u rovu", kazala je ona. Najgora stvar u životu na ratištu je njen osjećaj bespomoćnosti kad bi se pojavili ranjeni bosanski vojnici. Ona vjeruje da su Srbi koji drže liniju nad njenim selom, ubili najmanje 40 bosanskih vojnika.

"Toliko puta bi mi ranjenik došao na vrata. Lice bi mu bilo obliveno krvlju i niste mu mogli vidjeti oči. A ja nisam imala vode ni za očistiti rane. Nisam mogla pružiti prvu pomoć". Otkad su Srbi prije dvije godine zatvorili glavne slavine, ona nema tekuću vodu. Do najbližeg izvora treba pješaćiti sat vremena, a tokom borbi potrebno je dva do tri sata. Srbi kontrolišu glavnu cestu koja vodi u Sarajevo i tuda "ni mačka ne bi prošla". Kad dolazi ovamo, ona čeka da se spusti magla ili mrak, i kreće se ugaženim stazama.

Ali Šemsa će ostati da se brine o mužu i svoja dva sina koji su uključeni u odbranu. "Ne bih otišla ni za pola Sarajeva", tvrdi ona.

Ako se ijedna porodica u "Evropi" može ubrojiti među sretne, onda su to Delije - Vehbija, 29, njen muž Hamdo, 37, njihov sin Alin, 6, njihov rođak Abid, tinejdžer, i Hamdini roditelji, oboje u srednjim 60-im. Oni su uglavnom pješice došli u Sarajevo iz Višegrada, koji je 90 kilometara istočno odavde. Na svom putu boravili su u 10 gradova i sela i mjesecima živjeli u šumi. "U mirna vremena", komentariše Ševka Delija, nana, "ne bih mogla ni zamisliti da prodem pješice od Višegrada do Sarajeva. Ali mi nismo imali drugog izbora." Oni su napustili svoju dvospratnu, osmosobnu kuću u blizini Višegrada aprila 1992. godine, nakon prvih vijesti o pokoljima koje su srpske pravojne jedinice izvršile u obližnjim selima. Prvo su se sa drugim izbjeglicama stisnuli u jednoj privatnoj kući u obližnjem Priboju, a onda su zajedno sa hiljadama drugih seljana dva mjeseca proveli u šumama u blizini Višegrada, gdje su podigli improvizirana skloništa. Kako su Srbi napredovali, oni su pobjegli u gradić Međeđu, gdje su proveli šest mjeseci u kućama stanovnika tog mjesta. Bosanska armija je krajem ljeta probila opsadu Goražda, pa su se Delije preselili tamo. "Ali nismo imali hrane. Glad je bila nepodnošljiva", kazala je Vehbija Delija. Tako su u decembru bili ponovo u pokretu, prelazeći planinu Grebak i konačno, krajem ljeta dolaze u Zenicu, grad u centralnoj Bosni. U Sarajevo su stigli u septembru 1993. prošavši kroz tunel koji je Bosanska armija iskopala u blizini sarajevskog aerodroma, kako bi povezala slobodne teritorije sa bosanskim glavnim gradom.

Delije zaista imaju koga oplakivati. Dedo Hamed kaže da je tokom

srpskih osvajanja nestalo 16 članova njegove porodice. On se boji da su svi mrtvi. Delije se u Sarajevu ne osjećaju dobrodošlim, jer stižu izvana i nemaju rodbine u gradu. "Mi smo zaboravljeni", kaže Hamed Delija, 67. Za razliku od Ključaninove, oni se čak ne mogu prijaviti ni za obrok u kasarni Egipćana.

Začudo, oni ne proklinju svoju sudbinu. Imaju svoja mala zadovoljstva. Jedno je Alin, šestogodišnji dječak, koji se uz svu svoju samosvojnost izuzetno dobro prilagodio prilikama. Abid, 17, otkrio je svoj umjetnički talenat po dolasku u Sarajevo. Oni žive u sobi koja jeste majušna, ali je puna boja zahvaljujući Abidovim zidnim freskama crtanim kredom. Jedna od njih prikazuje čuvenu tursku čupriju preko Drine u Višegradu, a druga oslikava prvi stih Kur'ana.

Ovoj porodici život protiče sporo, ali poslije svega što su prošli oni nemaju prigovora. U neuobičajenoj tišini jednog istinskog prekida vatre koji je došao nakon 23 mjeseca bombardiranja, ulice Sarajeva su ovih dana ispunjene građanima koji svi pomalo trguju.

Malo kome je preostalo nešto novca, a čak i vojnici i vladini činovnici umjesto plaća dobivaju po jednu kutiju lokalnih cigareta svaki drugi dan. Imaoci cigareta pokušavaju da ih trampe za hranu, ali oni koji nemaju cigarete, moraju ih isprositi. Delije ne idu ni na pijacu ni na ulicu, jer nemaju ni novca ni cigareta.

Tokom dana se i nema mnogo šta raditi, osim opskrbiti se vodom u četiri ili pet tura do obližnjeg izvora.

"Ja nemam aktivnosti", kaže Vehbija Delija. Delije su postale uz muslimanski sveti mjesec Ramazan, a dedo i nana ovdje obavljaju molitvu pet puta na dan. "Mi smo pravi muslimani. Molimo se Alahu. Ja osjećam da je Allah dž.š. taj koji nas je toliko puta spasio", rekla je Vehbija Delija. Prisjetila se života u šumi u blizini Visokog kada su četiri granate pale u njenoj blizini.

"Posjekle su drveće, a meni se nije ništa dogodilo", rekla je govoreći o tom događaju kao u čudesnom izbjavljenju.

U sobi u dnu hotelskog hodnika, Mevlida Zahirović je uživala u posjeti njenog sina Semira, koji je od dvadeset i dvije godine svog

života, tri proveo u borbi, prvo u jugoslovenskoj armiji protiv Hrvatske, a sada u Bosanskoj, protiv srpskih ostataka jugoslovenske armije. Ova porodica je sa Širokače, naselja južno od grada, i nemaju ništa osim nešto odjeće i jednog televizora.

"Moramo prositi od Egipćana", kaže Zahirović, 42. "Glad nas tjera na to. Njihova hrana je dobara i ima kalorija." Gradska pekara opskrbljuje građane sa četvrt kilograma kruha dnevno po osobi, a Visoki komesarijat UN-a za izbjeglice obezbjeđuje šoljicu ulja i pola kilograma riže, brašna i graha jednom u petnaest dana. Ali to nije dovoljno.

Zahirovići se također ne žale. "Tješimo se da mi nismo najgori. Porodice sa malom djecom imaju toliko problema", kazala je Mevlida. U petak je ova porodica, u stvari, proslavila veliki, pa makar i privremeni, napredak - prvu struju u zadnjih godinu dana pa i duže. Pratili su na njihovom crno-bijelom televizoru Zimsku olimpijadu u Lillehammeru (Lilhameru) u Norveškoj.

Ovo su zadnji trenuci koje Mevlida Zahirović i njena majka, te Mevlidin brat i sestre provode zajedno sa Semirom, koji se, kao i hiljadu drugih u Bosanskoj armiji, sprema napustiti grad kroz isti onaj tunel kojim su stigli Delije, da bi bio raspoređen u centralnoj ili jugoistočnoj Bosni. Semir Zahirović, koji bi, kad bi se bolje hranio, bio stasit mladić od 190 centimetara, izgledao je mršav. Kazao je da je od dana kada je angažovan izgubio 18 kilograma i da sada ima 65. Hranu koju dobiva opisao je kao, tipično, "čorbu od graha bez graha".

Semir Zahirović nije oduševljen budućnošću. "Može se desiti da se stidi potpisati na list papira. Ali u narednih pedeset godina ovdje neće biti istinskog mira. Moja jedina želja je da se izbacim odavde i da ne dočekam naredni rat".

Ovo mjesto "je ludnica", rekao je on.

PREPIRKE OKO PODATAKA O RAZMJERAMA RAZARANJA

*Neki preispituju tačnost izvještaja UN-a
o situaciji u Gorazdu*

Bon, Njemačka, 8. maja 1994.

Prema riječima kongresmena Frenka Mekloskog, demokrate iz Indijane, a prema snimcima iz vazduha, koje su napravili američki izviđački avioni, nema sumnje da je **Gorazde razrušen grad**. On kaže da je svaka zgrada pogodena bar jednim projektilom. Od nekih dijelova grada ostale su samo ruševine.

"Sve što se može vidjeti su ogromni krateri. Gotovo svaka zgrada, bez obzira na veličinu, pogodena je više puta. Čak su i dvorišta ispunjena ogromnim rupama. Ne može se vidjeti ni jedna zgrada koja nije bila pogodena bar jednom. Najdirljivija je slika groblja. Ono se povećalo deset puta za samo dva mjeseca" rekao je Mekloski, član Komiteta za spoljne odnose i najveći kritičar politike Klintonove administracije prema Bosni.

"Grad je doživio veliku katastrofu. Ja tamo ne bih mogao živjeti u takvim uslovima", rekao je jedan visoki američki zvaničnik, koji je također vidio snimske izviđačkih aviona.

Za vrijeme jednomjesečne ofanzive na ovaj grad, koja je okončana 24. aprila, iz Gorazda su stizali izvještaji gradskih vlasti i humanitarnih radnika o velikom broju žrtava i velikim materijalnim štetama. Međutim, nedugo nakon što je zaživio prekid vatre, britanski general Majkl Rouz posjetio je grad. Nakon višerasovnog boravka u Gorazdu, Rouz je novinarima rekao da su podaci o žrtvama "namjerno uveličavani" i da je stvarni broj nastradalih najvjerovatnije jedna trećina od saopštenog.

U ovom trenutku postoje indicije da su izvještaji slani za vrijeme ofanzive uglavnom tačni, i mora se postaviti pitanje o Rouzovim izjavama.

U jednom nezvaničnom brifingu prije sedam dana, Rouz je odbio tvrdnje da je gorazdanska bolnica pretrpjela velike štete, uprkos izvještajima da je ona bila cilj direktnih artiljerijskih i tenkovskih napada. "Trebava vam samo metla da počistite smeće. Bolnica još uvijek radi", citirao je "Vašington Poust" Rouza. (Izvještaji iz Sarajeva u "Poustu" i "Njujork Tajmsu" navode da je to rekao jedan general UN odnosno, jedan visoki oficir. Drugi zvaničnici UN iz Sarajeva identifikovali su Rouza kao osobu koja je govorila na nezvaničnom brifingu.)

Rouzove tvrdnje izazvale su reakcije humanitarnih agencija, ali neki američki zvaničnici počeli su govoriti slično Rouzu. "Imate pravo biti skeptični kada je u pitanju propaganda, kao što je priča o bolnici", komentator "Njuzdeja" Lars-Erik Nelson citirao je jednog zvaničnika iz Bijele kuće.

Međutim, eksperti iz Stejt departmenta i iz drugim američkih agencija, visoki zvaničnici međunarodnih humanitarnih organizacija, i jedan ljekar sa Zapada, koji je bio svjedok golgotama, slažu se da je Rouz u svojim izjavama umanjio stepen destrukcije. Čak je i glasnogovornik Rouzove komande odbio da podrži njegove tvrdnje o namjerno uvećanom broju žrtava. Postoji i sveopšte vjerovanje da je Rouz posmatrač UN, koji su se javljali iz Gorazda nazvao posmatračima "niskog standarda".

Rouz nije odgovorio na pismeni zahtjev od petka da obrazloži svoju kontroverznu izjavu.

Pošto u Gorazdu nije bilo američkih vojnika ili posmatrača od početka opsade ovoga grada, još postoje neke nejasnoće oko toga što se u ovom gradu zapravo desilo, ali naziru se neka logična objašnjenja. "Naravno, da je bilo razumljivih pretjerivanja ljudi koji su se javljali iz podruma, a koji su bili izloženi stalnom granatiranju", rekao je jedan zvaničnik Stejt departmenta, koji ima pristup izvještajima iz

Bosne. "Ali, kada su ti ljudi izašli iz skloništa, da bi odredili tačne brojke, bilo je jasno da su ta pretjerivanja bila veoma mala, nevažna, te da je situacija u Goraždu i dalje užasna."

Javnost ne može da zna šta se u Goraždu dogodilo, jer su bosanski Srbi zabranili pristup ovom gradu za sve novinare sa Zapada. U međuvremenu su, zbog neobjašnjenih razloga američka Mornarica i Vazduhoplovstvo "sakrili" snimke izviđačkih aviona. Čak ni visoki američki diplomati u glavnom štabu NATO-a u Briselu nemaju pristup ovim snimcima, kao ni američki ambasador u Bosni. NATO baza iz Napulja odbila je zahtjev da ove snimke pokaže "Njuz deju".

Mekloski je rekao da je "vidio izviđačke snimke, koji pripadaju američkoj vladi", u svom uredu, na lični zahtjev. Odbio je da kaže ko mu je dostavio snimke.

Čak ni ovi izviđački snimci ne mogu pokazati kolika je šteta, na primjer, bolnice, jer ne pokazuju unutrašnjost zgrade. "Možete da vidite da je zgrada pogođena više puta, te da su granate udarile uglavnom u krov. Ima veliki broj ogromnih kratera na krovu", rekao je Petrik Meklejš, savjetnik Mekloskog. Meklejš i Mekloski dali su intervju telefonom iz Vašingtona.

Doktor Meri Meklaflin, ljekarka iz Irske, koja je radila za UNHCR u Goraždu za vrijeme cijele ofanzive, žestoko je odbila tvrdnje Rouza da je bolnica pretrpjela neznatne štete. "Dva sprata bolnice, koja ima 120 postelja, pretvorena su u ruševine u posljednjih deset dana napada", rekla je Meklaflin u telefonskom intervjuu za "Njuzdeju". "Bilo je i zidova sa ogromnim rupama. Neki su bili u potpunosti uništeni. Glavno stepenište je srušeno sa zemljom. Bolnica je, međutim, nastavila sa radom. Pacijenti su premješteni u prizemlje i podrum, čak i kotlovnice", rekla je Meklaflin.

Meklaflinova se "smatra kao povjerljiva osoba", saznali smo iz jednog izvora, bliskog Stejt departmentu, koji je također vidio izviđačke snimke. "Njeni podaci se slažu sa onim što mi znamo". Ovaj izvor je naveo da su štete na bolnici "ogromne".

Pjer Safinjo, glasnogovornik Ljekara bez granica, izjavio je da su

doktori ove organizacije koji su se nalazili u bolnici za vrijeme opsade, saopštili da je veći dio bolnice oštećen i da ima mnogo ostataka ruševina u i oko zgrade, te da ima mnogo uništenog sanitetskog materijala. "Veliki broj zgrada u okolini bolnice totalno je uništen. Granatiranje je bilo strašno", rekao je Salinjo.

Na svom nezvaničnom brifingu, Rouz je rekao da je stvarni broj žrtava "djelić" od 715 poginulih i 1.970 ranjenih, kako je saopštio UNHCR, na osnovu podataka sakupljenih od gradskih vlasti u Goraždu. On je rekao kongresmenu Džonu Murti (demokrati iz Filadelfije) da je broj nastradalih "bliži 200 nego 2.000", kako piše "Poust".

U odgovoru na izazov, gradonačelnik Goražda Ismet Briga, saopštio je imena 689 poginulih, uključujući i datume rođenja. Također je naveo imena 25 osoba koje se vode kao nestale.

Prema izjavi Silvane Foa, glasnogovornice UNHCR-a u Ženevi, izvještaji Brige su vjerodostojni. Gradska administracija u Goraždu "bila je bolja nego u ostalim enklavama. Bila je veoma, veoma dobro organizovana", rekla je Foa.

Akašijev glasnogovornik u Zagrebu, Majkl Vilajams, rekao je u ponedjeljak da je "svjestan komentara generala Rouza da su brojke u nekim slučajevima možda malo uveličane", ali je dodao da UN nemaju "nikakvih podataka o tome da li je bilo pretjerivanja, i, ako jeste, kolika su ona bila".

Neki stručnjaci su se pitali zašto je odnos poginulih i ranjenih toliko veliki - u ratnim uslovima se uglavnom radi o odnosu 10 ranjenih prema jednom poginulom - ali je dr Meklaflin rekla da upravo taj podatak govori o kakvim se povredama radilo. "Ranjenici iz Goražda umirali su brzo", kaže Meklaflin, "jer su civili bili meta napada. Među žrtvama je bio veliki broj žena i djece i nekoliko muškaraca sa fronta". Ona je dodala da su ranjena djeca umirala mnogo brže od odraslih.

Tijeri Germon, predsjednik evropskog dijela Međunarodnog Komiteta Crvenog Križa iz Ženeve, izjavio je da njegova organizacija

ne može garantovati da su brojke iz Goražda tačne, te da je odnos poginulih i ranjenih neuobičajen. Međutim, on navodi da su uredi lokalnog Crvenog križa pretvoreni u hitnu pomoć posljednjih dana napada na Goražde. Posljednja tri dana, 30 ranjenika, koji su dovedeni u ovu kliniku, umrlo je od zadobivenih rana, rekao je Germon.

Meklaflinova je demantovala Rouzove tvrdnje da su branitelji Goražda namjerno smislili ovaj poraz u nadi da će izazvati vojnu intervenciju Zapada. Ona je rekla, pomalo kontradiktorno, da su oni napustili svoje položaje bježeći gdje su stigli. Meklaflinova navodi da je goraždanska armija branitelja sastavljena "uglavnom od civila - seljaka, i radnika - naoružanih lovačkim puškama i lakšim pješačkim oružjem. Borili su se sa dobro obučenom, veoma dobro naoružanom, profesionalnom armijom. Kako je neko mogao reći da su namjerno bježali, to ne mogu da shvatim".

Jedan zvaničnik američkog Stejt departmenta, koji je citirao jednog kanadskog vojnog posmatrača iz Goražda, opovrgao je Rouzove izjave. U izvještaju ovog posmatrača od 23. aprila, navodi se da Bosanska armija i dalje pruža otpor i da "su linije odbrane čvrste".

Od svih Rouzovih izjava, niti jedna nije iznenadila humanitarne radnike kao izjava da su posmatrači UN bili "niskog standarda", piše komentator "Tajmsa".

Silvana Foa, iz UNHCR-a odgovara: "Svi mi koji smo bili u Goraždu, i svi radnici ovdje, ograđujemo se od ove izjave. Veoma smo zahvalni vojnim posmatračima. Rizikovali su svoje živote sakupljajući ranjenike i dovozeći ih svaki dan u bolnicu. Održavali su našu radio-vezu. Naši ljudi danas ne bi bili živi da nije bilo tih posmatrača". Ona je rekla da su njihovi izvještaji bili "veoma hladnokrvni i veoma profesionalni".

Germon je bio veoma iznenađen Rouzovim izjavama. "Neprihvatljivo je da jedan visoki oficir UN kaže da su vojni posmatrači u

Goraždu bili neozbiljni. Za mene je to nemoguće, ili se na terenu nalaze ozbiljni ljudi, ili ih uopšte nema", rekao je Germon.

UN su odbile da objave izvještaje posmatrača napravljene za vrijeme napada na Goražde. Prema Meklaflinovoj, UN su pokušale da "sakriju" posmatrače od novinara nakon njihovog povratka iz Goražda. "Napustili su zemlju odmah. Rečeno im je da ne razgovaraju ni sa kim dok im se drugačije ne kaže. To mi je bilo sumnjivo.

Meklaflinova dalje navodi da su posmatrači obavljali svoj posao "veoma ozbiljno i profesionalno". "Vidjela sam povratne poruke, koje su govorile da su izvještaji posmatrača iz Goražda uveličani i histerični. Oni su samo pokušavali da daju pravu sliku onoga što se dešavalo. Mislili smo da je toliko ponižavajuće što nisu imali nikakve podrške iz svog sopstvenog ureda".

NEUSLIŠANE MOLBE I LOGORI U BOSNI

Svjedoci tvrde da je Mitterand na vrijeme bio obaviješten o ubijanjima, ali ništa nije učinio

Pariz, Francuska, 11. maja 1994.

Pet sedmica prije nego što se u cijelom svijetu u avgustu 1992. godine podigla bura oko koncentracionih logora bosanskih Srba, predsjednik Bosne je lično alarmirao svog francuskog kolegu, François Mitteranda (Fransoa Miteran), ukazujući na sistem ubijanja u zonama koje kontrolišu Srbi: na podizanje logora, pa čak i navodeći određene lokacije, kazali su francuski i bosanski zvaničnici ove sedmice.

Ali, Mitterand nije naredio da se provede istraga niti je poduzeo druge korake, sudeći po izjavi njegovog bivšeg pomoćnika Bernarda Kouchnera (Bernar Kušner), koji ga je pratio prilikom posjete Sarajevu, 28. juna 1992, da bi otvorio aerodrom opkoljenog grada za letove UN-a.

"Ja sam bio zadužen za posjetu", rekao je Kouchner, blistavi ministar zdravlja i humanitarnih aktivnosti u bivšoj socijalističkoj vladi Francuske, koji je i organizirao putovanje. A pitanje koncentracionih logora "nije bilo glavna tema" razgovora. "Svrha posjete je bila otvoriti aerodrom. To smo izvršili."

Prema izjavi direktora jednog novog studijskog projekta UN-a, koji izučava srpsko "etničko čišćenje" u Bosni, mnogi životi su se mogli sačuvati da je samo Mitterand poslušao molbe bosanskog predsjednika Alije Izetbegovića. Tokom pet sedmica, koliko je proteklo od dana kada je Mitterand posjetio Sarajevo do 2. avgusta kada je Newsday obznanio otkriće sistemskih pokolja u logorima, srpske snage pobile su u logorima i u masakrima samo u sjevernoj

Bosni na hiljade civila, tvrdi sudija iz Norveške, Hanne Sophie Greve (Hana Sofija Griv), direktor studijskog projekta UN-a.

Izgleda je Mitterandova očigledna neaktivnost u odgovoru jasno izrečeno upozorenje o počinjenim zverstvima, u stvari, dramatični primjer neuspjeha Zapada da izade na kraj sa svojom najvećom krizom u Evropi od drugog svjetskog rata.

"Ja se vrlo dobro sjećam da sam mu govorio i pružao dokaze o postojanju koncentracionih logora," kaže Izetbegović u jednom novom francuskom filmu o ratu u Bosni. "Bio je to treći mjesec rata. Mi smo znali za postojanje koncentracionih logora. Ja sam očekivao njegovu reakciju po povratku u Francusku. Na moje iznenađenje, on se nije oglasio."

Mitterand i njegov sadašnji glasnogovornik nisu odgovorili na uzastopna traženja Newsdaya da daju svoj komentar. U filmu, francuski predsjednik poriče da je bio obaviješten o logorima. Međutim, nekoliko svjedoka koje je intervjuirao Newsday rekli su da je Mitterand bio jasno informiran.

Optužba o Mitterandovoj pasivnosti pred izvještajima o zverstvima koja podsjećaju na nacistički Treći Rajh, sadržana je u dokumentarnom filmu "Bosna", koji ovog vikenda treba biti prikazan na filmskom festivalu u Cannesu (Kan), a režirao ga je francuski filozof i književnik Bernard Henry Levy (Bernar Henri Levi).

Za Levyja, otvorenog pobornika multietničke bosanske države, film predstavlja razlaz sa Mitterandom, starim prijateljem koga je svojevremeno ubjeđivao da posjeti Sarajevo.

Mitterandova dramatična posjeta, koja se odigrala nekih 10 sedmica nakon što su pobujeni bosanski Srbi otpočeli svoju opsadu Sarajeva, podijelila je međunarodnu javnost i dovela do obnavljanja humanitarnih letova. Ali taj izlet je bio improvizacija i nije se nastavilo raditi na dobivenim informacijama o zverstvima, kazali su njegovi pomoćnici.

U intervjuu koji je dao Levyju, Mitterand je živo opisao Izetbegovića kao "vrlo mirnog" ali "brigama pritisnutog" čovjeka, i rekao

kako se sjeća da je Izetbegović tražio podizanje embarga na naoružanje za Bosnu i Hercegovinu. Kada ga je Levy, upitao da li je Izetbegović zahtijevao intervenciju Zapada i da li je spomenuo koncentracione logore, francuski lider je u filmu odgovorio: "Non, non".

Jedan broj osoba koje je sada intervjuirao Newsday tvrde da je Izetbegović više puta jasno obavijestio Mitteranda o postojanju koncentracionih logora.

Izetbegovićev glasnogovornik Kemal Muftić sjeća se da su i on i bosanski predsjednik nametnuli temu koncentracionih logora prilikom sastanka sa Mitterandom, jer vlada je upravo bila primila nove informacije.

Izetbegović je bio "veoma, veoma ubjedljiv", kazao je on, a pominjanje koncentracionih logora pobudilo je Mitteranda na emocionalnu reakciju. Muftić se sjaća da su pomenuti Omarska i Keraterm, koji su se kasnije uvrstili među najozloglašnije logore.

Kouchner se, također, sjeća da je o toj temi vođen razgovor.

"Nemojte vjerovati meni", Kouchner se prisjeća kako je Izetbegović govorio o logorima i drugim zvjerstvima. "Ja tražim od vas da pošaljete ljude da istraže humanitarnu situaciju. Uvjerite se i sami. Evropa mora ovdje poslati ljude koji će utvrditi istinu".

George-Marie Chenu (Žorž-Mari Šeni) bio je zapisničar na sastanku. On je trenutno francuski predstavnik u susjednoj Hrvatskoj, i sjeća se da je Izetbegović spominjao koncentracione logore i prilikom samog razgovora i u izjavi za javnost koja je uslijedila.

Obraćajući se novinarima, Izetbegović je u Mitterandovom prisustvu dva puta govorio o zatvoreničkim logorima, kazao je Chenu. "Postoje mjesta u Bosni i Hercegovini u kojima je situacija mnogo dramatičnija nego u Sarajevu", rekao je on, sudeći prema pisanju sarajevskog dnevnog lista "Oslobodenje" od narednog dana.

"U drugim gradovima ljudi su izloženi masovnim ubistvima, istrebljenju. Oni se odvođe u koncentracione logore... Informisao sam

predsjednika Mitteranda o zločinima koje je počinio agresor: masovnim ubistvima stanovništva ... oni se drže u koncentracionim logorima". On je spomenuo gradove Bijeljину, Foču, Zvornik i Mostar, i rekao je da je "zahtijevao od predsjednika Mitteranda da učini sve što je u njegovoj moći, da dovede grupu humanista" koji će obići ova mjesta.

U kratkoj izjavi za štampu, Mitterand je tada rekao da Francuska "neće stati ni na jednu stranu u ovom ratu. Mi smo samo u službi zaštite ljudskih prava". Govoreći o vremenima prvog svjetskog rata i tadašnjem savezništvu sa Srbijom, koju mnogi vide kao glavnog sponzora rata u Bosni, on je dodao: "Francuska je imala vrlo dugu tradiciju odnosa sa nekim republikama bivše Jugoslavije."

No, tu nije kraj. Chenu se prisjetio kako je upozorio Kouchnera na ozbiljnost Izetbegovićevih optužbi. "Vjerujem, lično sam mu saopštio, ubijeden sam da ima nečega u svim tim informacijama, ali ja sam nisam bio u mogućnosti bilo šta da dokažem", kazao je on. Iz pouzdanih izvora se saznaje, da su francuski izaslanici neprekidno slali poruke svom ministarstvu vanjskih poslova, o tome, kako se vrlo vjerovatno dešavaju strašni pokolji.

Mitterand je bio samo jedan od mnogih zapadnih vođa koji su očigledno ignorirali nagovještaje zvjerstava u Bosni. U avgustu 1992. godine, Newsday je izvijestio da je agencija UN-a za izbjeglice početkom jula sačinila izvještaje o teškim zlostavljanjima u logorima, ali su ti izvještaji zatim zatureni i sa zakašnjenjem dostavljeni u sjedište UN-a.

U to vrijeme su i zvaničnici Bushove administracije davali međusobno oprečne izjave o tome šta su saznali o uslovima u logorima i kada.

Sudija Greve (Griv), koja je radeći za Komisiju UN-a za ispitivanje ratnih zločina, mjesecima proučavala "etničko čišćenje" u regiji Prijedor u sjevernoj Bosni, kazala je da je pažnja javnosti nakon Mitterandove posjete Sarajevu, mogla uticati na promjenu toka

dogadaja. "To je definitivno bio mjesec (juli 1992) najtežih zločina," rekla je ona u intervjuu iz Bergena u Norveškoj.

Kazala je još da bi bosanski Srbi prvo napali grad artiljerijom, zatim pokupili vojno sposobne muškarce i odveli ih u logore. Neki od najgorih masakra u logorima desili su se oko 19-20. jula. Nakon međunarodne povike koju su izazvali izvještaji u medijima, bosanski Srbi su zatvorili nekoliko najgorih logora i prebacili zatvorenike u druge objekte sve dok se zapadne zemlje nisu složile da im pruže utočište.

"Da je samo nekoliko sedmica ranije pažnja bila usmjerena na logore, na Omarsku i Keraterm, to bi definitivno uticalo na mogućnost korišćenja logora nakon napada", kazala je ona.

Američki zvaničnici, koji su željeli ostati anonimni, rekli su da su na osnovu razgovora koje su vodili sa stotinama bivših zatvorenika, procijenili da je u logorima ubijeno između 20.000 i 25.000 ljudi. Najgori pokolji desili su se tokom juna i jula 1992. godine. "Dovoljno je reći, da je tokom jula ubijeno na hiljade ljudi", rekao je jedan američki diplomata. Prema tvrdnjama svjedoka koje je intervjuirao *Newsday*, samo u Omarskoj i Keratermu je u jednoj noći sredinom jula ustrijeljeno ili na smrt pretučeno najmanje 300 zatvorenika.

FRANCUZI SE POKUŠAVAJU OPRAVDATI ZA NEAKTIVNOST U BOSNI

Bonn, Njemačka, 28. maja 1994.

Francuski predsjednik François Mitterand, braneći svoj očigledan propust da nakon poziva sa najvišeg nivoa istraži koncentracione logore u Bosni, kaže da je Francuska učinila više i djelovala brže od bilo koje druge zemlje.

U pismu koje je *Newsdayu* jučer uputio predsjednikov glasnogovornik Jean Misitelli (Žan Misiteli), implicitno se potvrđuje optužba protiv Mitteranda, koja ga tereti za "šutnju i neaktivnost" tokom perioda od najmanje 5 sedmica u ljeto 1992. Ali, on je dolio još ulja na vatru ove vruće političke teme u Francuskoj, okrećući optužbu protiv bosanskih čelnika koji su je izrekli.

Reporter *Newsdaya* je početkom ovog mjeseca izvijestio kako je Mitterand propustio narediti istragu ili poduzeti neke druge korake u tom smislu.

Francusko predsjedničko saopštenje od prošlog petka na dvije kucane strane, odgovor je na napise *Newsdaya*, ne zadirući pritom u suštinske probleme. Jelisejska palača je, u stvari, priznala da Francuska nije preduzela nikakvu akciju sve do početka avgusta 1992. godine, kada je Mitterand tražio da svaki logor bude "posjećen, nadlgedan i otvoren". Mitterand je, kako se navodi, sredinom avgusta poslao ministra za humanitarna pitanja, Bernarda Kouchenera, da ispita stanje u logorima.

"Ko je djelovao bolje i brže"?-pita se u jelisejskom saopštenju. U stvari, tokom više sedmica ni jedna vlada, uključujući tu i SAD, nije preduzela aktivnosti za razotkrivanje i zaustavljanje zvjerstava, sve dok pritisak javnosti nije doveo do serije rezolucija Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda. Mnoge od ovih rezolucija nisu provedene.

"što se tiče Amerikanaca, dopustite da budemo milosrdni i da ih uopšte ne spominjemo", rekao je Musitelli. UN i Evropski partenri Francuske nisu bili voljni djelovati, kazao je on. Mitterand je otišao u Sarajevo da bi "pokazao svoju solidarnost, probudio svjetsku savjest i omogućio predsjedniku Izetbegoviću da govori pred svjetskim medijima".

Spor je nastao nakon projekcije dokumentarnog filma "Bosna", koji je režirao francuski filozof Bernard-Henre Levy i koji nemilosrdno kritikuje zvaničnu francusku politiku, naklonjenu podjeli Bosne i Hercegovine.

U filmu, Izetbegović spominje da je u junu 1992. godine, koristeći priliku koja mu se ukazala tokom iznenadne i dramatične posjete francuskog lidera Sarajevu, lično obavijestio svog gosta o masakrima civila i deportacijama u logore. Bosanski lider se javno obratio Mitterandu tražeći da ovaj pošalje promatrače koji bi se uvjerili u istinitost njegovih navoda.

Hiljade civila je, prema saznanjima jednog novog studijskog projekta UN-a, masakrirano u logorima u periodu od pet sedmica koliko je proteklo od Mitterandove posjete Sarajevu 28. juna 1992. godine, do izvještaja o sistemskim pokoljima koji su 2. avgusta objavljeni u ovim novinama.

Levy je tražio promjenu politike i zaprijetio organizovanje nezavisne liste kandidata za izbore u Evropski parlament naredne sedmice. Ovakva lista, koja favorizira direktnu pomoć bosanskoj vladi, podijelila bi Mitterandove socijaliste i ujedno uticala na vladinu konzervativnu listu. Mitterand je, pritješnjen potrebom da brani svoju nepopularnu politiku, kritikovao medije i druge zapadne zemlje, kao i bosansku vladu.

U filmu, Izetbegović izražava svoje "veliko iznenađenje" da je francuski predsjednik "nastavio šutjeti" po povratku u Pariz, iako je bio informiran o logorima. U svom jučerašnjem pismu Newsdayu Mitterandov glasnogovornik optužuje bosansku vladu za istu stvar.

"Kako objašnjavate činjenicu da su bosanski lideri, koji sada

zamjeraju François Mitterandu da njegovoj šutnji i neaktivnosti tokom ljeta 1992. godine, i sami, kako mi se čini, šutjeli i bili neaktivni tokom ovog perioda?" kazao je Musitelli. Musitelli ni na koji način nije stavio do znanja da se ne slaže sa svojom vlastitom karakterizacijom Mitterandovog ponašanja kao "šutnja i neaktivnosti".

On je ponovio sugestiju iz jelisejskog saopštenja od prije pet dana kako su i mediji propustili nastaviti istraživati iste one nagovještaje o koncentracionim logorima koji su bili preneseni Mitterandu.

U saopštenju se kaže da je Izetbegović 28. juna pomenuo koncentracione logore tokom zajedničkog medijskog nastupa sa Mitterandom, nakon njihovog privatnog sastanka.

"Ako je ta informacija zaista bila novost, kako onda objasniti da nije izazvala više interesovanja među prisutnim novinarima tamo?"

U stvari, mediji su imali vrlo ograničen pristup teritorijama pod kontrolom Srba, sve do 13. jula 1992. godine, kada su novinari Newedaya bili prvi koji su ušli u Banju Luku, glavni grad na teritorijama koje drže Srbi. Newsday je svoj prvi izvještaj o srpskim logorima smrti objavio 19. jula 1992. godine, a dvije sedmice kasnije, nakon što su pronađeni i svjedoci, objavljen je izvještaj o sistemskom ubijanju u logorima.

Jelisejsko saopštenje navodi da bosanska vlada nije čak ni razaslala popise koncentracionih logora sve do 5. avgusta. Prema navodima jednog istraživanja koje su provele UN, bosanska vlada je, u stvari, 26. jula uručila listu sa preko 100 evidentiranih logora vojnim zvaničnicima UN-a Sarajevu, koja je istovremeno bila dostavljena u Vijeće sigurnosti. To je bio najažurniji ali samo jedan u nizu takvih popisa koji su sačinjeni od maja 1992. godine naovamo.

Muriel de Pierrebouurg, Mitterandov pres-ataše, nakon što je bio zamoljen da objasni neslaganje među ovim datumima, izjavio je za Newsday: "Mi smo izdali kominike. Time je za nas ova stvar zaključena".

KLJUČNA ULOGA JUGOSLAVIJE U NAPADU NA GORAŽDE

Bonn, Njemačka, 4. jula 1994.

Vlade zapadnih zemalja nisu voljne priznati da posjeduju veliki broj dokaza da je vojska SR Jugoslavije odigrala ključnu ulogu u napadu na Goražde, zaštićenu zonu UN-a, tokom aprila ove godine.

Za razliku od prvog napada na Bosnu prije dvije godine, jugoslovenska "čvrsta ruka" Milošević, je ovaj put svoje trupe koristio mnogo diskretnije, vjerovatno zazirući od mogućeg zračnog udara Zapada čak i protiv Srbije. Pa ipak, izvori u SAD-u i UN-u posjeduju detaljne informacije o prelascima teške artiljerije, trupa koje se lažno prikazuju kao "dobrovoljci", rušilačkih odreda i naoružane policije sa teritorije Srbije i o njihovom učešću u napadima koji su počeli 6. aprila i trajali sve do objave NATO-ultimatuma, 22. aprila.

I dok vlada SAD-a šuti o ovim događajima, pojedini zvaničnici Stejt departmenta, koji žele da ostanu anonimni, tvrde da jugoslovenska vojska ima "znatan udio" u napadima. Komanda snaga SAD za Evropu u Štuttgartu tvrdi da je jugoslovenska vojska obezbijedila podršku "uglavnom u logistici, komandovanju i kontroli operacija".

Ali, za razliku od situacije u 1992. godini, kada je Savjet bezbjednosti UN-a uveo ekonomske sankcije protiv krnje Jugoslavije, nijedna vlada, uključujući i vladu SAD-a, nije tražila akciju Savjeta bezbjednosti protiv Miloševića zbog agresije na zonu koju je sam Savjet bezbjednosti proglasio zaštićenom. I zaista, čini se da su se većina vlada i Ujedinjene nacije opredijelile posmatrati stvari na drugačiji način.

"Oni znaju da su vojska i oprema došli iz Srbije. Postoje direktni dokazi agresije koji zahtijevaju odgovor na bazi Povelje Ujedinjenih

nacija," optužuje Muhamed Šaćirbegović, bosanski ambasador u UN. "Ali oni to ne žele priznati".

Neovisni analitičari govore da ovakva šutnja, posebno V. Britanije i Francuske, ima za cilj zaštitu pregovaračkog procesa koji se nastavlja ove sedmice u Napulju. Lideri zapadnih zemalja i Rusije očekuju potpisivanje mape koja dijeli Bosnu od etničkih linija, u omjeru 51% bosanskoj vladi i 49% srpskim secesionistima. Milošević drži ključ ovog, "diplomatskog rješenja" jer jedino on može obezbijediti saglasnost njegovog srpskog saveznika u Bosni, Radovana Karadžića. Eventualna osuda Miloševića bi diskreditovala upravo u trenutku kad svjetska zajednica od njega očekuje da izvrši pritisak na Srbe da se odreknu osvojenih teritorija.

Izvori SAD-a i UN-a kažu da je uloga jugoslovenske vojske bila: gadati teškom artiljerijom grad i njegovo stanovništvo, većinom izbjeglice, rušiti sve pred sobom i izvršavati druge specijalne zadatke, te obezbijediti osvojenu teritoriju nakon završetka ofanzive.

Veći broj raznih izvora, tvrdi da je savezna vojska obezbijedila oko 2.000 vojnika od ukupno 12.000 koliko je bilo angažovano u ofanzivi, ali su njene akcije bile vrlo blisko koordinirane sa akcijama bosanskih Srba. "U ovim čudovišnim događajima ništa se nije desilo slučajno," kaže jedan diplomat SAD-a koji se nalazi u ovom regionu.

Uključivanje vojnih potencijala Jugoslavije, kao osnove za izvođenje napada na Goražde produkt je strateških interesa. "Goražde se nalazi u blizini srbijanske granice i zadnja stvar koju bi Srbijanci željeli tamo, bila je jedna muslimanska enklava," tvrdi Džonatan Ejl, vojni ekspert iz Londona. "Sa velikom pouzdanošću može se ustvrditi da je o kompletnoj operaciji odlučivano u Beogradu. Oni su bili umiješani u svim fazama, od planiranja do izvođenja akcije. Ali za razliku od događaja u proljeće 1992. godine, kada su napadani i osvajani gradovi u Podrinju, jugoslovenska vojska sada svjesno prikriva svoju umješanost".

Ali ono što upada u oči nije samo umiješanost vojske SR Jugoslavije, već i odbijanje većine vlada zapadnih zemalja da to

priznaju. Krajem prošlog mjeseca, bosanski premijer Haris Silajdžić je rekao francuskom predsjedniku François Mitteranu da je nesumnjiva umiješanost Jugoslavije i da Francuska to može potvrditi na osnovu snimaka napravljenih prilikom izviđačkih letova u rejonu. Mitteran je odgovorio da nema nikakvu informaciju o tome. Nakon što je Njuzdej zvanično tražio komentar ovih događaja u Jelisejskoj palači nije dobiven nikakav odgovor, osim što je na ponovljeni zahtjev francuski ministar vanjskih poslova rekao da "nema komentar".

Francuski primjer slijedili su i drugi. U britanskom Forin ofisu izjavili su za Njuzdej: "Nemamo saznanja da je jugoslovenska vojska učestvovala u napadu na Goražde".

Jedan zapadni diplomata pri NATO-u je rekao da UN i vlade zapadnih zemalja pokušavaju minimizirati značaj ovog pitanja jer "ne žele odvratiti pažnju od kontakt-grupe", posredničkog tijela koje crta novu mapu Bosne i Hercegovine. "Niko ne želi da dođe do konfrontacije NATO-a i UN-a oko neispunjavanja zahtjeva o povlačenju bosanskih Srba iz Goražda, pogotovu ukoliko bi to vodilo u pravcu bilo kakvog angažovanja protiv Srba u ovom trenutku". Ali on dalje tvrdi da nikakav dogovor neće biti proveden u djelo ukoliko "ne postoji spremnost da se upotrijebi sila, a nijedna zapadna zemlja trenutno ne pokazuje takvu odlučnost".

Iako bosanski Srbi ne dozvoljavaju reporterima pristup Goraždu još od aprilske ofanzive, uloga jugoslovenske vojske u njoj je već umnogome poznata i moguće je rekonstruisati tok događaja:

- Vojska SR Jugoslavije je bosanskim Srbima "posudila" specijalne jedinice iz sastava 63. ~~paravojne~~ brigade iz Niša i obezbijedila helikoptere za prebacivanje ovih jedinica u Goražde. Ovo potvrđuju zvaničnici Stejt departmenta i dodaju da je jedna od ovih jedinica digla u vazduh jedan od ključnih mostova u Goraždu.

- Prema tvrdnji jednog američkog diplomate, jugoslovenska vojska je poslala tenkovski bataljon i mješoviti artiljerijski bataljon iz sastava 37. korpusa u Užicu, koji su ušli u Bosnu sredinom marta i zauzeli položaje na istočnim i jugoistočnim prilazima gradu. Iako su

nosili oznake "dobrovoljaca", ove trupe su došle u vozilima vojske SR Jugoslavije.

- Nakon dogovora o prekidu vatre, stotine dobro obučених i opremljenih trupa u policijskim uniformama zauzeli su pozicije unutar zaštićene zone u krugu od 2 milje od centra grada i preuzeli kontrolu nad teritorijom. "Ovo nisu rezervisti. Nisu to ni dobrovoljci. To su profesionalci. Njihova oprema nije ona koju imaju bosanski Srbi," kaže Pol Rizli, izaslanik u uredu UN-a u Zagrebu.

- Major Ismet Briga iz Goražda je za Njuzdej izjavio da su snage bosanske vlade zarobile vojnike iz Srbije i Crne Gore koji tvrde da su bili mobilisani neposredno prije ofanzive. Briga također kaže da "posjeduje fotografije ruskih plaćenika koji su učestvovali u napadima".

"Nije realna ideja o izgradnji mirovnog rješenja na bazi toleriranja intervencije koju je izvršila jugoslovenska vojska," kaže Ej. "Postoji mišljenje (u krugovima zapadnih vlada) da moramo podržavati lažni mit po kojem Srbija ne učestvuje u napadima i smatrati da je moguće ubijediti Miloševića da ubijedi Karadžića da se povuče sa okupiranih teritorija. A to je nemoguće."

EPILOG

Deset dana prije nego što je 1939. Njemačka napala Poljsku Adolf Hitler je okupio svoje glavne vojne zapovjednike u Obersalzbergu kako bi im otkrio svoje nakane nakon svršetka vojnih osvajanja. Njegov je plan pozivao na "etničko čišćenje" u nacističkom stilu.

"Poljska će biti raseljena i zatim naseljena Nijemcima", rekao je Hitler u tajnom govoru. Kao što je Džingis-kan "svjesno i laka srca poslao u smrt milione žena i djece", Hitler je rekao kako je naredio SS-formacijama mrtvačkih glava da bez milosti ili sažaljenja ubiju "mnogo žena i djece poljskog porijekla i jezika". Jedino tako "možemo doći do životnog prostora koji nam je potreban. Ko, naposljetku, danas još govori o uništenju Jermena?"

Govor je toliko zaprepastio prisutne, da je jedan od admirala prokrijumčario glavne tačke govora u britansku ambasadu u Berlinu, u uzaludnom nastojanju da spriječi klanje.

Povijesni presedan Hitlera je naveo da povjeruje kako će se moći izvući s genocidom u Poljskoj, a beskičmenjačko držanje zapadnih političara poduprlo je njegovo samopouzdanje. "Shvatio sam u Münchenu kakvi su ti jadni crvi Daladier i Chamberlain", rekao je svojim zapovjednicima govoreći o britanskom i francuskom predsjedniku vlade, Nevilleu Chamberlainu i Eduardu Daladieru (Eduard Daladier). "Oni su prevelike kukavice da bi napali. Neće ići dalje od blokade."^{1*}

Saveznici su, braneći se, prihvatili borbu i nakon poraza Njemačke napravili povijesni presedan uspostavljajući Međunarodni sud za ratne zločince u Nürnbergu. Međutim, pokazalo se da je Hitlerova pretpostavka o genocidu bila ispravna.

^{1*} *Documents on British Foreign Policy 1919-1939, 3 izdanje, VII, London, 1954, pp. 257-260. Originalni tekst u obliku u kojem je poslan u Ministarstvo vanjskih poslova, 25. avgusta 1939.*

Pola stoljeća kasnije, srpski rat protiv Bosne pokazuje da regionalnu vlast s okrutnim vodom, vojnom nadmoćnošću i ekstremnom nacionalističkom ideologijom, može provesti "etničko čišćenje" na evropskom tlu pod uvjetom da time direktno ne zadire u interese velikih sila. Ovaj put namjere nisu bile otkrivene u tajnom govoru koji je izašao na vidjelo, već u akumuliranim novinarskim izvještajima i dokumentaciji zapadnih vlada i međunarodnih humanitarnih organizacija. Još dok je sukob bio u punom zamahu, Vijeće sigurnosti UN-a saglasilo se da sud za ratne zločine povede istragu protiv osumnjičenih za genocid i zločine protiv čovječnosti. Ali, SAD i Evropa su, poput gledalaca televizijske miniserije, nastavile pasivno promatrati kako se događaju zločini.

Neki tu pasivnost vide kao gubitak orijentacije generacije slabih vođa u svitanju nove ere. Nakon hladnog rata, sloma komunizma u Evropi i raspada sovjetske imperije, događaji su se odvijali takvom brzinom da SAD, kao jedina preostala super-sila, i njezini saveznici nisu razradili sistem koji bi zamijenio bipolaran svijet, niti su ustanovili mehanizme oblikovanja politike koji ga prate. Međutim, postoje brojni dokazi koji pokazuju da je Zapad bio ravnodušan prema odluci SAD da odvrate pogled nakon što je kriza počela. Bez obzira na razloge, Zapad se na Balkanu suočava s fijaskom, velikim dijelom zahvaljujući svojim postupcima. Nakon što je priznala zemlju s građanskim poretom, svjetska joj je zajednica osporila pravo da brani svoj suverenitet i svoj narod te je preputila agresoru.

Ali bez obzira na to koliko Balkan može biti nepredvidiv, stručnjaci se slažu da se kriza neće moći zadržati samo u Bosni i Hercegovini. Virus agresivnog nacionalizma nesmetano se širi, a dugo potiskivane sile dale su maha svojim strastima. Sukob može eksplodirati svakog trenutka, bilo na Kosovu, bilo u Makedoniji ili Hrvatskoj, te može dovesti do evropskog rata. Pred Zapadom stoji izbor, hoće li dopustiti da prode nekažnjeno agresija protiv Hrvatske i Bosne i Hercegovine, objavljujući povratak u najmračnije razdoblje moderne povijesti, ili će obnoviti neku vrstu reda sličnog relativnom miru u isrepljujućim godinama hladnog rata. Ako Zapad želi ponovno

zadobiti moć utjecaja na događaje u jugoistočnoj Evropi te spriječiti povratak zakonu džungle u kojem jači kvači, njegove će vode morati izvući pouku iz svojih pogrešaka te preispitati svoje principe. Neke pouke trebale bi biti očite.

Američko uplitanje ili neuplitanje u evropske probleme pokazalo se kao ključni faktor u miru i ratu. Dva najveća rata ovog stoljeća počela su u Evropi, dok su Sjedinjene Države bile izolirane, a američka vojna intervencija pokazala se ključnom za ishod oba rata. Očita pobjeda Zapada u trećem i najdužem sukobu, 45-godišnjem hladnom ratu protiv sovjetskog bloka, bila bi nezamisliva bez vodstva SAD.

Dvostruke pogreške Bushove administracije 1991. vjerojatno su odredile odgovor Zapada od vremena kad je izbila balkanska kriza. Američke političke vode ignorisale su znakove koji su ukazivali na to da je raspad Jugoslavije neizbježan te su se, umjesto da razviju strategiju rješavanja stvarnih problema, povukli u stranu i unaprijed isključili korištenje sile. Dokazivalo se da Balkan u usporedbi s Kuvajtom ima malu stratešku važnost za Sjedinjene Države jer u Bosni i Hercegovini nema nafte, ali bilo je glupo misliti da stabilnost srednje Evrope ne predstavlja strateški interes SAD, ako se prisjetimo gdje su započela oba svjetska rata. Američki vojni prvaci, sa svoje strane, nisu obraćali pažnju na dokaze o otvorenoj agresiji te su lijeno prihvatili propagandu koju je širila od Srba predvođena jugoslavenska armija o tome da bi se u slučaju bilo kakve intervencije Zapadu dogodio drugi Vijetnam. Njihovo omiljeno stajalište je utvrđeno privatnim i javnim savjetima koje je nudio Lewis MacKenzie, penzionisani zapovjednik UN-a, koji je sam sebe postavio za vodećeg zapadnog vojnog "stručnjaka" koji se protivi intervenciji. Uprkos dužnosti koju je nekad obavljao, MacKenzie nije bio neutralan. Nakon što se iz kanadske vojske vratio s činom general-majora, stavljen je na platnu listu srpsko-američkih nacionalista koji podržavaju srpska osvajanja.

Odustavši od svoje političke i/ili vojne uloge, SAD nisu mogle ponovno zadobiti vodstvo, a evropska diplomatija je postala

atavizmom Lige naroda. Pokazalo se da je jedino oruđe koje je stajalo na raspolaganju Ligi naroda, ekonomske sankcije i nepriznavanje osvajanja, bilo nedovoljno za diktatore tridesetih godina. Liga nije uspjela zaustaviti seriju otimačina teritorija koja je dovela do drugog svjetskog rata - japansko zauzimanje Mandžurije 1931, pripojenje Etiopije Italiji 1936, ili njemačko preuzimanje Rhinelanda iste godine - slabost te svjetske organizacije mogla je indirektno ohrabriti agresiju. Nakon što su se Britanija i Francuska suglasile da Hitler raskomada Čehoslovačku 1938, Liga se raspala.

Pregovori o Bosni i Hercegovini, koji se odvijaju pod okriljem UN-a, a vode se iz palače Lige naroda u Ženevi, oslanjali su se na isto oruđe i završili sličnim ishodom.

Bilo je još već viđenog u odnosu Zapada prema izbjeglicama. U julu 1938. Adolf Eichmann (Adolf Ajhman), zadužen za nacistički "Središnji ured za emigraciju Jevreja" u Beču, poslao je ponudu međunarodnoj konferenciji o izbjeglicama u Evian-les-Bainsu u Francuskoj da spasi živote 180.000 Jevreja u Beču za 400 dolara po glavi, ili, ako nema kupaca, za 200 dolara po glavi. Sjedinjene Države su odbile povećati svoju imigracijsku kvotu, a druge su države slijedile njihov primjer, na taj način stvarajući pozornicu za nacističko "konačno rješenje" za Jevreje srednje Evrope.^{2*}

U slučaju Bosne Sjedinjene Države i Evropa su nakratko otvorile svoje granice da bi primile preživjele iz koncentracionih logora, no uglavnom su pustile da teret od 200.000 izbjeglica padne na Hrvatsku. Kad je Hrvatska zatvorila svoje granice, Zapad nije rekao ništa. To je bio signal za srpske nacionaliste da nastave sa svojim suludim planom.

Ako postoji pouka koju je poslijeratna generacija, koja sad preuzima kontrolu u zapadnim vladama, izvukla iz nacističkog holokausta evropskih Jevreja, to je onda da se nikad više ne smije dopustiti da dođe do genocida u Evropi. Međutim, čini se da, u odsustvu vodstva SAD, nema načina da ga se zaustavi.

^{2*} *Ispričano u knjizi Stella Petera Wydena, New York, Simon - Schuski, 1992. pp. 69-65.*

Hitler se 1939. mogao hvaliti da se niko više ne sjeća uništenja Jermena, dijelom i zahvaljujući promjenama u američkoj politici početkom 1920.godine. Pod pritiskom Saveznika, i to posebno američkog ambasadora u Istanbulu Henryja Morgenthaua (Henri Morgentau), turska prozapadno orijentirana vlada je na kraju prvog svjetskog rata optužila stotine nacionalista za organiziranje i provođenje genocida nad, kako je procijenjeno, milionom Jermena. Ali nakon promjene administracije u Washingtonu te uspona mladoturskog nacionaliste Kemala Atatürka, Sjedinjene Države promijenile su svoje prioritete, napuštajući humanitarne preokupacije zbog čistih privrednih interesa, naime, tražile su udio u naftnim poljima Otomanskog Carstva. Budući da su se trgovački interesi Amerike nadmetali s interesima Engleske i Francuske, američke diplomate su se založile protiv gonjenja zločina protiv čovječnosti navodeći tehničke razloge, odnosno da takvi zločini ne postoje u međunarodnom pravu. Sudeња su bila obustavljena.

Velika zainteresovanost SAD bila je ključnim faktorom u ostvarivanju suđenja u Nürnbergu nakon drugog svjetskog rata, pri čemu je Morgenthau (Morgentau), u to vrijeme ministar finansija Franklina Roosevelta (Frenklin Ruzvelt), vršio najjači pritisak. Međutim, američki poslovni interesi, koji su jedva čekali da rekompenziraju svoja ulaganja, igrali su svažnu ulogu u sprečavanju suđenja vodećim njemačkim industrijalcima uprkos impresivnim dokazima o tome da su profitirali koristeći se radom robova iz koncentracijskih logora.^{3*}

Nakon genocida u Kampučiji ni jedna zemlja nije zatražila da se povede postupak suđenja ratnim zločincima protiv Crvenih Kmera, a SAD su neko vrijeme, nakon što je Vijetnam napao Kampučiju, čak finansijski podržavale Crvene Kmere.

Povratak američkog vodstva u Evropu podrazumijeva priznavanje stvarnosti da je jedini način postupanja sa silom korištenje protusile.

^{3*} Christopher Simpson, *The Splendid Blat Beast, Money, Law and Genocide in the Twentieth Century*, New York, Grove Press, 1993, pp. 27-37; and Cherif Bassiouni, "The Time Has Come for an International Criminal Court; *Indiana International - Comparative Law Review*, Vol. 1 No. 1, Spring 1991, pp 2-3.

Zapad je imao brojne prilike da omogući Bosancima da spase svoju državu i narod, samo ih je trebalo snabdjeti oružjem. Po mišljenju mnogih nezavisnih promatrača koji se nalaze na terenu, situacija nije zahtijevala zapadnu intervenciju na terenu, već je Bosni bilo potrebno oružje za zaustavljanje velikog napredovanja Srba i garancija da će biti podržana onemogućavanjem Srbije da intervenišući prede njezine granice. Zapadne su zemlje odgodile odluku dok su, međutim, nastavile s pregovorima. Kad su bosanski Srbi odbili rezultate posredovanja, Ujedinjeni narodi su odustali od svog vlastitog prijedloga. Britanija i Francuska odbile su ponovno razmoriti ukidanje zabrane uvoza oružja. Na taj način Zapad je napustio Bosnu i prepustio pobjedu "etničkom čišćenju".

Odlučujući gdje i kako da ponovno dokažu svoje vodstvo, Sjedinjene Države mogu pribjeći traženju rješenja u prokušanim i ispitanim načelima koja je razvila Konferencija za sigurnost i saradnju u Evropi, a koja se ponekad nazivaju Helsinškim načelima. Forum CSCE-a je jedno od neopjevanih dostignuća diplomatije u razdoblju hladnog rata: načela koja su se razvijala više od 15 godina olakšala su mirnu promjenu u nekadašnjem sovjetskom imperiju iz komunističke diktature u još zelenu demokratiju. Članice CSCE-a su se jednoglasno složile da se treba suprotstaviti priznavanju promjene granica silom, da treba osigurati prava manjina, poštivati zapadni oblik prava čovjeka i građanskih prava te omogućiti slobodnu razmjenu dobara, usluga i informacija. Formalno se CSCE, koji se sastoji od čitave Evrope, SAD i Kanade, saglasio u julu 1992. da se preobrazi u glavni autoritet Evrope za prijetnje sigurnosti, koji bi imao moć dopustiti vojne odgovore NATO-a ili drugih evropskih sigurnosnih tijela. Ostvaren je samo mali dio plana, koji je imao nesreću da bude objavljen tokom američke predsjedničke predizborne kampanje.

Obaveza državnika bit će ponovno izgrađivanje međunarodnog sistema nakon što su mu sami nanijeli toliku štetu 1990. godine. Obaveza sredstava informisanja bit će da nadgledaju državnike i uznemiruju vlade. Balkanska kriza podsjeća nas na granice

novinarskog umijeća. Godine 1939. admiral Wilhelm Canaris (Vilhelm Kanaris), koji se nalazio na čelu njemačke kontraobavještajne službe, koristeći posrednike poslao je upozorenje Britaniji o Hitlerovom tajnom planu za Poljsku, ali čovjek koji je predao poruku u ambasadi bio je šef ureda Associated Pressa u Berlinu Louis Lochner (Luis Lošner). Ne odajući izvor, Lochner je ambasadoru Nevilleu Hendersonu (Nevil Henderson) rekao da je informacije dobio od nekoga ko "se nada da će manijak biti zauzdan". Međutim, britanske diplomate su bile zauzete mahnitim neprestanim nastojanjima da se u nagodbama pronađe rješenje za njemačko - poljske napetosti, tako da je ambasada prosljedila tekst Ministarstvu vanjskih poslova uz omalovažavajuću notu o pokriću, u kojoj je stajalo da su informacije bile "zanimljive" ali za "privatnu upotrebu" i "odgovarajuće korištenje". Lochner ih je objavio 1942. godine. I tada je, baš kao i sada, glasnik mogao jedino nositi poruku.

U balkanskoj krizi evropske i američke vođe izgubile su mnogo vremena i odvukle pažnju javnosti tražeći rješenja koja bi se mogla postići nagodbama kad ih nije bilo. Kako bi smanjili zabrinutost javnosti, poricali su očite činjenice o kojima su iscrpno izvještavala javna glasila. Podmećući moralno izjednačavanje agresora i žrtve, revidirali su povijest kako bi prikrili svoju neodlučnost. Međutim, uvijek se pokazalo da je takva vrsta odgovora kratkoročna. U najboljem slučaju, ona samo odgađa dan obračuna, iako po cijenu desetina hiljada života. Zapadne vođe samo se trebaju prisjetiti izreke George Santayane (Žorž Santajana), koja kaže da su "oni koji se ne obaziru na prošlost predodređeni da je ponavljaju". Državnici će morati odlučiti hoće li "etničko čišćenje" biti dio evropske budućnosti kao što je dio njezine prošlosti. Prije ili poslije, morat će se suočiti s realnošću jugositočne Evrope, sa situacijom kojoj su dopustili da izmakne kontroli.

ZAHVALE

Ovakvi događaji održavaju novinare, ali ja ne bih ustrajao u tome bez čvrste podrške. Moja žena Betsy (Betsi) i kćer Caroline (Karolina) pružale su mi neograničeno ohrabrenje uprkos mojim dugotrajnim odsutnostima i propuštenim odmorima. Urednici Newsdaya i New York Newsdaya Tony Marro (Toni Maro), Les Payne (Les Pajn), Howard Schneider (Hauard Šnajder), Bob Brandt (Bob Brand), Don Forst (Don Forst), Jim Toedtman (Džim Tedman) i Jim Dooley (Džim Dolej) dopustili su mi da slijedim svoju intuiciju, a zatim su stavili na kocku ugled novina zbog članaka koje sam napisao. Jeff Sommer, urednik spoljnopolitičke rubrike, drži najviše standarde u svom poslu. Naši pomoćnici Leslie Davis (Lesli Dejvis) i Jack Klein (Džek Klajn) ljubazno i vješto su razvrstali sve što sam uspio na njih prebaciti. Moje saradnice na terenu, Seška Stanojlović u Beogradu i Nada Kronja-Stanić u Ljubljani, pokazale su da su profesionalci čije su vještine i angažman bili nezamjenljivi u svakoj fazi izvještavanja. Andree Kaiser je izuzetan fotograf, a njegov kolega Boris Geilert također je odličan. Njihove izuzetne fotografije predstavljaju svjedočanstvo.

Ideja za ovu knjigu pojavila se nakon razgovora sa Simonom Wiesenthalom, poznatim lovcem na naciste, koji je čitav život posvetio dokumentiranju genocida i zadovoljavanju pravde žrtvama. Dao mi je jedan uvjerljiv razlog: "Svima nama je potreban alibi kako bismo mogli reći da nismo šutjeli, da smo izvještavali ljude, da smo učinili sve kako bi javnost doznala o tome." Njegova kolegica Helen Fein s Instituta za proučavanje genocida na Cambridgeu (Kembridž) u Massachussettsu (Masačusets) brzo je nabavila opsežnu dokumentaciju, kao što je to učinila i Vanessa Vasić iz cijenjenog Balkan War Reporta u Londonu. James Gow s Kings Collegea u Londonu, Patrick Moore (Patrik Mur), s Radija Slobodna Evropa, Saul Friedman (Sol Fridman) iz Newsdayevog vašingtonskog ureda i

Jim Klurfeld (Džim Klerfild), urednik-uvodničar, dali su pravovremene i korisne sugestije za uvod u ovu knjigu.

Heidi Ewich (Hajdi Ević), šefica u Newsdayevom bonskom uredu, provela je beskrajno mnogo sati organizirajući moja putovanja, vodeći ured i potičući me. Naši prvi susjedi Chrystel i Albert Luetzen (Albert Letzen) u mom su odsustvu usvojili moju obitelj kao da je njihova vlastita.

Moram izraziti svoju zahvalnost i svim onim hrabrim i čestitim dušama koje sudjeluju u međunarodnim naporima oko dostave pomoći, a koji su uvijek našli vremena da mi pomognu doći do podataka, kako bi mogli nastaviti svoj rad, nećemo ih imenovati. Ovi izvještaji svoje postojanje mogu zahvaliti stanovnicima Bosne, pripadnicima svih nacionalnih grupa, koji su omogućili svaki moj korak - muškarcima i ženama koji su pretrpjeli neizrecive patnje i koji su ponovno stekli samopuzdanje i povjerenje da stranom novinaru ispričaju što se dogodilo njima i njihovim porodicama. Ono što ja priželjkujem za one koji su preživjeli tu pokoru jest da jednoga dana pravda bude zadovoljena.

SADRŽAJ

Riječ izdavača	5
Predgovor bosanskom izdanju	7
Riječ autora	12
Uvod	22
JUGOSLOVENI "TREBAJU INTERVENCIJU ZAPADA"	47
UTEMELJENJE PRIZNANJA	50
EVROPSKO PRIZNANJE MOGLO BI RASPLAMSATI DALJNI SUKOB	53
ERUPCIJA U BOSNI NAKON GLASANJA O NEZAVISNOSTI	58
SRPSKI PISAC POTPALIO BALKANSKU BAČVU BARUTA	61
ETNIČKO ČIŠĆENJE	66
"ODNIJELA GA RIJEKA"	70
ZATVORENICI SRPSKOG RATA	74
"NEMA HRANE, NEMA ZRAKA"	80
"POPUT AUSCHWITZA"	82
MUSLIMANI PRIČAJU O ZLOČINIMA	87
LOGORI SMRTI	89
PRIČE SVJEDOKA O SMRTI I MUČENJU	95
GULAG	98
LIČNA PRIČA O UŽASU	101
SRPSKI LOGORI SMRTI	104
BOSANSKA STRAVA SILOVANJA	108
SILOVANJA U BOSNI	112
ŽRTVE PRIČAJU O NOĆIMA UŽASA U IMPROVIZIRANOJ JAVNOJ KUĆI	118
RAT BEZ SVETINJA	121
POVRATAK IZ MRTVIH	128
UŽASI LOGORA SMRTI	134
KAD SE NEMA KUDA	146

POPISI U LOGORIMA SMRTI	153
IZDAJA NA PLANINSKOM PUTU	164
POTPUNO NEUTRALNI	170
PUT SE POKAZAO SMRTONOSNIM	175
LJUDI KOJI NIKUDA NE PRIPADAJU	181
SELJACI OLAKŠAVAJU PATNJE U LOGORIMA	186
JEDNA PO JEDNA	188
BEZ POMAKA	193
TROJICA KOJI SU PLANIRALI SILOVANJA I UBISTVA	200
DNEVNI RITUAL POLNOG ZLOSTAVLJANJA	207
SRBI FINANSIRAJU GOVORE BIVŠEG KOMANDANTA UN-a	211
PRKOSEĆI SMRTI	217
HRVATSKO-MUSLIMANSKI SUKOB	222
SRAMOTA U BOSNI	227
PORODIČNA TRAGEDIJA	238
UHVAĆENI PRI RAVNOTEŽI SNAGA	242
BOLNICA NA RUBU OPSTANKA	247
NAPUSTIVŠI DOM	249
PREPIRKE OKO PODATAKA O RAZMJERAMA RAZARANJA	254
NEUSLIŠANE MOLBE I LOGORI U BOSNI	260
FRANCUZI SE POKUŠAVAJU OPRAVDATI ZA NEAKTIVNOST U BOSNI	265
KLJUČNA ULOGA JUGOSLAVIJE U NAPADU NA GORAŽDE	268
Epilog	272
Zahvale	279

Izdavač se posebno zahvaljuje autoru knjige Royu Gutmanu što je odricanjem od autorskih prava doprinio štampanju ove knjige, kao i Linda Michael's Literary Agency, New York, koja se odrekla svojih materijalnih potraživanja po osnovi ovog izdanja.

Štampanje i besplatnu podjelu ove knjige omogućili su:

Ministarstvo obrazovanja, nauke, kulture, sporta i informiranja R BiH

Soroš fondacija - Otvoreno društvo BiH

Unis inženjering dd Sarajevo

Velefarmacija dd Sarajevo

Preduzeće KLAS Sarajevo

Stranka demokratske akcije R BiH

Služba društvenog knjigovodstva R BiH

Gradski saobraćaj Sarajevo